શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના અગ્રદૂત
સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી

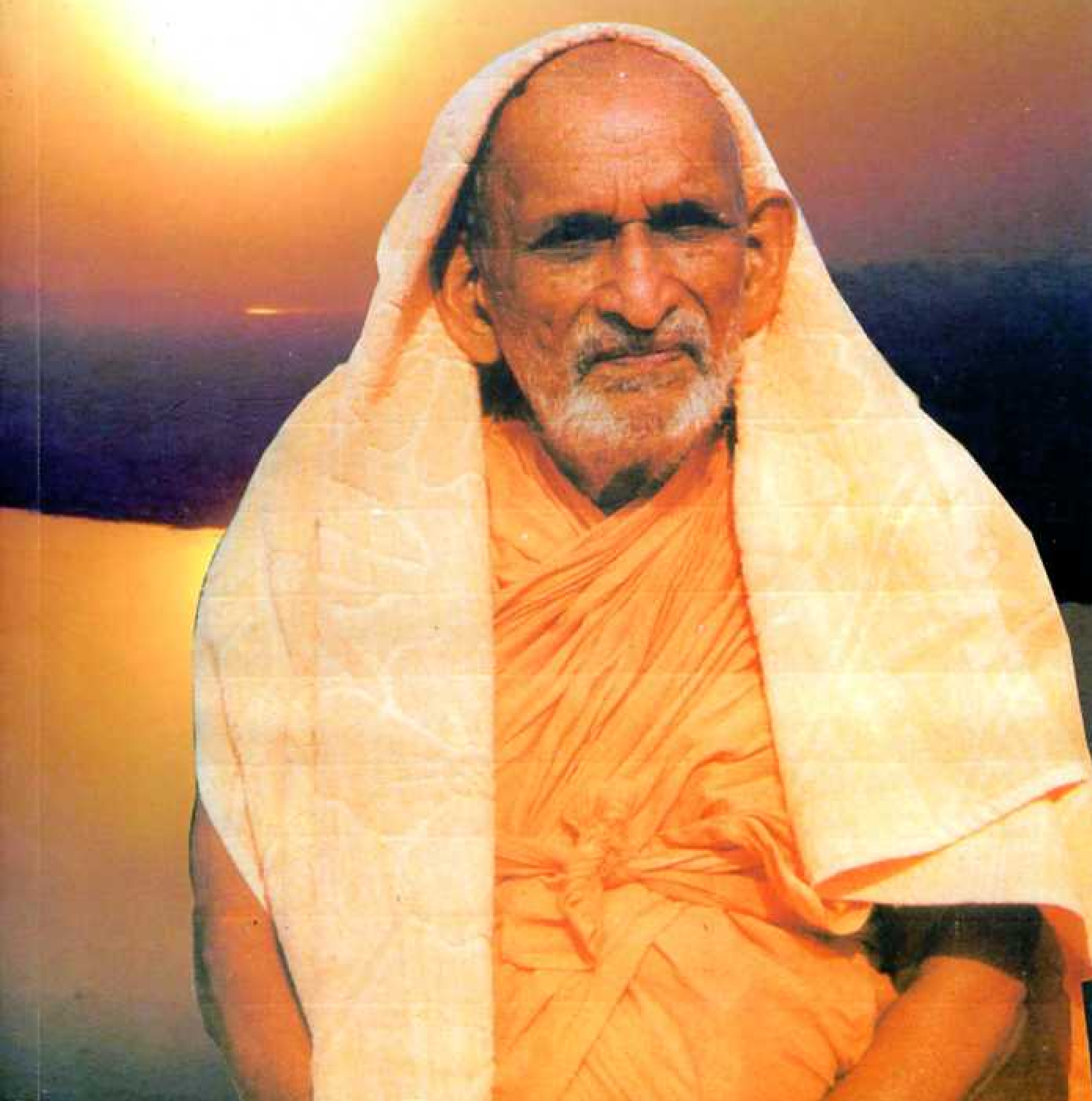

શ્રી શ્રીમા આનંદમયી

જન્મ : તા. ૧ - ૫ - ૧૮૯૬ દેહવિલય : તા. ૨૭ - ૮ - ૧૯૮૨

બાળસહજ સ્વામીજી

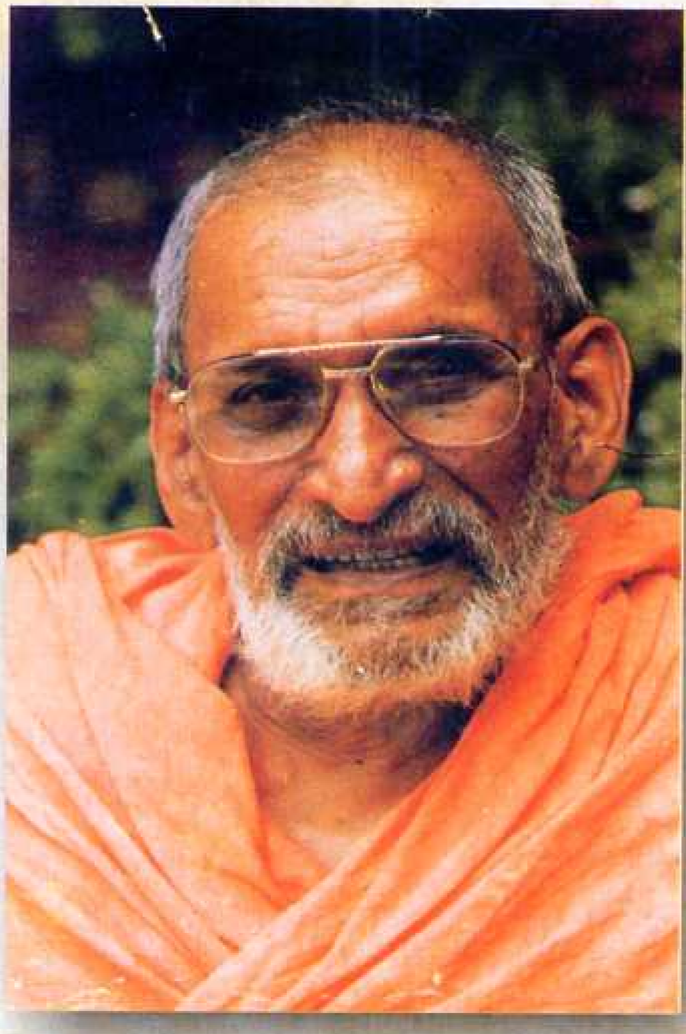

"કર્મ અને જ્ઞાનના માર્ગમાં આગળ વધવાની સાથે જગતજનનીનું ચિંતન કરતાં કરતાં બાળક જેવી સરળ દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ગમે તેટલાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને કોઈ તત્ત્વજ્ઞાની નથી બની શકતું. છેવટે બાળક જેવી સરળ દશા પ્રાપ્ત કરવાની સાથે જ જગતજનની સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે."

— યોગીરાજ વિશુદ્ધાનંદજી

સત્સંગ

"મહાપુરુષો પાસે જો આવતા રહો તો અવનતિ થઈ શકતી નથી. આગ પાસે જશો અને તાપ લાગે નહિ તેવું બને ખરું ? આવવા-જવાના હાથમાંથી છૂટ્ટી પામવા માટે મહાત્મા પાસે આવવું-જવું. જેમવૃક્ષ પોતાનું સઘળું આપી દે છે, તેમ મહાપુરુષો પણ એ જ છે જેઓ સ્વભાવથી વૃક્ષ સમાન છે. તેમના સંગથી સત્ય, જ્ઞાન, આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે."

— શ્રી શ્રીમા આનંદમયી

સાચી સેવા

— શ્રી શ્રીમા આનંદમયી

GOODNESS

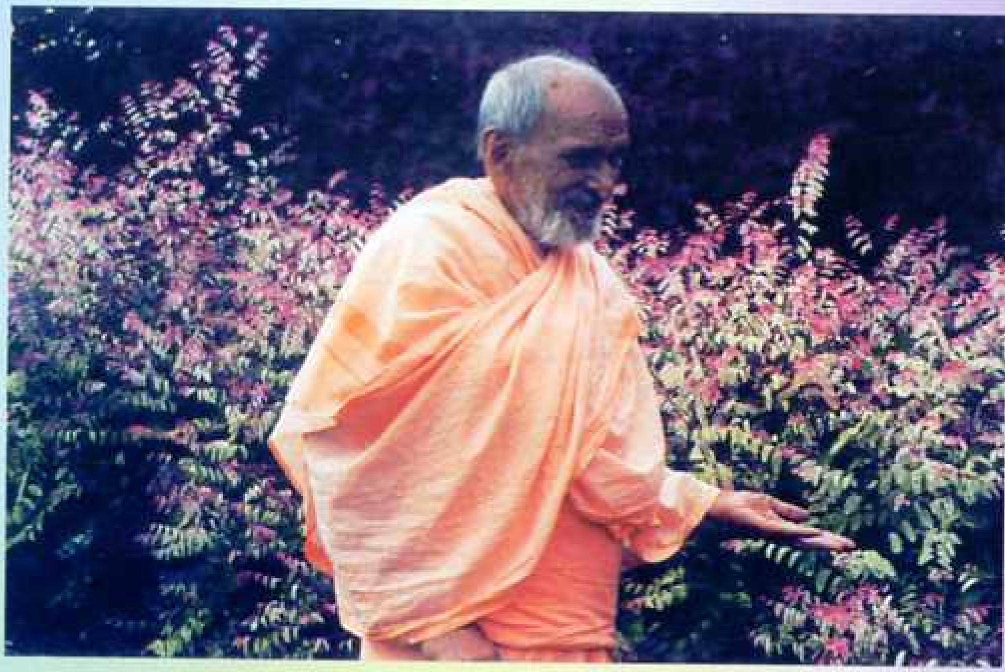

'Nothing is rarer than real goodness' – Rochefoucauld

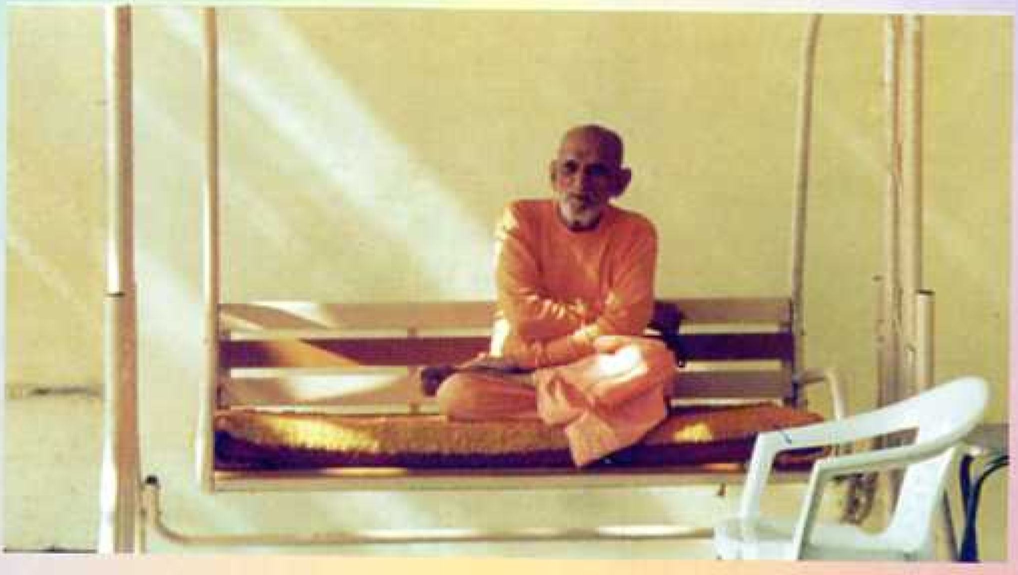

Laughter

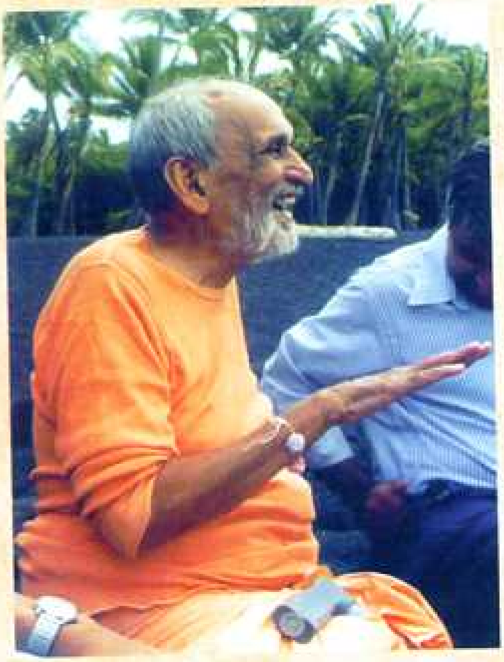

'I like the laughter that opens the lips and the heart....'
– Victor Hugo

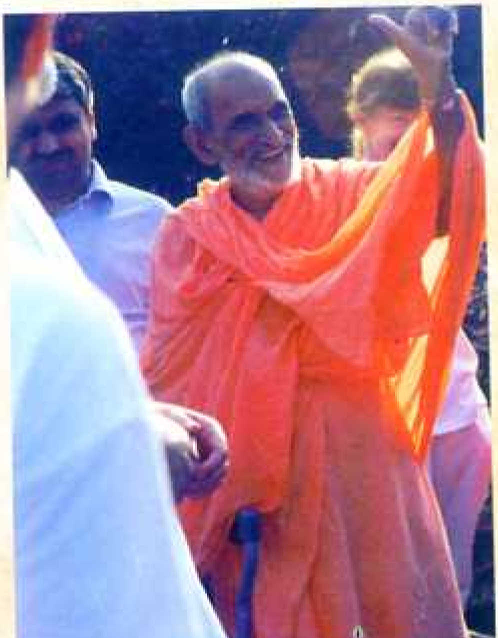

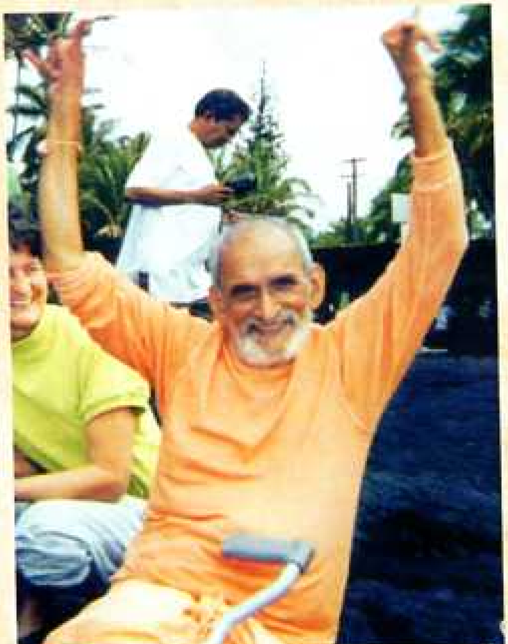

શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના
અવધૂત
સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી

❖ પ્રકાશક ❖

શ્રી શ્રીમા આનંદમયી આશ્રમ

શ્રી શ્રીમા આનંદમયી માર્ગ, ભીમપુરા, પો. ચાંદોદ - ૩૯૧ ૧૦૫ (વડોદરા, ગુજરાત)

Shri Shri Ma Anandamayeena Agradoot Swami Shri Bhaskarananda

શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના અગ્રદૂત સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી

સંકલન / સંપાદન : કાર્તિકેય ભટ્ટ

© શ્રી શ્રી મા આનંદમયી આશ્રમ,
ભીમપુરા, પો. ચાંદોદ- ૩૯૧ ૧૦૫, (વડોદરા, ગુજરાત)

પ્રકાશક : શ્રી શ્રીમા આનંદમયી આશ્રમ,
શ્રી શ્રીમા આનંદમયી માર્ગ, ભીમપુરા, પો. ચાંદોદ- ૩૯૧ ૧૦૫
(વડોદરા. ફોન નં. 02663 - 23 32 08, 23 37 82)

પ્રથમ સંસ્કરણ : એપ્રિલ, ૨૦૧૨

આવરણ ડીઝાઈન :
અર્પિત ઠાકોર (કૉમ્પ્યુબાઈટ્સ સિસ્ટમ્સ)
કાંકરિયા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૨૨
Mo.:9879322033

કમ્પ્યૂટર અક્ષરાંકન :
કિરીટ રાવત (શ્રી બોનાન્ઝા પ્રિન્ટ મિડિયા)
૧૨/એ, હરિનગર સોસા. કાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ-380 028. મો. 9409573057

મુદ્રક :
મુદ્રેશ પુરોહિત (સૂર્યા ઑફસેટ)
આંબલી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૮
ફોન નં. : (૦૨૭૧૭)૨૩૦૧૧૨

પ્રણામ અને આશીર્વાદ

તમે જ્યારે કોઈ આદરણીય વ્યક્તિ કે કોઈ સંન્યાસીને ખરા મનથી પ્રણામ કરો છો ત્યારે એ વ્યક્તિમાંથી પ્રેમનો એક વિદ્યુતપ્રવાહ વહેવા લાગે છે..... એ તમારા લક્ષ્ય સુધી તમે પહોંચો તે માટેનું બળ આપે છે. શક્તિ તો હંમેશાં હોય જ છે, પરંતુ તેની સાથે તમારો સંપર્ક થવાથી સંવાદિતા સ્થપાય છે અને દ્વૈતભાવ દૂર થાય છે. જેમ વૃક્ષને જળસિંચન કરવાથી ફળ લાગે છે, તેમ આશીર્વાદરૂપી અભિષેકથી તમારી શક્તિનો વિકાસ થાય છે.

❖ શ્રી શ્રીમા આનંદમયી

ઉપદેશામૃત

- દરરોજ પૂજ્ય શ્રી શ્રીમાને યાદ કરવાં અને શ્રી શ્રીમાને યાદ કરીને જ બધાં કામો કરવાં.
- નિત્ય, નિયમિત પાઠ-પૂજા કરવા.
- દરરોજ સંધિકાળે બે થી ત્રણ મિનિટ જપ કરવા :

    સવારે ૬ વાગ્યે,
    બપોરે ૧૨ વાગ્યે,
    સાંજે ૬ વાગ્યે
    અને
    મધ્યરાત્રીએ ૧૨ વાગ્યે.

- જપ કરતી વખતે ઝડપ વધારવી અને પછી તરત ઘટાડી દેવી : એમ ચઢાવ - ઉતરાવથી જપ કરવા.
- જપ કરતાં કરતાં, વચ્ચે શ્વાસને જોતા રહેવું અને પછી મન શાંત થાય એટલે આત્મવિચાર કરવો.
- દરરોજ પાંચ મિનિટ શ્વાસ જોવાનું રાખવાથી ઝડપી આધ્યાત્મિક પ્રગતિ થશે.
- આહાર અને વાણીથી જીભને અંકુશમાં રાખવી.
- જ્યારે સાધક અત્યંત નિર્મળ ચિત્તવાળો બને અને ઈશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જન્મે ત્યારે આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણે સ્તરે રહેલી આ ગુહ્ય એકતા ધીમે ધીમે અંતર્ચક્ષુ સમક્ષ પ્રગટ થાય છે.
- સંતાનોની પૂરતી કાળજી લેવી પરંતુ તેઓમાં આસક્તિ રાખવી નહિ.

— સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી

॥ નિવેદન ॥

'શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના અગ્રદૂત સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી' પુસ્તક પ્રકાશિત થતાં હું આનંદ અને હર્ષની લાગણી અનુભવું છું. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં સ્વામીજીને અંજલિરૂપે લખાયેલાં ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી લેખોનો સમાવેશ કર્યો છે. શ્રી શ્રીમા અને પૂજ્ય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીના ભક્તો અને સત્સંગીઓ પાસે લેખ માટેની ટહેલ નાંખ્યા પછી સમયગાળાની મર્યાદામાં જે કોઈ લેખ પ્રાપ્ત થયા તેનો સમાવેશ પ્રત્યેક લેખને યોગ્ય શીર્ષક આપીને પ્રસ્તુત અંકમાં કર્યો છે. પ્રત્યેક લેખને અંતે રહેતી જગ્યામાં જગ્યાને અનુરૂપ શ્રી શ્રીમાના ઉપદેશામૃતને – અથવા તેના અંશોને અવતારવાનો પ્રયાસ થયો છે.

પ્રસ્તુત અંક તૈયાર કરવામાં જે કોઈ મદદરૂપ થયું છે તે સૌ પ્રત્યે મારી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરું છું. મારી વિનંતીનો સ્વીકાર કરી આ ગ્રંથનું સંકલન/સંપાદનકાર્ય શ્રીમાના ભક્ત શ્રી કાર્તિકેય ભટ્ટે કરી આપ્યું, દેશ-વિદેશના ભક્તોએ સ્વામીજી પ્રત્યે પોતાનો ભાવ, પ્રેમ અને આદર વ્યક્ત કરતા લેખો મોકલી આપ્યા. મુદ્રણનો પચાસ કરતાં વધુ વર્ષોનો અનુભવ ધરાવતા શ્રી કિરીટ રાવતે જેમ જેમ લેખો આવતા ગયા તેમ તેમ તેનું અક્ષરાંકન કરી આપ્યું. આ સ્મૃતિગ્રંથના આવરણને તથા સ્વામીજીના ફોટોગ્રાફ્સને નયનરમ્ય ડીઝાઈનમાં શ્રી અર્પિત ઠાકોરે ગોઠવી આપી, સંસ્કૃત ભાષાના વિદુષી, પ્રાધ્યાપક ડૉ. જાગૃતિબહેન પંડ્યાએ ભાષાશુદ્ધિ અને મુદ્રણશુદ્ધિની કપરી કામગીરી સ્નેહપૂર્વક બજાવી. અમેરિકાનિવાસી ડૉ. બિપીનભાઈ ભટ્ટ, ડૉ. મીનાબહેન ભટ્ટે સ્વામીજીની અલભ્ય એવી તસવીરો મોકલી આપી. સૂર્યા ઑફસેટના શ્રી મુદ્રેશભાઈ પુરોહિત કે જેઓ શ્રી શ્રીમાના અનન્ય ભક્ત પણ છે, તેમણે સમયસર અંક મુદ્રિત કરી આપ્યો. આ સૌ પ્રત્યે મારા હૃદયનો ભાવ વ્યક્ત કરું છું.

એવી આશા રાખું છું કે સ્વામીજીની સ્મૃતિ જાળવી રાખવામાં અને ભવિષ્યની પેઢીને એમના વિશેની જાણકારી પૂરી પાડવામાં આ અંક ઉપયોગી નીવડશે. શ્રી શ્રીમા અને સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ભલે દેહથી હયાત ન હોય, પણ એમની ચેતના આપણી સાથે છે, આપણી અંદર છે અને તે વખતોવખત આપણને અધ્યાત્મપથનું માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યા કરશે એવી શ્રદ્ધા સાથે વિરમું છું.

પદ્મકાંત ત્રિવેદી
પ્રમુખ
શ્રી શ્રી મા આનંદમયી આશ્રમ,
ભીમપુરા, પો. ચાંદોદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ નંબર
૧.	બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી	બ્ર. શ્રી નારાયણદાસ મહારાજ	૧
૨.	મા મય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી	પદ્મકાંત ત્રિવેદી	૩
૩.	સાધુચરિત સંન્યાસી સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી	જયંતિલાલ ગો. જોશી	૫
૪.	શ્રી શ્રીમાના અનન્ય ભક્ત શ્રી સ્વામી ભાસ્કરાનંદજી..	જ્યોતિબહેન થાનકી	૯
૫.	પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી	ડૉ. બિપીન ભટ્ટ, ડૉ. મીના ભટ્ટ	૧૩
૬.	અલૌકિક સંત સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજ	જલિની ઠાકોર, હર્ષદ ઠાકોર	૧૬
૭.	સ્મરણોના સથવારે : સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી	કાર્તિકેય અ. ભટ્ટ	૧૯
૮.	પૂર્ણતાની પરાકાષ્ઠા : સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી	બકુલેશ ભટ્ટ	૨૪
૯.	સાચું હાસ્ય	કાર્તિકેય અ. ભટ્ટ	૨૬
૧૦.	એક અનોખું વ્યક્તિત્વ : સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી	શિલ્પી કાન્તિભાઈ બી. પટેલ	૨૮
૧૧.	नैष्ठिक ब्रह्मचारी स्वामी श्री भास्करानंद जी	ब्रह्मचारी गुणिता	२९
૧૨.	शब्द - सुमन - श्रद्धांजली	विद्यावाचस्पति अशोक कुलकर्णी	३३
૧૩.	एक वार्ता स्वामी श्री भास्करानंद जी महाराज के साथ	डो. रामनारायण तिवारी	३६
૧૪.	एक दिव्य संन्यासी	स्वामी परमेश्वरानंद सरस्वती	४७
૧૫.	श्री श्री माँ चरणाश्रित स्वामी श्री भास्करानंद जी	भगवान दत्त पाठक	४९
૧૬.	Swami Bhaskarananda : A Perfect...	Swami Nirgunananda	૫૩
૧૭.	Homage To Swami Bhaskarananda	Christopher	૫૪
૧૮.	Acharya Swami Shri Bhaskaranandaji	Claude Portal	૫૬
૧૯.	Spiritual Aspirant Swami Bhaskarananda	Purna	૫૯
૨૦.	The Beloved Son of Ma Anandamayee	Swami Mahananda Giri	૬૨
૨૧.	શોકસંદેશ	નિરંજન મહેતા	૭૪

ક્રમ	પૂર્તિ	પૃ.નં.
૧.	મહાપુરુષો દ્વારા કષ્ટભોગનું નિવારણ	૨
૨.	મહાન 'હું' અને અખંડઆનંદ	૧૨
૩.	સંયમવ્રત અને તેનું ફળ	૧૮
૪.	'त्वया सह'	૨૩
૫.	નર અને નારી	૨૫
૬.	શ્રીમાને પ્રણામનિષેધનો આદેશ	૨૭
૭.	નિષ્કામ કર્મનું લક્ષણ	૨૮
૮.	भगवान से ही माँगो	३२
૯.	एक गुरु — दूसरा गुरु	३५
૧૦.	विषय की आकांक्षा	३५
૧૧.	जड–समाधि	४६
૧૨.	दीक्षा का समय, कुलगुरु, गुरु...	४८
૧૩.	सत् चित् आनन्द	५२
૧૪.	Unity And Harmony	૫૫
૧૫.	Mother and Sadhana	૭૩

॥ બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ॥ *

– બ્રહ્મલીન શ્રી નારાયણદાસ મહારાજ
મહંત શ્રી સંતરામ મંદિર, નડિયાદ

આપણે ત્યાં ગુરુકૃપા, સંતકૃપાનું બહુ મહત્ત્વ છે. ભારતીય વિચારધારામાં સત્સંગ-સ્વાધ્યાયને જીવનકલ્યાણ કરનારા કહ્યા છે. આ સત્સંગ એટલે સત્ તત્ત્વનો સંગ. સત્સંગ જીવનના પૂર્ણવિકાસ માટે ઉપકારક છે. સત્સંગના શબ્દો, સંતનો સંગ આત્માની અનુભૂતિ કરાવે છે. આધ્યાત્મિક સત્સંગ જીવને ઈશ્વરની સાથે જોડે છે. વિવેકથી કેવી રીતે માનવ ગુણ-દોષથી મુક્ત બને તે સત્સંગ બતાવે છે.

આપણા શરીરને ભોજનની જરૂર, તેમ મનને સત્સંગની જરૂર છે. સત્સંગ આપણને દેહભાવથી ઉપર લઈ જઈને આત્મભાવમાં સ્થિર કરે છે. સત્સંગને કારણે હૃદયમાં ઊઠતો ભક્તિભાવ વ્યક્તિના જીવનના ગુણદોષને દૂર કરે છે. મારા-તારા સબંધો, અધિકારો, વ્યવહાર દેહને કેન્દ્રમાં રાખી થાય છે. આજે મોહ, માયા, આસક્તિ વધ્યાં છે, પરિણામે અશુદ્ધિ, અશાંતિ વધ્યાં. સત્‌નો સંગ નથી તેથી મૃત્યુનો ભય વધ્યો છે. સત્સંગમાં રુચિ થતાં જ આપણે આપણા જીવનને, આપણી રહેણી-કરણી, રુચિને જોવા લાગીએ છીએ. જો માનવને જીવનમાં શાંતિની સંપ્રાપ્તિ કરવી હોય, દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ કરવી હોય, સુખ જોઈતું હોય તો તેણે સુખી જીવન જીવવા સત્સંગ કરવો જોઈએ. સત્સંગ-સંતનો સંગ જીવનના તનાવને દૂર કરે છે.

માનવને સત્સંગમાં શાશ્વતની અનુભૂતિ થાય છે. બાકી તો વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ અલગ મન, અલગ સંસ્કાર, અલગ વાસના હોય છે. માનવને સ્વ-સ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે તેથી તેને મૃત્યુ ભયંકર લાગે છે. સંસાર ગતિશીલ છે. બધું નિરંતર પરિવર્તન પામ્યા કરે છે, ક્ષણવિનાશી છે. જે બદલાતા પરિવર્તન સાથે પરિવર્તિત થતા નથી, એની સાથે સંતુલન કરતા નથી, સમાજના પરિવર્તનને સ્વીકારતા નથી તે દુઃખી થાય છે. સંસાર સાથે જે સંઘર્ષનો રાહ અપનાવે છે તે દુઃખી થાય છે.

જગતનું દર્શન સંતકૃપા વિના થતું નથી. જેમનામાં સત્ છે તેવા સંતનો સંગ કરો. જેમને સત્‌ની અનુભૂતિ થઈ છે તે સાચા સંત છે, એમના શરણે જાવ. સર્વત્ર ઈશ્વરની કરુણા વરસી રહી છે. પ્રત્યેક ક્રિયામાં ઈશ્વરની કૃપાનો અનુભવ કરો. સંસાર પ્રત્યે આપણો પ્રેમ વહી રહ્યો છે, એ ક્યાં જઈ અટકશે તે કહેવાય નહિ ! આ પ્રેમ જો પ્રભુ પ્રત્યે વાળવો હોય તો ભગવદ્‌કથા શ્રવણ કરો, સત્સંગ કરો, સત્સંગ જીવનનો વિકાસ કરે છે, આત્મકલ્યાણ કરે છે. સંતકૃપા પાપાત્માને તારે છે. આપણી દોટ બહાર છે, આપણે દિશા બદલી એ દોટને અંતર્મુખ કરવાની છે. આપણે બાહ્ય વિષયમાં પ્રેમ કર્યો, બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યે પ્રીતિ બતાવી. આને બદલે પ્રેમનો વિષય ભગવાનને બનાવો. સત્સંગ માટે, જીવનદર્શન માટે આત્મજ્ઞાની સંત પાસે જવું જોઈએ. જે આત્મજ્ઞાની છે તે જ સાચો સાધુ છે. જેનામાં સાચી જિજ્ઞાસા જાગી છે, આધ્યાત્મિક ભૂખ જાગી છે એમણે તત્ત્વદર્શી સંતનો સત્સંગ કરવો. આવા અંતર્મુખ સંતના ચરણે શરણાગત

* સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી રચિત : 'વાઙ્‌મયી મા' પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાંથી

થવાથી પ્રભુકૃપા લાધે છે. હૃદયમાં અભિમાન ન હોય, વાણીમાં વિનય હોય, શરીર ઉદ્દંડ ન હોય તો સંતકૃપાએ ઈશ્વરાનુભૂતિ થાય.

આપણે ત્યાં સંતોને પરમ હિતકારી કહ્યા છે. સરોવર, તરુવર, સંત, મેહ આ પરોપકાર માટે જીવનારા છે. જે અપેક્ષા, ઈચ્છા વગર આપી જાણે તે સંત છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર કરી, જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરી, બધી દિશામાંથી સંત શુભ વિચારો આપી જીવનને ધન્ય બનાવે છે. સત્સંગ જીવનવિકાસનું મહત્વનું અંગ છે.

શ્રી શ્રીમા આનંદમયી માનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન, એમનાં ચરણકમલોમાં બેસી કરેલો સત્સંગ, એમની વાણીનું સત્સંગરૂપ માનવને ઊર્ધ્વ બનાવી, ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કરાવનાર છે. શ્રી શ્રીમાના એમની વાણીમાંથી પ્રવાહિત થયેલા આ બોલ, બોધામૃત એમનું વાઙ્મય સ્વરૂપ, એમનો અક્ષરદેહ ભક્તવૃંદનું કલ્યાણ કરનારો બનો. વીતરાગ તપોનિષ્ઠ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજે જગદ્જનની માતૃરૂપા શ્રી શ્રીમા આનંદમયીનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું, એમનાં ચરણકમલોમાં રહી નિષ્કામ સેવા કરી, શ્રી શ્રીમાનાં લોકકલ્યાણનાં કાર્યોમાં નિષ્કામભાવે સમર્પિત બની લોકહિતનાં કાર્યોમાં અનુરાગ દાખવ્યો. એમનાં વચનોમાં, આજ્ઞામાં રહી, ધ્યાન-ભજન-સાધના-ઉપાસનાના માર્ગે રહી જીવનવિકાસ કર્યો. સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજને આજીવન શ્રી શ્રીમાનું સાન્નિધ્ય સાંપડ્યું. શ્રી શ્રીમાનાં ચરણોની સેવા સાંપડી, શ્રી શ્રીમાના નિજવૃંદમાં વસવાનું મળ્યું. શ્રી શ્રીમાના સાન્નિધ્યમાં યોજાતા ઉત્સવો, મહાવ્રતો, પ્રવાસો, વિશેષ વાર્તાલાપોમાં સંલગ્ન થવાનું મળ્યું. સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજે શ્રી શ્રીમાના અંતરતમમાંથી સૂત્રાત્મક વ્યક્ત થતી વાણીને માણી, ઝીલી, આત્મસાત્ કરી. આવી પ્રેમયુક્ત, અર્થયુક્ત, ભાવયુક્ત વાણીને 'વાઙ્મયી મા'માં સાકારરૂપ આપ્યું, એ એક ભક્તવૃંદ ઉપર સંતકૃપા છે.

આવાં જગદ્જનની શ્રી શ્રીમા આનંદમયી માનો 'વાઙ્મયી મા'માં પ્રગટ થયેલો સત્સંગ શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય છે, શ્રી શ્રીમાની અનુભૂતિના અનુભવ બોલનું દર્શન છે, એમના સાક્ષાત્કારનું એમાં દર્શન છે. વર્તમાન જીવન સત્સંગ, સ્વાધ્યાયથી દૂર જતું જાય છે, સારા સાહિત્ય-આધ્યાત્મિક સંગથી માનવ દૂર જતો જાય છે, ધર્મ-સંસ્કૃતિના ચિંતનથી વંચિત થતો જાય છે ત્યારે આ આત્માનુભૂતિનું સાકાર અક્ષરસ્વરૂપ-માતૃવાણી સહુનું કલ્યાણ કરનારી બનો.

મહાપુરુષો દ્વારા કષ્ટભોગનું નિવારણ

મહાપુરુષો ભક્તોના કષ્ટભોગને દૂર કરી શકે છે. આ સંદર્ભમાં શ્રી શ્રીમાએ કહ્યું હતું કે એ ત્રણ રીતે શક્ય બને છે : ૧. પોતે બીજાનું કષ્ટ પોતાને માથે લઇને પેલાને તેમાંથી મુક્ત કરી દે છે. (શ્રી શ્રીમાએ સ્વયં એવા કેટલાય પ્રસંગો કહ્યા હતા જેમાં બીજાનું શરીરદુઃખ પોતાના પર લઇને ભોગવી લીધું હતું.)

૨. આવા મહાપુરુષો પોતે ન ભોગવે પરંતુ એ કષ્ટ (ઇચ્છુક) બીજા લોકો વચ્ચે થોડું થોડું વહેંચીને દૂર કરી દે છે.

૩. કોઈ મહાપુરુષ કૃપાવિષ્ટ થઇ બીજાનાં સમસ્ત કર્મોને બાળીને એને એકદા સ્વચ્છ સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી શકે છે. ઘણું ખરું આમ થતું નથી માટે જ કહેવાય છે : 'ભોગ દેઈને ભોગ દૂર કરી શકાય છે.'

।। મા મય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ।।

– પદ્મકાંત ત્રિવેદી

"જે લોકો પોતાની અધિકતા બતાવવા માગતા હોય છે, તે સિદ્ધ કરે છે કે તેઓ બહુ ક્ષુદ્ર છે. જેમ પોતાની અધિકતા બતાવવાની ઇચ્છા માણસમાં વધારે તેમ તેની ક્ષુદ્રતા વધારે. નાનું બાળક પોતાની જાત તરફ જોયા વગર સરળ રીતે જીવતું હોય છે. તે જોતું નથી કે વિચારતું નથી કે તે તમારા કરતાં ચડિયાતું છે, કેમ કે તે સહજ છે." આમ અધ્યાત્મમાર્ગમાં બાળક જેવા સહજ બનવું જરૂરી છે. સ્વામી ભાસ્કરાનંદજી બાળ સહજ સ્વભાવના હતા. દક્ષિણેશ્વરના પરમહંસ ઠાકુર શ્રી રામકૃષ્ણે સાક્ષાત્કાર સમજાવતાં કહ્યું હતું : "સાક્ષાત્કારનાં લક્ષણ શું તમને ખબર છે ? બાળકના જેવો સ્વભાવ થઇ જાય. શા માટે બાળક જેવો સ્વભાવ થઇ જાય ? ઈશ્વર પોતે બાળક સ્વભાવના ખરા કે નહિ ? એટલે જે તેનાં દર્શન કરે તેનોય બાળક સ્વભાવ થઇ જાય." સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીને આ સંપૂર્ણપણે લાગુ પડતું હતું.

સ્વામીજીના નેતૃત્વ હેઠળ દીર્ઘકાળ સુધી મને આશ્રમની સેવા કરવાનો – આશ્રમની જવાબદારી સંભાળવાનો અમૂલ્ય અવસર શ્રી શ્રીમાની અનન્ય કૃપાથી પ્રાપ્ત થયો છે. બાળસહજ સ્વભાવના, હંમેશાં પ્રસન્નમુદ્રા ધારણ કરનારા સ્વામીજી પાસેથી આશ્રમનાં કામો કેવી રીતે થાય તેનું અપૂર્વ માર્ગદર્શન મળતું રહ્યું હતું. આ કામ કરતાં કરતાં મારી અધ્યાત્મમાર્ગની તૈયારી પણ થતી રહી છે. સ્વામીજીની પ્રતિભાને લિપિબદ્ધ કરવી એ એક કઠિન કાર્ય છે. આમ છતાં આજે જ્યારે એમને અંજલિ આપવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો છે ત્યારે કેટલીક વાતો અત્રે રજૂ કરવી એ મારે માટે સદ્ભાગ્યનો વિષય છે.

હરહંમેશ ભક્તો, દર્શનાર્થીઓ, જિજ્ઞાસુઓ, મુમુક્ષુઓ, મુલાકાતીઓથી ઘેરાયેલા રહેતા સ્વામીજી પાસે પ્રત્યેક વ્યક્તિની પ્રત્યેક સમસ્યાનું સમાધાન કરવાની ક્ષમતા હતી. આવનાર વ્યક્તિને વિદાય થતી વખતે હળવાશ, આનંદ અને શાંતિનો અનુભવ થતો હતો. મા મય સ્વામીજીમાં સહુને શ્રી શ્રીમાનાં દર્શન થતાં હતાં. કેવી અસાધારણ ઉપલબ્ધિ !

સૌમ્યમૂર્તિ સ્વામીજીનું પૂર્વાશ્રમનું નામ ભરતભાઈ હતું ત્યારથી મને તેમનો પરિચય હતો, પરંતુ વ્યવસાયને કારણે શરૂઆતનાં વર્ષોમાં અમદાવાદ – બહાર શ્રી શ્રીમાના દર્શને ઝાઝું જવાનું થતું નહિ. અલબત્ત યુવાવસ્થાના આરંભકાળે અભ્યાસ અર્થે ચાર વર્ષ મારે વારાણસીમાં રહેવાનું થયું હતું ત્યારે શ્રી શ્રીમા અને મહામહોપાધ્યાય શ્રી ગોપીનાથ કવિરાજ વચ્ચેના સત્સંગ વાર્તાલાપમાં હાજર રહેવાનો તથા શ્રી શ્રીમા તથા આશ્રમના અન્ય સંત, મહાત્મા સાથેના સત્સંગનો મને અમૂલ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયો હતો. મારી પુત્રી શ્રુતિ અને પત્ની રેણુ અવાર-નવાર શ્રી શ્રીમા જ્યાં હોય ત્યાં તેમના દર્શને જતાં હતાં.

મારા જીવનમાં ઇ.સ. ૧૯૭૭-'૭૮ના વર્ષને 'Great Divide Line' 'મહાન વિભાજનરેખા' તરીકે ઓળખવાનું હું પસંદ કરું છું, કારણ કે આ વર્ષ પછી મને શ્રી શ્રીમા અને સ્વામીજીનાં દર્શન, દોરવણીનો અમૂલ્ય લાભ સતત મળતો રહ્યો. આ સમયથી માંડીને ૧૯૮૨ સુધી ભીમપુરા આશ્રમમાં દરેક શિયાળાની ઋતુમાં શ્રી શ્રીમા બિરાજમાન રહેતાં.

શ્રી શ્રીમાના જન્મશતાબ્દી વર્ષ ૧૯૯૬થી સ્વામીજી લગભગ પ્રતિવર્ષ ભીમપુરા આશ્રમમાં શિયાળાની ઋતુમાં થોડા મહિના માટે આવીને નિવાસ કરવા લાગ્યા. આ વર્ષે સ્વામીજીની પ્રેરણાથી મારુતિયાગ યજ્ઞ સંપન્ન થયો. પ્રતિવર્ષ કનખલ-હરિદ્વારમાં થતા સંયમસપ્તાહમાં ભાગ ન લઈ શકતા ગુજરાતીઓ માટે સ્વામીજીએ ૧૯૯૯થી ભીમપુરા આશ્રમમાં સંયમસપ્તાહની શરૂઆત કરાવી. લગભગ ૨૦ વ્રતીઓથી આરંભાયેલ આ સંયમસપ્તાહમાં આજે વ્રતીઓનું પ્રમાણ ૧૦૦થી વધારે હોય છે. વિદેશીઓ અને વિદેશમાં નિવાસ કરતા ગુજરાતીઓ-ભારતીયો પણ તેમાં જોડાય છે. ૧૯૯૯-૨૦૦૦ના વર્ષમાં સ્વામીજી સાથે બંગલા - દેશમાં શ્રી શ્રીમાના જન્મસ્થાન ખેઉડામાં જવાનો અપૂર્વ લાભ અન્ય ભક્તો સાથે મને પણ મળ્યો. ત્યાં સ્વામીજી દ્વારા આયોજિત શ્રી શ્રીમાની ષોડશોપચાર – પૂજામાં ભાગ લેવાનું સદ્‌ભાગ્ય પણ મને પ્રાપ્ત થયું. ભીમપુરા આશ્રમમાં સ્વામીજીની પ્રેરણાથી શ્રી શ્રીમાના વિગ્રહની સ્થાપના, શિવમંદિરનું નિર્માણ, ગીતાજયંતી, સરસ્વતીપૂજા, પદ્મનાભપૂજા, નવરાત્રિ, જન્માષ્ટમી, રામનવમી, મહાલક્ષ્મી-પૂજા, દુર્ગાપૂજા તથા શ્રી શ્રીમાના જન્મદિનની ઉજવણી થઇ તથા થતી રહી છે. આશ્રમ દ્વારા નર્મદા પરિક્રમાવાસીઓ, દરિદ્રનારાયણ, બીમાર-ગરીબો વગેરેની સેવા-સારવાર થતી આવી છે. આમાંથી શિવરાત્રી જેવા કેટલાક ઉત્સવોમાં સ્વામીજીની હાજરી સૌને માટે ઉત્સાહપ્રેરક થતી રહી હતી. સ્વામીજીની પ્રેરણા-આશીર્વાદથી ચમત્કારિક રીતે છ માસના ગાળામાં રામપંચાયતન મંદિર તૈયાર થયું. છેલ્લે સ્વામીજીની ઇચ્છાથી તાજેતરમાં સવા કરોડ વિષ્ણુસહસ્ર પાઠ તથા પાઠનું અનુષ્ઠાન વિષ્ણુયાગ સાથે સમાપન થયું.

શ્રી શ્રીમાની પેઠે સ્વામીજી પણ ભક્તોના કલ્યાણ-શ્રેય માટે સમગ્ર ભારત તથા વિદેશોમાં વિહાર કરતા રહ્યા. શ્રી શ્રીમાના કેટલાક દેશના અને વિદેશના ભક્તો સાથે આ અપૂર્વ અવસરમાં મને પણ હાજર રહેવાનો લાભ મળ્યો. શ્રી શ્રીમાની કૃપા અને સ્વામીજીની સૂચનાથી ભીમપુરા આશ્રમની સમિતિમાં સભ્ય તરીકે તથા ૨૦01ના વર્ષથી પ્રમુખ તરીકે રહેવાનું નિમિત્ત મને પ્રાપ્ત થયું. સ્વામીજી એક પછી એક આશ્રમના વિકાસ, વિસ્તરણનાં કામ મને સોંપતા ગયા, જે પ્રક્રિયા આજે પણ અવિરત ચાલુ છે.

સ્વામીજી માટે બીજી એક વિશેષ નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે શ્રી શ્રીમાના ધર્મોપદેશ અને આધ્યાત્મિક સાહિત્યનું અંગ્રેજી અને બંગાળી ભાષામાંથી હિન્દી અને / અથવા ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ થાય તેનું આયોજન પ્રયત્નપૂર્વક કરાવડાવ્યું. સ્વામીજીનો આગ્રહ હતો કે અમૂલ્યકુમાર દત્તગુપ્ત દ્વારા લિખિત પુસ્તકોનો હિન્દી અથવા ગુજરાતીમાં અનુવાદ થાય તો શ્રી શ્રીમાનાં વચનામૃતનો બીજાને પણ લાભ થાય. આવા પાંચ ભાગોનો અનુવાદ થઇ ચૂક્યો છે. મિસ બ્લેન્કા(આત્માનંદજી)દ્વારા લિખિત અંગ્રેજી પુસ્તક 'As the Flower Sheds Its Fragrance – Diary Leaves of A Devottee'ના ગુજરાતીમાં અનુવાદ પામેલ 'ફૂલ ઝરે નિજ ફોરમ' પુસ્તકના આમુખમાં સ્વામીજી લખે છે : "પ્રત્યેક સાધકને વર્તમાન તેમ જ ભવિષ્યની પેઢી માટે આ પુસ્તકમાંથી માર્ગદર્શન મળી રહે છે."

તા. ૮-૪-૨૦૧૦ના રોજ સ્વામીજી બ્રહ્મલીન થયા, પરંતુ તેમની ચેતનાનો અહેસાસ આવનાર ભક્તોને થતો રહે છે. "જીવનમુક્ત મહાત્મા તો પહેલેથી જ, એટલે કે દેહ હોય ત્યારે પણ, સર્વાત્મા પરમતત્ત્વ સાથે સભાનપણે એકરૂપ થયેલો હોય છે તેથી...મૃત્યુ એમના સ્વરૂપ, એમની અવસ્થામાં કોઈ ફેરફાર કરતું નથી." રમણ મહર્ષિનું આ વિધાન સ્વામીજીને લાગુ પડે છે. શ્રી શ્રીમા અને સ્વામીજીને હૃદયપૂર્વક પ્રણામ કરીને વિરમું છું. જય મા.

।। સાધુચરિત સંન્યાસી સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ।। *

– જયંતીલાલ ગો. જોશી

સૌરાષ્ટ્રમાં ભાવનગરના પૂર્વાશ્રમના સ્વામી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજ પ્રારંભથી જ બ્રાહ્મણ – અસ્મિતાના પૂજક, વેદ-ઉપનિષદની સંસ્કૃતિ, સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીજપ - ઉપાસનાના ધર્મ-સંસ્કાર ઘડતરવાળા પરિવારમાંથી આવ્યા. શ્રી શ્રી મામાં સમર્પણભાવ વ્યક્ત કરી, એમનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું. એવા ભક્તિભાવવાળા, અનન્ય ભક્ત કે તેઓ આજીવન શ્રી શ્રીમાની છાયામાં, આજ્ઞામાં, સેવાભાવમાં રહ્યા. પોતે સંત હોવા છતાં ધ્યાન-ઉપાસના સાથે સદા લોકહિત, સત્કાર્યમાં જોડાયેલા રહ્યા છે. જીવમાત્રમાં પરમાત્માની ભાવના કરી, સર્વ જીવોને પ્રભુ સમજી સેવા સમર્પવાનો ધર્મ શ્રી શ્રીમાની પ્રેરણાથી અપનાવ્યો.

શ્રી શ્રીમામાં જન્મથી જ અવતારી અંશ. શ્રી શ્રીમા દેશ આખાનાં મા બન્યાં. આખા દેશે શ્રી શ્રીમા જેવી આધ્યાત્મિક વિભૂતિના દર્શનથી ધન્યતા માની. શ્રી શ્રીમાના સાંનિધ્યમાં રહેનાર તેઓ પણ સહુ કોઈના બની ગયા. એમના પ્રેમભાવનો વ્યાપ વ્યાપક બન્યો, બહોળા વિશાળ વર્ગ પર શ્રી શ્રીમા સદા આશીર્વાદની વર્ષા કરતાં રહ્યાં, સ્વામીજીનું જીવન સદા ભક્તવૃંદ પર દિવ્ય આશીર્વાદ વરસાવનારું બન્યું.

જગતજનની શ્રી શ્રીમા પાસે બ્રહ્મજિજ્ઞાસુ, જ્ઞાન-પિપાસુ, ભક્તિમાં નિમજ્જન કરનારા તેમ જ સંસારના હતાશ, નિરાશ, જીવનરસથી સુકાતા આવે, શ્રી શ્રીમા પ્રેમ, કરુણા, સહાનુભૂતિથી ભક્તને અપનાવી, એના મસ્તક ઉપર પ્રેમપૂર્વક હાથ ફેરવી એમાં ચૈતન્ય પ્રગટાવે, એને જીવન જીવવાનો માર્ગ ચીંધે. શ્રી શ્રીમાની સાથે તેમ જ શ્રી શ્રીમાના બ્રહ્મલીન થયા પછી, શ્રી શ્રીમાની શક્તિના પ્રતાપે સ્વામીશ્રી આવનારને સાચું માર્ગદર્શન આપી શ્રી શ્રીમાનું ઈશ્વરીય કાર્ય આગળ ધપાવે છે. ઈશ્વર આ સૃષ્ટિ પર, જીવ પર કૃપા કરવાનું કાર્ય એમના સંતો પાસે કરાવે, શ્રી શ્રીમા જેવા દિવ્યાત્મા એ કાર્ય સ્વામીશ્રી જેવામાં સંક્રાંત કરીને ઈશ્વરીય કાર્યને સદા જીવંત, વહેતું રાખે છે.

દેશભરમાં કનખલ (હરિદ્વાર), દહેરાદૂન, દિલ્હી, કાશી, અલ્મોડા, ભીમપુરા (ચાંદોદ) અને અન્ય ૨૦થી ૨૫ સ્થળોએ શ્રી શ્રીમાના આશ્રમો છે. શ્રી શ્રીમા દેશનાં તીર્થોમાં, હિમગિરિમાં, પહાડોમાં, પવિત્ર સરિતાતટે સાધના માટે વિચરણ કરે. એમાં અજ્ઞાતવાસ-ગુપ્તવાસ હોય, સાધનાના પર્વોત્સવ હોય. શ્રી શ્રીમાના આધ્યાત્મિક પ્રવાસ, કાર્યક્રમ, ઉત્સવમાં સદા સ્વામીજી સાથે હોય. એક પરિવ્રાજક પરમહંસ તરીકેનું સ્વામીશ્રીનું અજોડ સંન્યાસી તરીકેનું જીવન આમાં દેખાય. શ્રી પદ્મનાભ ભગવાનની પૂજા સાથે હોય, અન્ય પૂજાપર્વોમાં શ્રી સરસ્વતી પૂજા, શ્રી દુર્ગામહોત્સવ, શ્રી સંયમ સપ્તાહ મહાવ્રત, શ્રી શ્રીમાનો જન્મોત્સવ, ઉત્સવ અંતર્ગત કુમારિકાપૂજા, સંતપૂજા, અભ્યાગતપૂજા આ પૂજાવિધિમાં શ્રી શ્રીમા સાથે સંત-ભક્ત-બ્રહ્મચારીવૃંદ સહાયક હોય, સ્વામીશ્રી પણ એમાં અગ્રણી હોય. આમ આપણા વૈદિક, સનાતન ધર્મના શ્રી શ્રીમાના દૈનંદિની કાર્યના, વિશેષ કાર્યના ધુરીણ સ્વામીશ્રી રહ્યા છે.

* સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી લિખિત 'વાઙ્મયી મા' પુસ્તકમાં પ્રકાશિત એક લેખમાંથી કેટલાક અંશો. સ્વામીજીની હયાતીમાં આ લેખ પ્રકાશિત થયો હતો.

ભારતની આધ્યાત્મિક વિભૂતિઓમાં વર્તમાન સમયમાં શ્રી શ્રીમા આનંદમયી માનું સ્થાન આગવું અને મોખરાનું રહ્યું. દેશના વીતરાગ તપસ્વી શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતોએ શ્રી શ્રીમામાં ઈશ્વરીય અંશનાં દર્શન કર્યાં, શ્રી શ્રીમાને સાક્ષાત્ જગદંબાસ્વરૂપે નવાજ્યાં, શ્રી શ્રીમાના નિર્દોષ બાલવત્ મુક્ત હાસ્યમાં, પ્રસન્ન વદનમાં એ સંતોએ એક અજબ ઈશ્વરની અનુભૂતિ કરી, શ્રી શ્રીમાનાં, આત્માનુભૂતિમાંથી પ્રગટેલાં સૂત્રાત્મક વચનોમાં શાસ્ત્રોના સારગર્ભ, ગૂઢાર્થને પ્રમાણવા, આ જ સંતો-વિદ્વાનોએ શ્રી શ્રીમાની દિવ્યવાણીને આપણા સનાતન ધર્મગ્રંથોમાં પ્રમાણ્યા. શ્રી સંતરામ મંદિરના સંયમ-સપ્તાહ મહાવ્રત મહોત્સવમાં શ્રી શ્રીમા-સંત-ભક્તવૃંદનો આવો દિવ્ય સંવાદ વિશાળ ભક્ત સમુદાયે માણ્યો. આ સંવાદમાં ઉપકારક બનવાનું કાર્ય સ્વામીશ્રી સંવાદસમયે કરતા. તો ત્યારપછીના સમયમાં શ્રી શ્રીમાની આવી દિવ્ય સૂત્રાત્મક વાણીને સમજાવવાનું, એનું અર્થઘટન કરવાનું, એ વાણી પાછળનો શ્રી શ્રીમાનો ભાવ, ખ્યાલ, શ્રી શ્રીમા શું કહેવા માગતાં હતાં-તે કુશળતા, વિશદતાથી સમજાવવાનું સ્વામીશ્રીનું કાર્ય સાચે જ વિદ્વત્તાપૂર્ણ ભાસ્યું છે. આમ શ્રી શ્રીમાના નિમિત્તથી વિધવિધ ભક્તસમુદાય સાથે સંવાદતંતુ જોડવામાં સ્વામીશ્રી અંગ્રેજી, બંગાળી, હિંદી, મરાઠી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે તેમાં પણ તેમની ભાષાસૂઝ, બહુશ્રુતતા, સ્વાધ્યાયનાં દર્શન થાય છે. સ્વામીશ્રી શ્રી શ્રીમાના બ્રહ્મલીન થયા પછી, શ્રી શ્રીમાને સાક્ષાત્, પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રમાણી એમના કંડારેલા માર્ગે ગતિ કરે છે. શ્રી શ્રીમાની અનુભૂતિઓને સમજાવવાનું સ્વામીશ્રીનું શિષ્યકાર્ય સદા વહેતું રહ્યું છે. શ્રી શ્રીમા પાસે સમાજના તમામ સ્તરની વ્યક્તિઓ આવે, એમાં શાંતિ માટે પંડિત નહેરૂ, શ્રીમતી ઈન્દિરા ગાંધી, રાજા-મહારાજા અને અદનામાં અદનો સામાન્ય માણસ પણ આવે. આવનાર પ્રસન્ન થઈ, શાંતિની સંપ્રાપ્તિ કરી, આશાના કિરણનાં દર્શન કરતાં જાય. શ્રી શ્રીમાની આવી પ્રેરણાના સાક્ષી બનવાનું સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીને બન્યું. આજે પણ તેઓ શ્રી શ્રીમાના જેવી શાંતિ, નવી તાજગી પ્રસરાવે અને ભક્ત કાર્યસિદ્ધિ તરફ આગળ ધપે તેવી પ્રેરણા આપે છે.

શ્રી સંતરામ મંદિરમાંની સંયમ-સપ્તાહ મહાવ્રતસમયે ભારતના ભૂ. પૂ. મંત્રીશ્રી ગુલઝારીલાલ નંદા, ભારતના ભૂ. પૂ. મંત્રીશ્રી ત્રિગુણસેન આવ્યા, ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રના રજવાડાનાં રાજવી પરિવારો આવ્યાં, દેશ આખાનો શ્રી શ્રીમાનો ચાહકવર્ગ આવ્યો. રાહુના શ્રી સંતરામ મંદિર દ્વારા થતા આતિથ્ય, નિવાસ, ખાન-પાનમાં પ. પૂ. શ્રી નારાયણદાસજી મહારાજનું માર્ગદર્શન રહેલું, પરંતુ શ્રી શ્રીમા સીધી દેખરેખ, દોરવણી રાખતાં. સ્વામીશ્રી એ સમયે વિનમ્રતા, સેવાભાવથી અતિથિસેવાનો પાઠ ભણાવતા. સ્વામીશ્રી સંત હોવા ઉપરાંત શ્રી શ્રીમાના ભક્તસમુદાયનું એટલા જ પ્રેમથી આતિથ્ય કરે, એમનું ધ્યાન રાખે. આમ 'અતિથિ દેવો ભવ'ની ભાવના સંત હોવા છતાં સ્વામીશ્રીમાં તરી આવે છે. 'સાધુ તો ચલતા ભલા' એ ન્યાયે શ્રી શ્રીમાનું જીવન સરિતાસમાન સદા વહેતું રહ્યું છે. શ્રી શ્રીમા પરિવ્રાજક — સતત પરિભ્રમણ કરતાં રહ્યાં. શ્રી શ્રીમાની પ્રેરણામાં જીવન જીવેલા શિષ્ય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજ શ્રી શ્રીમા સાથે પરિભ્રમણમાં સાથે રહ્યા, પરંતુ આજે પણ કોઈ સ્થળે બંધાયા વગર, બંધિયાર થયા વગર, પરિવ્રાજક પરમહંસનું જીવન જીવે છે. એમના પરિભ્રમણમાં તેઓશ્રી વર્ષમાં બે-ત્રણ વાર ગુજરાતમાં પધારે ત્યારે શ્રી સંતરામ મંદિરમાં નિવાસ કરે છે. પોતાના સંત-જીવનની, સંત અનુભવની, શ્રી માની અનુભૂતિઓની વાત તેઓશ્રી પ. પૂ. મહંત શ્રી નારાયણદાસજી મહારાજ સમક્ષ વર્ણવે ત્યારે સમયનું ભાન ભૂલી એ સંતમિલન, સંતસંવાદ માણવા જેવો બને છે. શ્રી શ્રીમા આનંદમયી મા સાથેનું પ. પૂ.

મહંત શ્રી મહારાજનું આવું મિલન, શ્રી શ્રીમાના નિવાસ દરમિયાનનું પ્રતિદિનનું મિલન, સંવાદ દિવ્ય બનતાં. સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજને એ રીતે સંતસમાગમના સાક્ષી તરીકે જોવાનું, શ્રવણ કરવાનું મળ્યું છે. સ્વામીશ્રી સ્વવિકાસ, આત્મવિકાસ સાથે પરહિત, લોકકલ્યાણની ખેવના રાખે છે.

શ્રી શ્રીમા આનંદમયી માનું જીવન અધ્યાત્મમાર્ગના પ્રવાસીઓને પ્રેરણાદાયી રહ્યું, આવું જ પ્રેરક, પ્રેરણાદાયી જીવન તેઓ જીવે છે. સાધક - સમુદાયને એવું ધન્ય જીવન જીવવા પ્રેરણા આપે છે. શ્રી ભાસ્કરાનંદજી પ્રેરણામૂર્તિ છે. સદ્‌ગુરુસ્થાને છે કારણ શ્રી શ્રીમાના બોધને, એમનાં અમૂલ્ય વચનોને તેમણે આત્મસાત્ કર્યાં છે. શ્રી શ્રીમાએ જે સાધના, ઉપાસના ચીંધી, જે તત્ત્વની વાત કરી તે તેમણે ગ્રહણ કરી છે. શ્રી શ્રીમાનું નિર્મળ, પવિત્ર, શીલગુણસંપન્ન જેવા સ્વરૂપની તેઓએ ઉપાસના કરી આજપર્યંત ઉપાસક રહ્યા છે. શ્રી શ્રીમા જગદંબાસ્વરૂપે, દૈવી સ્વરૂપે ભક્ત સાથે છે. શ્રી માતૃતત્ત્વ સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે — શ્રી શ્રીમાના પ્રાપ્ત પ્રભાવમાં, ભક્તસમુદાય શ્રી શ્રીમાને સર્વત્ર અનુભવે એવું અધ્યાત્મદર્શન શ્રી સ્વામીજી કરાવતા રહ્યા છે. શ્રી શ્રીમા એકમેવ અદ્વિતીય ભગવાનના સ્વરૂપની વાત કરતાં, રાગરહિત, નિર્વિકારી જીવન જીવવા કહેતાં, સત્ ચિત્ આનંદ - સત્યં શિવં સુંદરમ્ બનવા કહેતાં, નિજાનંદમાં મસ્ત રહી, સદા અધ્યાત્મ-પ્રકાશમાં રહી, મૌન ધારણ કરી અહર્નિશ ઈશદર્શન-ઈશકૃપા પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં. શ્રી શ્રીમાના આ ભક્તિરસ, જ્ઞાનરસને પ્રસારવાનું કાર્ય સ્વામીશ્રીએ કર્યું છે. શ્રી શ્રીમા જીવન્મુક્ત હતાં. આવા શ્રી શ્રીમાના સાંનિધ્યમાં, એમના અનુગ્રહમાં અંતર્મુખતા, અંતઃકરણની શુદ્ધતા સ્વામીજીએ અનુભવી અને આજીવન શ્રી શ્રીમાની વાણી, શ્રી શ્રીમાના સત્સંગ સિવાય કશાયમાં રુચિ દાખવી નથી, સ્વામીજીએ શ્રી શ્રીમાને સર્વજ્ઞ ઈષ્ટસ્વરૂપે ઉપાસ્યાં. સ્વાત્મનિષ્ઠ સ્વામીજી બ્રહ્મજ્ઞાની છે. શ્રી શ્રીમાની સાથે રહેવાથી તેઓ વસુધૈવ કુટુંબકમ્‌ની વૈશ્વિક ભાવનાવાળા બન્યા છે. લઘુભાવને ત્યાગનાર, પરમ સંતોષી, સ્વામીજીના ચરણકમલોમાં બેસવાથી પરમશાંતિનો અનુભવ થાય છે, મન સ્થિર, શાંત બને છે. આનંદની અનુભૂતિ થાય છે.

શાસ્ત્ર-ઉપાસના, સત્સંગ, સ્વાધ્યાયની શ્રી શ્રીમાની પરંપરા સ્વામીજીએ આજે પણ ચાલુ રાખી છે. શ્રી શ્રીમાનાં વિવિધ સ્થાનોમાં વર્ષભર વિચરણ કરી, સ્વામીજી ઉપાસના, શાસ્ત્રચિંતન, ભગવન્નામજપ, મૌનવ્રતથી અનુષ્ઠાન કર્યા કરે છે. ભક્તસમુદાયને આવા ભગવદ્-પરાયણ જીવનની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે.

પવિત્રતા, શુદ્ધિ, સદાચાર, શુદ્ધાચાર એ ધર્મમય જીવન જીવવા મહત્ત્વનાં છે. શ્રી શ્રીમા શુદ્ધાચાર, સદાચારના આગ્રહી હતાં. પાઠ-પૂજામાં પવિત્ર રેશમી વસ્ત્રો, આસન, જપ માટેની અલગ માળા, સમયસરના પ્રારંભનો આગ્રહ શ્રી શ્રીમા રાખતાં. ભોજનશુદ્ધિ, ભોજન પીરસવાની પવિત્રતાનું ધ્યાન રાખતાં. આની સાથે યુક્તાહારવિહાર પર ભાર મૂકતાં. સાદું, સાત્ત્વિક ભોજન, હલકું ભોજન, મહાવ્રતના સમયે એકવાર ભોજન, સાંજના પ્રમાણસર દૂધ-ફળ. ભોજનનો પણ ક્રમ. વ્રતમાં ઉપવાસને મહત્ત્વ અપાતું. ઉપવાસ સાથે ધ્યાન-ઉપાસના-મૌનનો ક્રમ રહેતો. શ્રી શ્રીમાની સમીપનું જીવન આરાધનાનું, તપનું જીવન બનતું. સ્વામીજીના ઉપર આની કાયમી અમીટ અસર છે. સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજમાં પરમ શાંતિ, જ્ઞાન, સંયમ, તપ, ત્યાગનાં દર્શન થાય છે. શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ, એવા શાંતિ બક્ષનારા તેઓ સંત છે. શ્રી શ્રીમામાં મધુર હાસ્ય, જીવનનું માધુર્ય હતું. સ્વામીજી પણ સાધુ સ્વભાવવાળા

મધુરતાથી, ધીરતાથી વ્યવહાર કરનાર, નજદીક જનારને આત્મીય બનાવી દેનાર છે. સંતો પાસે જવાનો ફાયદો એ કે એ નામજપ કરવા પ્રેરે, ભક્તિ બનાવી રાખવા કહે. સ્વામીજી નામજપ, ભક્તિમય જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે. સ્વામીજી સરળ અંતઃકરણવાળા છે. તેમનું જીવન મન, વાણી, કર્મથી એક-સમાન છે. સંતો પ્રેમભરી વાણીથી સુધાર કરે છે. સ્વામીજી મનને સંયમમાં રાખવા, ક્રોધને જીતવાની વાત કરે છે.

શ્રી શ્રીમા આનંદમયી માનું દર્શન એટલે મૂર્તિમંત જગદ્‌જનની જગદંબાનું દર્શન. શ્રી શ્રીમાના અંતરંગ સંન્યાસી શિષ્યોમાં સ્વામીશ્રીનું સ્થાન અનેરું. શ્રી સ્વામીજીની કૃપા સાંપડવી એમાં શ્રી શ્રીમાની કૃપા નિહિત છે. શ્રી શ્રીમા પોતાને પ્રભુનું માધ્યમ, ઉપકરણ કહેતાં. પ્રભુ પોતાને જે બોલાવે, જે ગવડાવે, તેમ નિમિત્તમાત્ર બની જીવવાનું, સમર્પિત જીવન જીવવાનું કહેતાં. શ્રી સ્વામીજી આજે પણ શ્રી શ્રીમાની અદૃશ્ય પ્રેરણાએ, શ્રી શ્રીમાના આજ્ઞાના આદેશે, એમના ખ્યાલે જે ભાવ ઊઠે તેમ જીવન જીવે છે. સ્વામીજી સાધનાને દીર્ઘકાળ, નિરંતર ચાલુ રાખવા કહે છે. અનેક ભક્તોની આજે પણ સાધના ચાલુ છે તેમાં શ્રી શ્રીમા, સંતવૃંદ, સ્વામીશ્રીની પ્રેરણા છે. સ્વામીજી જે પરિવારમાં જાય ત્યાં વ્યક્તિગત રીતે તેમ પારિવારિક રીતે ગૃહસ્થજીવનના આદર્શની, એના ધર્મની વાતો કરી સંવાદભર્યું જીવન જીવવાની, ભાવિ પેઢીનું સંસ્કારયુક્ત ઘડતર કરવાની પ્રેરણા આપે છે. સ્વામીશ્રી શ્રી શ્રીમાના સમર્પિત સાધુચરિત સંન્યાસી શિષ્ય છે. શ્રી શ્રીમાના વચનમાં અંતર્હિત રહ્યા, શ્રી શ્રીમાનાં કાર્યો આજપર્યંત કરતા રહ્યા છે. તેઓ શરણાગત ભક્તને સદા ઈશ્વરદર્શન, આત્માનુભવનો માર્ગ દર્શાવે છે.

શ્રી શ્રીમા આધ્યાત્મિક વિભૂતિ હતાં. જીવનપથના અનેક જિજ્ઞાસુ શ્રી શ્રીમા પાસે આવતા. શ્રી શ્રીમા પાસે ભક્તો વૈભવ પણ સમર્પતા. આવા વ્યવહારની વચ્ચે રહેતા, વ્યવહાર કરતા સ્વામીજી તપત્યાગસંપન્ન, અપરિગ્રહી, પરમસંતોષી રહ્યા. પ્રેમાવતાર શ્રી શ્રીમા પાસે સ્વામીજી જે પામ્યા તે ભક્તસમુદાયમાં વહેવડાવી ખાલી બની જાય છે, શૂન્ય બની જાય છે. અહંશૂન્યતા તેમના વ્યક્તિત્વનું ઊજળું પાસું છે. આનંદ, પ્રસન્નતા પામ્યા તો તેને લૂંટાવે છે. સ્વામીશ્રીનું સરળ જીવન, નિખાલસ વ્યક્તિત્વ, એમની પાસે જાવ એટલે તુરત જ મળે, ખબર-અંતર પૂછે અને વાર્તાલાપ શરૂ થઈ જાય. સ્વામીજીનાં ચરણોમાં બેસી જઈએ એટલે ઔપચારિકતાની જરૂર નહિ. મિલન, નિવાસ, ભોજન, વિદાય થાય ત્યારે પ્રસાદ, દૂરથી આવનારને સહાયતાની પૃચ્છા, પ્રવાસસંબંધનું માર્ગદર્શન આપે. શ્રી શ્રીમા ભક્તનું જે ધ્યાન રાખતાં તેવું જ ધ્યાન સ્વામીજી રાખે. શ્રી શ્રીમાના કૃપાપાત્ર શિષ્ય સ્વામીશ્રી શાંત મનના, બાલવત્‌, ભેદભાવથી પર, સમસ્ત ઇચ્છાઓથી, વિકારોથી રહિત, વિશાળ હૃદયના સંત છે. સ્વામીજી સહુ પ્રત્યે સરખા દ્રવિત થાય છે. બધા પર સરખો પ્રેમનો પ્રવાહ વરસાવે છે. સ્વામીજી માટે સહુ આત્મીય, ભક્ત, પ્રેમી હોય છે.

❀ ❀ ❀

॥ શ્રી શ્રીમાના અનન્ય ભક્ત શ્રી સ્વામી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજ ॥

– જ્યોતિબહેન થાનકી

ઈ. સ. ૧૯૫૦માં જ્યારે શ્રી શ્રીમાનાં પ્રથમ દર્શન કર્યાં ત્યારથી જ સ્વામી ભાસ્કરાનંદજી શ્રી શ્રીમા સાથે આત્માથી જોડાઈ ગયા હતા. શ્રી શ્રીમાને સંપૂર્ણ સમર્પિત જીવન કેવું હોય તેનું પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત આપણને સ્વામીજીના જીવન દ્વારા મળે છે.

સ્વામીજીનો જન્મ ૭મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૮ના રોજ ભાવનગરના ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ પરિવારમાં થયો હતો. પિતા ડૉક્ટર મોહનલાલ દવે, ભાવનગર રાજ્યમાં સેવાભાવી ડૉક્ટર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. ધર્માનુરાગી માતા-પિતાએ પોતાનાં સંતાનોને પણ ઉચ્ચ સંસ્કારોનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. સ્વામીજીનું પૂર્વાશ્રમનું નામ ભરત હતું. સંયુક્ત પરિવારમાં આઠ ભાઈઓ સાથે વ્યવહારમાં ત્યાગ, સેવા, પરગજુતા, ઉદારતાના ગુણો તેમનામાં સહજપણે જ જોવા મળતા હતા. આથી આ બાળક અન્ય બાળક કરતાં કંઈક વિશિષ્ટ છે એવું બધાંને લાગતું હતું. શાળાકીય શિક્ષણ તથા ઈન્ટર સુધીનો અભ્યાસ ભાવનગરમાં જ વીત્યો, પરંતુ જેમ જેમ મનનો વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ મનમાં અનેક પ્રશ્નો ઊઠવા લાગ્યા કે આ જીવન શું છે ? એનો ઉદ્દેશ્ય શો છે ? સંસારમાં બધા લોકો દુઃખી કેમ છે ? આવા અનેક પ્રશ્નો મનમાં ઊઠતા, પણ એનો સંતોષકારક જવાબ ક્યાંયથી મળતો નહોતો. મનના સમાધાન માટે અનેક સંતો-વિદ્વાનોને મળવાનું થતું. ઉપરાંત વિદ્વાનોના ગ્રંથોમાંથી પણ સમસ્યાઓનું સમાધાન મેળવવા પ્રયત્ન કરતા રહેતા.

પછી કૉલેજમાં આગળ અભ્યાસ માટે અમદાવાદ આવવાનું થયું. અમદાવાદમાં 'લૉ કૉલેજ'ના પ્રિન્સિપાલ મુકુંદભાઈ ઠાકોર શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના પરમ ભક્ત હતા. તેઓ ઘણીવાર વિદ્યાર્થીઓને શ્રી શ્રીમાની વાતો કરતા અને કહેતા કે પરમાત્મા સ્વયં મા સ્વરૂપે રહેલા છે. આ સાંભળીને સ્વામીજીને થતું કે પરમાત્મા સ્વયં હોય તો એમનાં દર્શન કરવાં જોઈએ. પણ કેવી રીતે કરવાં ? એ મૂંઝવણ હતી પછી તો અભ્યાસ બાદ નોકરી માટે મુંબઈ જવાનું થયું. નોકરી કરતાં કરતાં પણ આંતરખોજ સતત ચાલુ જ હતી. તે દરમિયાન પણ અનેક સાધુ-મહાત્માઓનાં દર્શન કર્યાં, એમનો સત્સંગ કર્યો, છતાં મનનું સમાધાન મળ્યું નહીં. અંતરમાં શાંતિનો અનુભવ થયો નહીં.

એક દિવસ એમનો એક મિત્ર ઘણાં સંતોનાં પુસ્તકો લઈને આવ્યો અને કહ્યું : "આ વાંચો. આમાંથી તમને જે જોઈએ છે, તે જરૂર મળી જશે." અને થયું પણ એમ જ. આ બધાં પુસ્તકોમાં શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના ઉપદેશો વિષેનું એક પુસ્તક હતું. શ્રી શ્રીમાના દર્શનની ઈચ્છા તો અમદાવાદથી જ બીજરૂપે અંતરમાં હતી, તેથી આ પુસ્તક સહુ પ્રથમ વાંચવા માટે હાથમાં લીધું. જેમ જેમ વાંચતા

ગયા તેમ તેમ અંતરમાં ઉઘાડ થતો ગયો. મનમાં રહેલા એક પછી એક પ્રશ્નોના જવાબો મળતા રહ્યા અને તેમને થયું કે વરસોથી હું જેની શોધ કરી રહ્યો છું તે આ જ છે, આ તો અનુભવની વાણી છે. આત્મામાંથી સીધી પ્રગટતી વાણી મારા અંતરતમને સ્પર્શી જાય છે. જો વાણીમાં આટલી શક્તિ રહેલી છે, તો પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં તો કેટલી શક્તિ હશે ? હવે તો મારે શ્રી શ્રીમાનાં દર્શન કરવાં જ પડશે ! આમ હૃદયમાં હવે પ્રત્યક્ષ દર્શનની ઉત્કટ ઈચ્છા જાગી ઊઠી. હવે જેમ બને તેમ શીઘ્ર દર્શન કરવાં હતાં, એટલે તપાસ શરૂ કરી તો મુંબઈમાં જ કોઈએ કહ્યું : "શ્રી શ્રીમાની સેવામાં ડૉ. પન્નાલાલ છે. તમે એમનો સંપર્ક કરો તો તમને શ્રી શ્રીમાનાં દર્શન મળશે." તેમણે તુરત જ પન્નાલાલજીને પત્ર લખ્યો : "મારે શ્રી શ્રીમાનાં દર્શન કરવાં છે, તો હું ક્યાં મળી શકું ?" 'અલ્હાબાદમાં અર્ધકુંભ ભરાય છે, શ્રી શ્રીમા ત્યાં જવાનાં છે.' પરંતુ કેવી રીતે જવું ? શ્રી શ્રીમા ક્યાં મળશે ? આ વિશે કંઈ જ ખબર નહોતી, પણ જવાનું નિશ્ચિત હતું, એટલે મિત્રને જાણ કરી કે અલ્હાબાદ જવું છે.

હવે મિત્રનાં માતાની ઈચ્છા હતી કુંભસ્નાન કરવાની પણ કોઈ સંગાથ મળતો નહોતો. મિત્રે કહ્યું : "તો તો બહુ સરસ ! માને પણ લઈ જઈએ." મિત્રે જ અલ્હાબાદ સુધીની ટિકિટ કઢાવી આપી. આ રીતે તેઓ અલ્હાબાદ પહોંચ્યા. ઘોડાગાડી કરી અને મધ્યરાત્રિએ શ્રી શ્રીમાના ઉતારે પહોંચ્યા. સ્વામીજી પાસે થોડાં વસ્ત્રો અને જરૂરિયાતની વસ્તુઓ જેમાં મૂકેલી તે થેલી ઉતાવળમાં ઘોડાગાડીમાં રહી ગઈ. હવે તો પહેરેલાં વસ્ત્રો સિવાય બીજી કોઈ જ વસ્તુ પાસે નહોતી, પણ હૃદયમાં પ્રબળ સંકલ્પ હતો કે શ્રી શ્રીમાને મળવું છે, એટલે બેગ ભૂલાઈ ગઈ તેનો કોઈ અફસોસ નહોતો રહ્યો. રાત્રે જ તપાસ કરી કે શ્રીમાનાં દર્શન ક્યારે થશે ? તો જાણવા મળ્યું "શ્રી શ્રીમા આજે તો બહાર નીકળ્યાં જ નથી, આવતી કાલે સ્નાન છે, તેથી સવારે તેઓ ગંગાદર્શને જ્યારે જશે, ત્યારે તમે દર્શન કરી શકશો." પછી વિચાર્યું કે મધ્યરાત્રિ તો વીતી ચૂકી છે, હવે સવાર પડવાને ક્યાં વાર છે ? એટલે તેઓ ત્યાં જ આસપાસમાં સમય વિતાવવા વિચારી રહ્યા હતા, એટલામાં પેન્ડોલનો દરવાજો ખૂલ્યો અને શ્રી શ્રીમા બહાર આવ્યાં ! રાત્રે અઢી વાગે આ રીતે શ્રી શ્રીમા બહાર આવે એવી તો કોઈને કલ્પના સુદ્ધાં નહોતી, પણ શ્રી શ્રીમાને ખ્યાલ આવી ગયો કે એનો બાળક એમને તીવ્રભાવે પોકારી રહ્યો છે. એ પોકારે શ્રી શ્રીમા સ્વયં એને દર્શન આપવા આવી પહોંચ્યાં ! સ્વામીજી તો ગદ્‌ગદિત થઈ ગયા. અલ્હાબાદ આવવાનું સાર્થક થઈ ગયું. બીજે દિવસે સવારે શ્રી શ્રીમાની સાથે ભક્તો પણ ત્રિવેણીસંગમ જવાના હતા. સ્વામીજી પણ આ ભક્તોની સાથે જોડાઈ ગયા. શ્રી શ્રીમા ત્રિવેણી જવા માટે નૌકામાં બેઠા, પછી બધા ભક્તોની સાથે સ્વામીજી પણ એ જ નૌકામાં બેઠાં જાણે શ્રી શ્રીમાએ એમને આ દ્વારા એવી પ્રતીતિ કરાવી આપી કે "મારા બાળક ! હવે તારે શી ચિંતા છે. તારી જીવનનૌકાનું સુકાન મારા હાથમાં છે. હું આમ જ તારી નૌકા ભવસાગર પાર કરાવી દઈશ."

ગંગાની પવિત્ર જળરાશિના વહેતા પ્રવાહમાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મસ્વરૂપિણી શ્રી શ્રીમાના પાવન સાન્નિધ્યમાં સ્વામીજીનું મન ભૌતિક જગતના સીમાડા વીંધીને પેલે પાર પહોંચી ગયું. તેમની ચેતનાની સ્થિતિ જ બદલાઈ ગઈ. ભીતરમાં એક એવી આધ્યાત્મિક પ્રક્રિયા શરૂ થઈ કે મન જાણે ઓગળવા

માંડ્યું. બધું યંત્રવત્ બની ગયું. કોઈ કહે કે આમ કરવાનું છે તો તે થઈ જાય, નહિ તો શાંત અને સ્થિર સ્થિતિ. પોતાની મેળે કાંઈ ક્રિયા કરવાની ઇચ્છા જ રહી નહીં. બધો વખત અંતર્મુખ ભાવ ચાલુ જ રહેતો. શ્રી શ્રીમાનાં પ્રથમ દર્શન બાદ લગભગ છ થી સાત મહિના સુધી આવી સ્થિતિ ચાલુ રહી. પછી એ ભાવ શમી ગયો. શ્રી શ્રીમાના પ્રથમ દર્શને જ શ્રી શ્રીમાએ એમને સામાન્યતામાંથી ઊંચકીને ઊર્ધ્વમાં મૂકી દીધા. જાણે કુંભસ્નાનનું તત્કાળ પુણ્ય એમને મળી ગયું !

ત્યારબાદ સ્વામીજીને જાણવા મળ્યું કે શ્રી શ્રીમા હવે અલ્હાબાદમાં રહેવાનાં નથી. તેઓ તો અહીંથી સીધા બનારસ જવાનાં છે. આથી સ્વામીજીએ વિચાર્યું કે તો હવે અલ્હાબાદમાં રહેવાનો શો અર્થ છે ? હું પણ બનારસ જાઉં તો શ્રી શ્રીમાનો વિશેષ લાભ મને મળી શકશે. તેઓ બનારસ જવા એકલા જ નીકળ્યા. બનારસ તો ક્યારેય જોયું નહોતું, તેઓ રેલ્વે સ્ટેશને ઊતર્યા તો ખરા, પણ હવે જવું ક્યાં ? આવડા વિશાળ શહેરમાં મા તેમને ક્યાં મળશે ? એ માટે પૂછવું પણ કોને ? વહેલી સવારનો ત્રણ વાગ્યાનો સમય હતો, એટલે તેઓ હવે શું કરવું એની વિમાસણ અનુભવતા ઊભા હતા, પછી થયું કે થોડું અજવાળું થાય પછી બહાર જઈને કોઈને પૂછીશ. અત્યારનો સમય તો સ્ટેશનમાં જ વિતાવું, એમ વિચારીને એક બાંકડા પર બેઠા. પછી સવારના સાડાચાર વાગે દાતણ કરવા ગયા. ખાદીની ધોતી અને કફની પહેરેલો એક માણસ તેમની પાસે આવ્યો અને પૂછ્યું : "તમે ગુજરાતથી આવો છો ? શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના આશ્રમમાં જવાના છો ? હું પણ ગુજરાતમાં શ્રીમાના ભીમપુરા આશ્રમમાં આવી ગયો છું. તમારે ત્યાં જવું છે ને ? ચાલો, ત્યાં જવા માટેની તમારી વ્યવસ્થા કરાવી દઉં." તેણે ઘોડાગાડી કરી આપી, તેના પૈસા પણ ચૂકવી દીધા, અને ઘોડાગાડીવાળાને શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના આશ્રમમાં લઈ જવા માટેની સૂચના પણ આપી. તે અજાણ્યા માણસની આટલી બધી મદદ જોઈને સ્વામીજીએ તેને પૂછ્યું : "તમે આશ્રમમાં જ રહો છો ? તમારું નામ શું છે ?" તેમણે કહ્યું : "હા, હું આશ્રમમાં રહું છું, મારું નામ ગોપાલ." આમ 'ગોપાલ'ની સહાયથી સ્વામીજી શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના આશ્રમમાં પહોંચી ગયા. વર્ષોથી જેની તલાશ હતી એ પૂર્ણબ્રહ્મ-નારાયણને સદેહે વિચરતા જોયા, જે સ્વરૂપ સાથે આંતરિક રીતે પરોક્ષ જોડાણ તો જન્મોજન્મથી હતું, તે હવે પ્રત્યક્ષ થતાં જીવનનું લક્ષ્ય મળી ગયું. પછી બનારસથી વિદાય લઈ જ્યારે પાછા મુંબઈ જવા નીકળ્યા ત્યારે શ્રી શ્રીમાએ તેમને કહ્યું : "આ શરીર છે, ત્યાં સુધી વર્ષમાં એકવાર તો જરૂર આવવું." તેમને હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે શ્રી શ્રીમાએ તેમનો સ્વીકાર કરી લીધો છે. મુંબઈ ગયા પણ તેમની આંતરિક અવસ્થા તો હવે સદંતર બદલાઈ ગઈ હતી. દુન્યવી કોઈ કાર્યમાં બિલકુલ રસ રહ્યો ન હતો. મનના વિચારો તો સાવ શમી ગયા હતા. અંતર્મુખ સ્થિતિમાં ઘણો સમય રહ્યા પછી ફરી શ્રી શ્રીમાના સાન્નિધ્યમાં પહોંચી ગયા.

શ્રી શ્રીમાએ તેમને વિંધ્યાચલ આશ્રમમાં સાધના અંગે મોકલ્યા. ત્યાં તેઓ ચાર-પાંચ વર્ષ રહ્યા. તે વખતે તો આશ્રમમાં કોઈ જ સગવડ નહોતી. નીચેથી ઘડા ભરીને પાણી લાવવું પડતું. વળી ત્યાં વીજળી નહોતી, ખાવા-પીવાની પણ એવી સગવડ નહોતી. સ્વામીજી વૃક્ષોનાં પાંદડા બાફીને ખાઈ

લેતા. આટઆટલી અગવડો છતાં ક્યારેય કોઈને પોતાની મુશ્કેલીની વાત કરી નહોતી. પણ શ્રીમાને તો ખબર હોય જ ! તેઓ જાતે અનાજ-શાકભાજી લઈને ત્યાં ગયાં અને તેમને માટે બધી વ્યવસ્થા કરી.

વિંધ્યાચલમાં એકાંત – સાધનાને પરિણામે સ્વામીજી પર શ્રીમાની વિશેષ કૃપા થઈ. શ્રી શ્રીમાના અંતરંગ વર્તુળમાં તેમને સ્થાન મળ્યું. તેમણે તો શ્રી શ્રીમાનાં ચરણોમાં પ્રથમ દર્શને જ સંપૂર્ણ સમર્પણ કરી દીધું હતું, ત્યારથી તે દેહમાં રહ્યા ત્યાં સુધી શ્રી શ્રીમા સાથે તદ્રૂપ બનીને રહ્યા.

મહાન 'હું' અને અખંડઆનંદ

ભગવાન તો એક છે. આપણે એ એકને મેળવવા માટે એક લક્ષ્ય થવું પડશે. એકની અંદર બધું જ, બધાંની અંદર એક જ. આપણે એક જ તો છીએ. એનું પ્રમાણ પણ છે. જેવી રીતે આપણે એક એક કોળિયો કરીને ખાઈએ છીએ. એક એક ડગલું ભરીને ચાલીએ છીએ. આ એકની વચમાં અનન્તત્વ છે. જુઓ, તમે બતાવો તો પાંચ મિનિટની અંદર તમારું મન ક્યાં ક્યાં જાય છે ? દુન્યવી હિસાબથી સાધારણ મનની ખબર પણ તમે નહીં આપી શકો. પાંચ મિનિટની અંદર તમારું મન ક્યાં ક્યાં પહોંચી ગયું હતું એનું સંધાન તમે રાખી નથી શકતા. એ હિસાબથી મનની અંદર અનન્તતા છે.''

''વળી જુઓ, તમારા હાથ, પગ અથવા (શરીરના) અન્ય કોઈ ભાગને હાથ લગાડીને- પકડીને પૂછું કે કોણ ? ત્યારે તમે જવાબ આપશો 'હું'. હુંપણું તો શરીરથી બંધાયેલું નથી. હું કહેવાથી જે એક માત્ર મહાન 'હું' છે તે જ સમજાય છે, એ જ મહાન 'હું' ને જો જાણવો હોય તો આપણી જે બુદ્ધિ અને અહંકાર છે એને લઈને જ શરૂઆત કરવી પડશે. આ હિસાબથી જ જેમને ભગવાન કહેવામાં આવે છે, એક વસ્તુ કહેવામાં આવે છે, એ સર્વથા એક જ છે. એ સમજવા માટે આપણે એકલક્ષ્ય થવું જરૂરનું છે. એકલક્ષ્ય થવાથી શું થશે ? તમે જે એકમાં જ છો એ સમજી શકશો. (એનું પ્રમાણ છે તમે જે કાંઈ કરો છો તે એક એક કરીને જ કરો છો. બે વસ્તુઓ એક સાથે કરી શકતા નથી) આપણે માટે એ જરૂરી છે કે એક સ્મૃતિ એક ભાવ એકને સહાયક જે કાંઈ છે એને લઈને રહેવું પડશે.''

ગુરુપ્રિયા દીદીએ શ્રી શ્રીમાને પૂછ્યું : ''શું તમારું કહેવું એમ છે કે અખંડ આનંદનો બોધ આપણી અંદર છે આથી આપણે અખંડ આનંદને [Permanent bliss] ચાહીએ છીએ ?'' જવાબમાં શ્રી શ્રીમાએ કહ્યું : ''જો અખંડ આનંદનો બોધ ન હોત તો એને ચાહત શા માટે ? જેનો સ્વાદ આપણે મેળવ્યો છે એને જ તો આપણે ચાહીએ છીએ. આપણી અંદર અખંડ આનંદ, અખંડ શાંતિ છે એટલા માટે તો અખંડ આનંદને ચાહવો એ જીવનો સ્વભાવ છે. ત્યારે જ તો એ ખંડઆનંદથી તૃપ્ત નથી થતો. સંસારમાં લોકો હરેક સમયે જે કાંઈ કરે છે એ બધું જ કેવળ શાંતિ માટે - આનંદ માટે. એ આનંદને પામવા માટે આપણે પોતાના સ્વભાવનું કર્મ કરવું પડશે. સ્વભાવનું કર્મ અર્થાત્ જે કાંઈ કરવાથી આપણને અખંડ શાંતિ, અખંડ આનંદ મળે એ જ કર્મ કરવું પડશે.''

❖ શ્રી શ્રીમા આનંદમયી

।। પ્રાત:સ્મરણીય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ।।

— ડો. બિપીન ભટ્ટ
— ડો. મીના ભટ્ટ

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી દર વર્ષે શિવરાત્રી પર ભીમપુરા આશ્રમમાં આવવાનું થતું હતું. શિવરાત્રીની પૂજા સાથે સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીનાં દર્શન, દોરવણી અને આશીર્વાદનો અનન્ય લાભ મળતો હતો. ૨૦૦૯ની શિવરાત્રી પછી યુ.એસ.એ. પાછા ફર્યા પછી ૨૦૧૦ની શિવરાત્રીની ઉત્કટતાપૂર્વક રાહ જોતાં હતાં. પ્રતિ સોમવારે રાત્રે યુ.એસ.એ.થી ફોન કરીને, ભારતની મંગળવારની સવારે સ્વામીજી સાથે વાત કરતાં હતાં. પ્રતિ સોમવાર સ્વામીજી મૌન પાળતાં હતાં. અમે કહેતાં : 'સ્વામીજી અમે ત્યાં આવવાની રાહ જોઇએ છીએ.' પૂજ્ય સ્વામીજી પણ કહેતાં : 'અમે તમારા આવવાની રાહ જોઇએ છીએ.'

૨૦૧૦, ફેબ્રુઆરી ૨ના રોજ સ્વામીજીને હોસ્પિટલમાંથી રજા આપવાના હતા. સ્વામીજી સાથે ફોન પર વાત પણ થઇ હતી : 'અમે બધાં સારાં જ છીએ.' સ્વામીજીના આ શબ્દો સાંભળી આનંદ થયો. બીજા દિવસે એટલે ફેબ્રુઆરીની ત્રીજી તારીખે સમાચાર મળ્યા કે સ્વામીજીને પુન: હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવા પડ્યા છે. અમારો જીવ અદ્ધર થઇ ગયો, હવે શું થશે ? ડોક્ટર્સ સાથે વાત કરી અમે વડોદરા સ્વામીજીને જે હોસ્પિટલમાં રાખ્યા હતા ત્યાં પહોંચી ગયા. Intensive Careમાં રખાયેલ સ્વામીજી Comaમાં હતા. સ્વામીજીના ચરણસ્પર્શ કરી પ્રભુને આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરી. ત્રણથી ચાર જ મિનિટમાં પૂજ્ય સ્વામીજીએ ભાનમાં આવીને અમારા બન્નેનો હાથ પકડ્યો. આંખો ખોલીને કહ્યું : 'આ Tube ગળામાં છે તેથી બોલી શકાતું નથી.' અમે કહ્યું : 'સંપૂર્ણ સ્વસ્થ થશો એટલે બે-ત્રણ દિવસમાં Tube નીકળી જશે.'

રોજ હોસ્પિટલમાં જવાનું ચાલુ રાખ્યું. સ્વામીજી પુન: ભાનમાં આવ્યા નહિ. માને તથા ભગવાનને પ્રાર્થના કરી. જપ કર્યા તથા નિષ્ઠાવાન બ્રાહ્મણો પાસે જપ કરાવડાવ્યા. પૂરી શ્રદ્ધાથી શિવરાત્રીની પૂજામાં ભાગ લીધો. ડૉ. કાંતિભાઈ તથા અન્ય ભક્તો સાથે મળીને વિચાર-વિમર્શ બાદ સ્વામીજીને ભીમપુરા આશ્રમમાં લઇ આવવાનો નિર્ણય લેવાયો. 'વેન્ટિલેટર' સહિતની અન્ય તમામ જરૂરી દાક્તરી સવલતો આશ્રમમાં જ ઊભી કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. હોસ્પિટલના 'Waiting Room'માં અમે બેઠાં હતાં. સ્વામીજી સાથેની પ્રથમ મુલાકાત પછીનો સમગ્ર ભૂતકાળ મારા માનસપટ પર તાદૃશ થયો.

સૌ પ્રથમ વખત ૧૯૭૭માં બદરિકાશ્રમ(ચાંદોદ)માં શ્રી શ્રીમા આનંદમયી તથા સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદનાં દર્શન થયાં. ત્યાર બાદ મારા મિત્ર દેવાંગ રમેશભાઈ પટેલની મદદથી ૧૯૭૮ના

વર્ષમાં વૃંદાવનમાં — શિવમંદિરમાં મારી દીક્ષા સંપન્ન થઈ. ત્યારથી શરૂ કરીને સતત ત્રણ દાયકા સુધી પૂજ્ય સ્વામીજીના ઘનિષ્ઠ સંપર્કમાં રહેવાનું થયું. ૧૯૮૬ સુધી યુ.એસ.એ.માં ડોક્ટરીનો વિશેષ અભ્યાસ અને ત્યાર બાદ તેના વ્યવસાયમાં વ્યસ્ત રહેવાનું થયું. ત્યાર બાદ હરિદ્વારમાં મારી પત્ની મીના અને મારા પુત્ર આનંદ સાથે સ્વામીજીને મળવાનું થયું. પત્ની મીના પણ ધર્મભાવવાળી હોવાથી સ્વામીજીએ તેને દીક્ષા આપી. પછી દર બે-ત્રણ વર્ષે ભારત આવી સ્વામીજી પાસે રહેવાનો અમૂલ્ય લાભ અમને મળતો રહ્યો. ૧૯૯૬માં અલમોડામાં સ્વામીજીના આશીર્વાદ લઈને મેં, પૂજ્ય રમેશભાઈ તથા રાજેશે કૈલાસયાત્રા કરી. મારી પત્ની મીના અને બે પુત્રો આનંદ અને અનુપ પૂરો એક મહિનો અલમોડામાં સ્વામીજી પાસે રહ્યાં. સ્વામીજીએ મીનાને હૈયાધારણ આપતાં કહ્યું હતું : "તારે કૈલાસ જવાની જરૂર નથી. તું અહીંયા મારી સાથે રહે, તે જ તારું કૈલાસ છે."

'બિપીનભાઈ તમે 'sponsor' કરો તો સ્વામીજીને U.S.A..બોલાવી શકાય.' સ્વ. પૂજ્ય રમેશભાઈની સદ્-ઈચ્છા પાર પડી. લગભગ ચાર વખત સ્વામીજીએ વિદેશયાત્રા કરી. યુ.એસ.એ. ઉપરાંત કેનેડા, ફ્રાન્સ, લંડન, વગેરે દેશોમાં કે જ્યાં શ્રીમાના ભક્તો નિવાસ કરી રહ્યા છે ત્યાં યાત્રા કરી બધાંનાં ઘરને પાવન કર્યાં. ૧૯૯૯માં ફિલાડેલ્ફીઆ — મહાદેવભાઈને ત્યાંથી ફ્લોરીડા મારે ત્યાં આવીને સ્વામીજીએ મિનિ સંયમસપ્તાહનું આયોજન કર્યું. પરદેશના ભક્તોએ ઊલટભેર તેમાં ભાગ લીધો. ત્રણથી ચાર જિજ્ઞાસુઓને દીક્ષા પણ સ્વામીજીએ પ્રદાન કરી. ત્યાર પછીની બીજી યુ.એસ.એ.ની યાત્રા દરમિયાન મારે ત્યાં નવરાત્રીના નવ દિવસની ઊજવણી થઈ. આદરણીય શ્રી અશ્વિનભાઈના સુંદરકાંડના પાઠનું આયોજન પણ અત્રે થયું હતું. સ્વામીજીના નિવાસ દરમિયાન શ્રીમાની પૂજા, રામાયણનું પારાયણ, કુમારીપૂજા વગેરે કાર્યક્રમો પણ યોજાયા હતા. આ બધા પ્રસંગો દરમિયાન શ્રીમાના કેટલાક અન્ય ભક્તો જેવા કે : શ્રી પદ્મકાંતભાઈ, સુજાતાબહેન, રાજેશ(ગોપાલદાસ)ભાઈ, દેવાંગભાઈ પટેલ વગેરેની હાજરીથી મારા ઘરમાં શ્રીમાના આશ્રમનો માહોલ સર્જાયો હતો. વળી 'સોનામાં સુગંધ ભળે' તેમ પૂ. નિર્ગુણાનંદજીની હાજરીથી વાતાવરણ મનોરમ્ય બન્યું હતું. મારા બન્ને પુત્રો આનંદ અને અનુપ U.S.A.માં જુદા જુદા સ્થળોએ સ્વામીજી સાથે ફર્યા હતા. આ બન્ને બાળકોમાં આને કારણે ધર્મ અને અધ્યાત્મનાં બીજ રોપાયાં એમ મને લાગ્યું હતું. વારાણસીમાં આનંદના અને ભીમપુરામાં અનુપના ઉપનયન સંસ્કાર સ્વામીજીની હાજરીમાં થયા હતા.આ બન્ને બાળકોને સ્વામીજીએ દીક્ષા આપી હતી.

U.S.A. હોય કે India હોય અમારો Vacationનો સમય છેલ્લાં ૩૦ વર્ષોથી સ્વામીજી સાથે જ પસાર થતો હતો. સ્વામીજીએ ભારતસહિત સમગ્ર વિશ્વમાં શ્રીમાના ભક્તોના કલ્યાણ અર્થે ભ્રમણ કર્યું હતું. અમારો અનુભવ એવો છે કે આ સમગ્ર ભ્રમણ દરમિયાન, કોઈની સાથે ફોન દ્વારા કે કોઈની સાથે પત્ર દ્વારા સ્વામીજી ભક્તોના સંપર્કમાં રહેતા હતા. પૂજ્ય સ્વામીજી જરા પણ માનની ઈચ્છા રાખતા ન હતા. ખૂબ જ નાનામાં નાની, એક સામાન્ય વ્યક્તિ પોતે હોય તેવો વ્યવહાર-વર્તન તેમનું લોકો સાથે રહેતું હતું. પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ શું છે તે જ જોતા હતા. વિદેશમાં શ્રીમાના ભક્તો ભેગા થઈને સત્સંગ કરે, શ્રીમાના ઉપદેશનું પાન અને આચરણ કરે એ શુભ હેતુથી

યુ.એસ.એ.માં તેમણે Ma Anandamayee Seva Samiti [Mass, Inc.] U.S.A.ની રચના કરાવી છે.

અધ્યાત્મપથના માર્ગદર્શક અને મિત્ર સમાન વ્યવહાર કરનાર નિરભિમાની સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીના તા. ૮-૪-૨૦૧૦ના રોજ દેહત્યાગના સમાચાર સાંભળી મન ખૂબ જ અશાંત થયું. શ્રી શ્રીમા તથા પૂજ્ય સ્વામીજીના ભક્તોએ મને ખૂબ સાત્વન આપ્યું. ખાસ કરીને મારા વડીલ મિત્ર કાર્તિકેયભાઈએ ખૂબ સહારો આપ્યો. શ્રી ભાસ્કરાનંદજીરચિત 'વાઙ્મયી મા' પુસ્તકમાંથી શ્રી શ્રીમાના આ શબ્દો દ્વારા સાંત્વના પૂરી પાડી. 'ગુરુના ચાલી ગયા પછી પણ તમે જો દેહમાં એમને ન પણ જુઓ તો પણ સર્વદા, સર્વક્ષણ — જ્યાં સુધી તમારું લક્ષ્ય પૂરું નહિ થાય ત્યાં સુધી તમારું જે પ્રયોજન છે તે રસ્તો એ તમને પકડાવી દેશે. દેશે અર્થાત્ શું ? એ જશે ક્યાં ? જવાનો પ્રશ્ન જ નથી, પ્રકાશિત થશે.' અમને શ્રી રણછોડદાસજી મહારાજનું સ્મરણ થયું. આ મહાપુરુષે કહ્યું છે : "સાડાત્રણ હાથના સ્થૂળ શરીરને જ જેઓ ગુરુદેવ માને છે તેઓ ગુરુતત્ત્વને સહેજ પણ સમજ્યા નથી."

આજે જ્યારે સ્વામીજીને અંજલિ આપવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો છે ત્યારે સ્વામીજીએ અમને ઉપદેશેલ કેટલીક બાબતો અત્રે રજૂ કરવાની રજા લઈએ છીએ :

- દરરોજ પૂ. શ્રીમાને યાદ કરવાં અને શ્રીમાને યાદ કરીને જ બધાં કામો કરવાં.
- દરરોજ સંધિકાળે ૨ થી ૩ મિનિટ જપ કરવા — સવારે ૬ વાગ્યે, બપોરે ૧૨ વાગ્યે, સાંજે ૬ વાગ્યે અને મધ્યરાત્રી ૧૨ વાગ્યે.
- જપ કરતી વખતે Speed - ઝડપ વધારવી અને પછી તરત ઘટાડી દેવી - તેમ ચઢાણ - ઉતરાણથી જપ કરવા.
- જપ કરતાં કરતાં, વચ્ચે શ્વાસને જોતા રહેવું અને પછી મન શાંત થાય એટલે આત્મવિચાર કરવો.
- નિત્ય, નિયમિત પાઠ-પૂજા અચૂક કરવા.
- જીભને અંકુશમાં રાખવી (આહાર અને વાણીથી).
- સંતાનોની પૂરતી કાળજી લેવી પરંતુ તેઓમાં આસક્તિ રાખવી નહિ.
- 'तुलसी भरोंसे राम के निर्भर हो के सोच,
अनहोनी होनी नहीं ! होनी हो सो होय ।
- 'જે ગમે જગતગુરુ દેવ જગદીશને, તે તણો ખરખરો ફોક કરવો,
આપણો ચિંતવ્યો અર્થ કાંઈ નવસરે, ઊગરે ઉરે એક ઉદ્વેગ ધરવો.'

આ સ્વામીજીની અત્યંત પ્રિય પંક્તિઓ હતી તથા આજીવન તેમણે તેનું આચરણ કરી બતાવ્યું હતું. હૃદયપૂર્વક સ્વામીજીનું સ્મરણ કરીને 'જય મા' બોલીને અમે વિરમીએ છીએ.

।। અલૌકિક સંત સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી મહારાજ ।।

– જલિની ઠાકોર
– હર્ષદ ઠાકોર

આપ બળે એકલ ખૂણે ધૂપ બધે પ્રસરંત,
જગમાં એવા જનમિયાં અગરબત્તી ને સંત.

પરમ પૂજ્ય, અલૌકિક સંત એવા સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીનું સ્મરણ થતાં ઉપરની પંક્તિ યાદ આવે છે. શ્રી શ્રીમા આનંદમયીને પૂર્ણરૂપે સમર્પિત એવા સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીએ પોતાના સૌમ્ય અને પ્રેમાળ સ્વભાવથી શ્રી શ્રીમાના દર્શને આવનાર તથા સૌ કોઈ આશ્રમવાસીનાં દિલ જીતી લીધાં હતાં. જેવી રીતે ડિવાઇન મધરે શ્રી અરવિંદના પ્રથમ દર્શને જ શ્રી અરવિંદને પૂર્ણ સમર્પણ કર્યું હતું, બરાબર એ જ રીતે આપણા સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીએ શ્રીમાનાં ચરણોમાં – શ્રી શ્રીમાની સેવામાં પોતાની જાતને સંપૂર્ણપણે સમર્પિત કરી દીધી હતી. સાચી શરણાગતિ કોને કહેવાય એનો પાઠ આપણને સ્વામીજી પાસેથી મળે છે.

ગુજરાત લૉ સોસાયટી (અમદાવાદ)ની લૉ કૉલેજના ભૂતપૂર્વ આચાર્ય સ્વ. શ્રી મુકુંદભાઈ ઠાકોર – અમારા પિતાશ્રી (જલિની બહેનના સસરા) શ્રી શ્રીમાના અનન્ય ભક્ત હતા. શ્રી શ્રીમા એમને 'બાલમુકુંદ' કહીને બોલાવતાં હતાં. શ્રી શ્રીમા અમદાવાદ આવે ત્યારે તેઓ તો શ્રી શ્રીમાનાં દર્શને જાય જ પરંતુ સાથે એમના વિદ્યાર્થીઓને પણ લઈને જતા હતા. એક વાર લૉ કૉલેજમાં મુ. મુકુંદભાઈએ શ્રી શ્રીમાની પધરામણી પણ કરાવી હતી. ગુરુપ્રિયા દીદી લખે છે : "શ્રી શ્રીમાએ એમના ટૂંકા વક્તવ્યમાં વિદ્યાર્થીઓને ધર્મ અને અધ્યાત્મની શીખ આપી હતી. સ્વામીજીએ આ જ કૉલેજમાં લૉનો અભ્યાસ કર્યો હતો."

૧૯૫૭ની સાલમાં શ્રી શ્રીમા સાથે સ્વામીજી અમદાવાદ પધાર્યા ત્યારે તેમના સૌ પ્રથમ દર્શનનો અમને લાભ મળ્યો હતો. અલબત્ત સ્વામીજી સાથે નિકટનો આધ્યાત્મિક નાતો સંન ૧૯૭૧માં શ્રીમાના દહેરાદૂન આશ્રમમાં અમે ગયાં ત્યારથી બંધાયો હતો. ત્યાર બાદ જુદા જુદા શુભ સ્થળે ઉજવાતી હનુમાન જયંતી, મહાશિવરાત્રી, સંયમ-સપ્તાહ જેવા પ્રસંગોએ સ્વામીજીના અપૂર્વ સાંનિધ્યનો અમૂલ્ય લાભ અમને વખતોવખત મળતો રહ્યો અને અમારા આધ્યાત્મિક જીવનનું ઘડતર થતું રહ્યું. સ્વામીજીના છેલ્લા દર્શનનો લાભ અમને આજથી લગભગ ચારેક વર્ષ પહેલાં મુ. પૂ. સ્નેહવીણાબહેનને ત્યાં 'ગોપીગીત'ના કાર્યક્રમ વખતે મળ્યો હતો. સ્વામીજીની નાદુરસ્ત તબિયત હોવા છતાં સ્વામીજીએ પ્રેમપૂર્વક કાર્યક્રમમાં હાજરી આપી હતી. ત્યાર બાદ ફરીથી સ્વામીજીને મળવાનું થયું નહિ.

મિતભાષી, સ્મિતભાષી, હિતભાષી સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીને આજે જ્યારે સ્મરણાંજલિ આપવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો છે ત્યારે શ્રી શ્રીમાના આ અનન્ય ભક્ત સાથેના અનેક સંસ્મરણો

ચિત્રપટની પટ્ટીની માફક અમારા સ્મરણપટ પર ઊભરી આવે છે. શ્રી શ્રીમાનાં સંસ્મરણો વિશે તો ક્યારેક લખવાનું થયું છે પરંતુ સ્વામીજી સાથેનાં સંસ્મરણોનો આ પહેલો પ્રસંગ છે. આમાંથી બે-એક સંસ્મરણો એવાં છે કે જે અમારા બન્નેના ચિત્તમાં હંમેશ માટે કાયમ યાદ રહેશે.

૨૦૦૪નું વર્ષ, હરિદ્વાર, ગુરુપૂર્ણિમાના દિવસો. રોજ રાત્રે આરતી પછી સ્વામીજીની નિશ્રામાં સત્સંગ. આમાંની એક સાંજે અમે બેઉ (જલિનીબહેન અને હર્ષદભાઈ) સ્વામીજીને પ્રણામ કરીને એમની સમક્ષ બેઠાં. અમારા કુશળ સમાચાર પૂછ્યા પછી એકદમ અચાનક પ્રશ્ન કર્યો : 'તમે બદ્રીનાથ જઈ આવ્યા ?' અમે ના પાડી. મારા પગે વાનું દર્દ હોવાથી જવાયું નહોતું. તરત જ સ્વામીજી બોલ્યા : 'કાલે જઈ આવો. વાંધો નહિ આવે. શ્રી શ્રીમા સૂક્ષ્મરૂપે તમારી સાથે જ હશે. ટિકિટ પણ મળી જશે. હર્ષદ જાતે ટિકિટનો પ્રબંધ કર, ને ઊપડી જાઓ.' અમે તો એમના આ આદેશને એમનો આશીર્વાદ સમજીને માથે ચઢાવ્યો. પૂર્વે આરક્ષિત લક્ઝરી બસમાં માત્ર બે જ બેઠક ખાલી હતી - જે અમને વરિષ્ઠ નાગરિક - સીનિયર સિટિઝનની કક્ષામાં મળી ગઈ. આ રીતે બદ્રીનાથના દર્શનનો અમૂલ્ય લાભ અમને શ્રી શ્રીમા અને સ્વામીજીની અનન્ય, અહૈતુકી કૃપાથી પ્રાપ્ત થયો. અમારા જીવનની આ પહેલી મોટી યાત્રા હતી. દર્શન કરી હરિદ્વાર પાછા ફરતાં રસ્તામાં ખડકો ધસી પડવાની ઘટના બની હતી, આમ છતાં કોઈ પણ જાતની તકલીફ વગર, શાંતિપૂર્ણ રીતે અમારી યાત્રા સંપન્ન થઈ. આને ચમત્કાર કહીશું કે કૃપા !

આવો જ બીજો પ્રસંગ ૨૦૦૭ની સાલમાં સ્વામીજી અમદાવાદમાં મુ. સ્નેહવીણાબહેનને ત્યાં પધાર્યા ત્યારનો છે. અમે બેઉ સ્વામીજીના દર્શને ગયાં. સૌમ્ય અને પ્રેમાળ મુદ્રા સાથે તેઓશ્રીએ અમને આવકાર્યાં. આશીર્વાદ આપીને અમને કહ્યું : 'પૂ. માનું સ્મરણ કરતાં રહેજો.' મને (જલિનીબહેનને) કહ્યું : 'તમે 'ગજેન્દ્રમોક્ષ'ની ચોપડી લાવી રોજ તેનો પાઠ કરજો.' હર્ષદને કહ્યું : 'તમે રોજ સુંદરકાંડનો પાઠ કરજો.' અમે વિચારમાં પડી ગયાં. મને થયું કે શ્રી શ્રીમાનું સ્મરણ તો મને સતત રક્ષા કરે છે. વળી, શિવમહિમ્ન, વિષ્ણુસહસ્ર કે ગીતાનો પાઠ કરવાને બદલે સ્વામીજીએ મને 'ગજેન્દ્રમોક્ષ'નો પાઠ કરવાનો કેમ કહ્યો હશે ? સ્વામીજીના ઉપદેશ અને આદેશને શિરોધાર્ય કરીને અમે બન્ને જણે શ્રદ્ધાપૂર્વક દૈનિક પાઠ શરૂ કર્યા.

થોડા જ વખતમાં મને પગે જીવડું કરડવાથી સખત ઈન્ફેક્શન થયું. ડાયાબિટીસ એકદમ વધી ગયો ને ગેંગરીન થઈ ગયું. પગ કપાવવો પડે તેવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ. સ્વામીજીની આજ્ઞા મુજબ 'ગજેન્દ્રમોક્ષ'નો પાઠ તો અવિરત ચાલુ જ હતો. અણીના વખતે મારો પગ કપાતાં અટકી ગયો. મને થયું : 'મગરના મોંઢામાંથી હાથીના પગને છોડાવનાર શ્રી નારાયણે મારા પગને કાળચક્રના મુખમાંથી છોડાવી મને બચાવી લીધી.' ઘરનાં સૌ કોઈ ચિંતિત હતાં પણ મને ભાસ્કરાનંદજીના આદેશ પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. અમારા ડૉક્ટરે સાનંદ આશ્ચર્ય સાથે મને પૂછ્યું હતું : 'કઈ શક્તિ તમને બચાવે છે ?' જવાબમાં મેં કહ્યું હતું : 'પૂ. શ્રી શ્રીમાની અલૌકિક દિવ્યશક્તિ મને બળ આપે છે.' ગજેન્દ્રમોક્ષના પાઠે જ મારી રક્ષા કરી. મારી માંદગી પતી ના પતી ત્યાં તો એમનાં (પતિ હર્ષદભાઈનાં) બે ઓપરેશનો થયાં. પગના ફ્રેક્ચરનું અને એન્લાર્જ પ્રોસ્ટેટનું. સુંદરકાંડના દૈનિક પાઠે એમને બળ પૂરું

પાડ્યું. શ્રીમા અને સ્વામીજીની કૃપાથી તેઓ આ ઉપાધિમાંથી ઊગરી ગયા. પૂ. શ્રી શ્રીમા અને સ્વામી સંતશિરોમણિ શ્રી ભાસ્કરાનંદજી અમારી રક્ષા કરે છે, આથી નિર્ભય થઇ જવાય છે. ગમે તેવા પ્રસંગોમાં શાંતિ જળવાઇ રહે છે. શ્યામાનંદ બેનરજી શ્રી શ્રીમાના શબ્દોને આ રીતે ટાંકે છે : 'When you leave every thing to Him who is the fountain of Peace, then only may you hope for Peace.'

૮ એપ્રિલ, ૨૦૧૦ના રોજ સ્વામીજી એમના પાર્થિવ દેહનો ત્યાગ કરીને પૂ. શ્રી શ્રીમાનાં ચરણ-કમળોમાં સમાઇ ગયા. નર્મદાજી નદી પર અનન્ય ભક્તિ-પ્રેમ ધરાવનાર સ્વામીજીને તેનાં જળમાં જળ- સમાધિ આપવામાં આવી. પૂ. સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીરચિત 'વાઙ્મયી મા' પુસ્તકમાં સ્વામીજીએ નોંધેલા આ શબ્દો સાથે અમે અમારી લેખિનીને વિરામ આપીશું. 'જો એક વાર ગુરુ આશ્રય આપે તો જ્યાં સુધી શિષ્યનું લક્ષ્ય પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ગુરુ જતા નથી... ગુરુના ચાલી ગયા પછી પણ જો દેહમાં એમને ન જુઓ તો પણ સર્વદા, સર્વક્ષણ – જ્યાં સુધી તમારું લક્ષ્ય પૂરું નહિ થાય ત્યાં સુધી તમારું જે પ્રયોજન છે તે રસ્તો એ તમને પકડાવી જ દેશે. દેશે અર્થાત્ શું ? એ જશે ક્યાં ? જવાનો પ્રશ્ન જ નથી, પ્રકાશિત થશે જ.' શ્રી શ્રીમા અને શ્રી ભાસ્કરાનંદજીને મનોમન હૃદયમાં ધારણ કરીને તેમને પ્રણામ કરીએ છીએ. જય મા.

સંયમવ્રત અને તેનું ફળ

શ્રી શ્રીમા : "અઠવાડિયામાં, પંદર દિવસમાં કે એક મહિનામાં એક દિવસ એમના (ભગવાન) માટે રાખવો. એ દિવસે એક ઓરડામાં રહેશો, વ્યર્થ વાતો નહિ કરો. ધ્યાન, જપ, પાઠ વિગેરેમાં પૂરો દિવસ વિતાવશો. જે આસન કે પથારી પર આ દિવસો વિતાવો તેને અલાયદાં રાખશો. આ રીતે ચાલવાથી બહુ ઉપકાર (લાભ) થશે."

ભક્ત : "મા, એનાથી કોઈ લાભ થતો નથી. તમે જે સંયમવ્રતનો ઉપદેશ આપો છો તે આજે જ સાંભળું છું એમ નથી. આ પહેલાં પણ સાંભળી ચૂક્યો છું અને તે પ્રમાણે કરવાની મેં કોશિશ પણ કરી છે, પરંતુ એવું કોઈ ફળ મને મળ્યું નથી. એટલું જ નહિ, પરંતુ મેં જોયું છે કે સંયમના દિવસે ઉપરથી ઝંઝટ વધી જાય છે અને આધ્યાત્મિક અનુભૂતિ બિલકુલ થતી નથી. આ બધું જોઇને મનમાં થાય છે કે જવા દો, આ બધાંનું કંઈ કામ નથી. સમય આવે એ આપોઆપ થશે."

શ્રી શ્રીમા : "હું તો કહીશ કે તમારું સંયમવ્રત બિલકુલ થયું જ નથી. કારણ કે તમારું લક્ષ્ય ફળની તરફ રહ્યું. હાથોહાથ ફળ પામીશ એમ વિચારીને કામ કરવું એ કામ ન કરવા સમાન છે. આધ્યાત્મિક વિષયમાં ઝંઝટ નથી ઇચ્છતા પરંતુ પ્રશંસા-પ્રતિષ્ઠા માટે ચેષ્ટા કરવામાં પાછળ રહેતા નથી."

ભક્ત : "એ તરફ વધારે ચેષ્ટા કરું છું એમ પણ નથી."

શ્રી શ્રીમા : "પરંતુ આ કંઈ ઊંચી અવસ્થા નથી. કોઈ રીતે એ ઉદ્યમ નથી, ઉત્સાહ નથી. આ તો જડ અવસ્થા છે. જડભાવ લઇને રહેવું શું યોગ્ય છે ? આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે જો ચેષ્ટા કરવામાં આવે છે તો તે કર્તવ્યબુદ્ધિથી કરવી જોઇએ. ફળાફળ તરફ લક્ષ્ય ન રાખવું જોઇએ. આમ છતાં, એ જાણી લો કે કર્મ કરવાથી ફળ જરૂર મળશે. પૈસો પૈસો ભેગો કરવાથી રૂપિયો ભેગો થાય."

।। સ્મરણોના સથવારે : સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ।।

– કાર્તિકેય અ. ભટ્ટ

૧૯૭૦ના દસકાના ઉત્તરાર્ધમાં ઘણાં વર્ષો પછી શ્રીમાએ ભીમપુરા આશ્રમમાં પુનઃ આવવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે સૌ પ્રથમવાર મારે સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીને મળવાનું થયું. મારી સાથે મારી પત્ની મીનાક્ષી અને હાલમાં અમેરિકામાં નિવાસ કરતા મારા મિત્ર ડૉ. બિપીનભાઈ ભટ્ટ પણ હતા. સ્વામીજીએ અતિસ્નેહપૂર્વક અમને આવકાર્યા તથા શ્રી શ્રીમાના દર્શન માટેની વ્યવસ્થા કરી આપી. આ અગાઉ પણ શ્રી શ્રીમાનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો હતો. સૌ પ્રથમ વખત શ્રી શ્રીમાના દર્શનનો લાભ ૧૯૫૯માં (મારી કિશોરાવસ્થામાં) દહેરાદુનના આશ્રમમાં મળ્યો હતો. પરંતુ સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી સાથેની પ્રથમ મુલાકાત ભીમપુરા આશ્રમમાં (મારી યુવાવસ્થામાં) થઈ હતી. પ્રથમ મુલાકાતથી જ સ્વામીજી સાથે પ્રેમનો નાતો બંધાઈ ગયો હતો.

સ્વામીજીએ મને અને મિત્ર બિપીનને આશ્રમનાં નાનાં-મોટાં કામોમાં મદદરૂપ થવા કહ્યું હતું. આશ્રમનાં કેટલાંક કામો સ્વામીજીએ અમને સોંપ્યાં હતાં. સ્વામીજીનો ભાવ એવો હતો કે ગુજરાતમાં વસતા લોકોને શ્રી શ્રીમાના દર્શન અને આધ્યાત્મિક દોરવણીનો લાભ મળતો રહે. આશ્રમની નીચે નર્મદાકિનારે ઘાટ બંધાય તે માટે શ્રી શ્રીમાના અર્પણ રૂપે નાણાં એકઠાં કરવા સ્વામીજીએ કહ્યું ત્યારે મેં કહ્યું : "સ્વામીજી, મને કોઈ પાંચસો રૂપિયા પણ આપશે કે કેમ તેની મને શંકા છે." ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું : "અરે, પાંચ રૂપિયા તો આપશે ને ?" શ્રી શ્રીમાની પરમ કૃપાથી મેં અને બિપીને રૂપિયા ૧૨,૦૦૦ એકઠા કરીને એ સમયના આશ્રમના વ્યવસ્થાપક શ્રી ક્ષિતીશભાઈ દિવેટિયાને સુપ્રત કર્યા હતા.

મારા સરનામાવાળાં કેટલાંક પોસ્ટકાર્ડ મેં સ્વામીજીને આપી રાખ્યાં હતાં, જેથી જરૂર પડે સ્વામીજી પત્ર લખીને અમને જરૂરી કામ સોંપી શકે. એક દિવસ આમાંના એક પોસ્ટકાર્ડમાં સ્વામીજીનો પત્ર આવ્યો જેમાં સ્વામીજીએ લખ્યું હતું : "શ્રી શ્રીમા સાથે તારી દીક્ષાની વાત થઈ છે. ૧૪ જાન્યુઆરી, ૧૯૭૯– મકરસંક્રાંતિના દિવસે સવારે દીક્ષા આપવાની છે." દીક્ષા સંબંધી સાથે લાવવાની જરૂરી વસ્તુઓની યાદી પણ તેઓએ લખી હતી.

દીક્ષા મળતાં પહેલાં એની પૂર્વતૈયારી માટેની ઘટના બે વર્ષ અગાઉ બની હતી. ૧૯૭૭ના નવેમ્બર માસમાં બદરિકાશ્રમ(ચાંદોદ)માં શ્રી શ્રીમાના સંયમ-સપ્તાહનું આયોજન થયું હતું. મારી માતા અનસૂયા આ સંયમવ્રતમાં ભાગ લેવાની હતી. આથી તેને મૂકવા માટે બદરિકાશ્રમ આવવાનું થયું હતું. શ્રી શ્રીમાએ બદ્રિકાશ્રમમાં કૈલાસ ટેકરી તરીકે ઓળખાતી કુટિયામાં નિવાસ કર્યો હતો. રાત્રીના ૮થી ૯ની વચ્ચે હું ત્યાં ગયો, પરંતુ માને મળવા માટે સંપન્ન શ્રીમંત કુટુંબના માણસો – ભૂતકાળનાં રાજા-રાણીઓ – પણ હતાં. વ્યવસ્થામાં અનસૂયાબહેન નામનાં ગુજરાતી મહિલા ભક્ત હતાં. મેં એમને વિનંતી કરી અને કહ્યું : "આ બધા મોટા માણસોને શ્રીમા પાસે જવા દો છો તો મને કેમ નહીં ?" "છોકરા, અહીં શાંતિથી બેસી

જા, હું તને મા પાસે જવા દઈશ." લગભગ દોઢ કલાક બાદ બધાંના ગયા પછી શ્રી શ્રીમા એકલાં પડ્યાં અને મને અંદર જવા કહ્યું. માને પગે લાગી-પ્રણામ કરીને મારાથી આગળ-પાછળના કોઈ વિચાર વગર બોલી જવાયું :"माँ, मुझे उपर ऊठना है ।" શ્રી શ્રીમાએ કહ્યું : "अच्छा, श्रीकृष्णः शरणम् मम का जप करो, और हररोज गीता का पाठ करो ।" मैं કહ્યું "माँ मुझे संस्कृत नहीं आती ।" શ્રી શ્રીમાએ કહ્યું : "गुजराती में करना ।"(આ ઘટના બનતાં પહેલાં આકસ્મિક રીતે ભાઈજીનું પુસ્તક 'માતૃદર્શન' મારા વાંચવામાં આવ્યું હતું.) આ કર્યા પછી બરાબર બે વર્ષ બાદ દીક્ષાની ઈચ્છા કર્યા વગર સ્વાભાવિક ક્રમમાં ૧૪ જાન્યુઆરી, ૧૯૭૯ના રોજ દીક્ષા મળી – મારો નવો જન્મ થયો.

माँ भास्कर दोनों खडे, किस को लागू पाय ।
बलिहारी भास्कर जी की जिन्होंने मिलायी माँ ॥

દીક્ષા અપાવવામાં સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી નિમિત્ત બન્યા.

૧૩મી જાન્યુઆરી, ૧૯૭૯ની સાંજે શ્રી શ્રીમાને મળવાનું થયું. શ્રી શ્રીમાએ મારી પત્ની મીનાક્ષીને (મા એને બીના કહેતાં) બોલાવીને કહ્યું : "પ્રોફેસરની સાથે તારે પણ દીક્ષા લેવાની છે." પત્નીએ આનાકાની કરી. સ્કૂલની નોકરી, નાનું બાળક અને સાસુ-સસરાની અસ્વસ્થ તબિયત વગેરે કારણો દર્શાવ્યાં; ત્યારે શ્રી શ્રીમાએ કહ્યું : "कोई बात नहीं, सुबह पायखाने में तो वक्त मिलेगा ने – वहाँ मंत्र पढ लेना । પત્નીએ દીક્ષા લેવાની હા પાડી. મારી સાથે મારી માતા અનસૂયા અને પિતા અનુપરામ પણ હતા. પિતાજીએ તો શ્રીમોટાને ગુરુ તરીકે અપનાવી લીધા હતા, એટલે મેં સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીને વિનંતી કરી કે જો મને અને મારી પત્નીને શ્રી શ્રીમા દીક્ષા આપતાં હોય તો મારી માતાને પણ મળે. સ્વામીજીએ શ્રી શ્રીમાને વાત કરી અને શ્રી શ્રીમાએ મારી માતાને પણ દીક્ષા આપી. આ સમગ્ર પ્રસંગ દરમિયાન સ્વામીજીનો નિર્વ્યાજ પ્રેમ અમારા પર વરસતો રહ્યો.

હવે જે વાત લખવા જઈ રહ્યો છું તે બહુ જ અગત્યની છે. દીક્ષા પછી ભીમપુરાના ઉપરના રૂમમાં શ્રી શ્રીમાએ મને બોલાવ્યો, પાસે બેસાડીને નીચે પ્રમાણેની વાત કરી :

- કોઈ પૂછે કે દીક્ષા કોણે આપી ? તો કહેવાનું કે સ્વયં નારાયણે.
- દીક્ષા ક્યાં આપી ? તો કહેવાનું કે પ્રાણમાં.
- કેવી રીતે આપી ? તો કહેવાનું કે એ મને કહેવાનો અધિકાર નથી અને તમારે જાણવાની જરૂર નથી.

ત્યાર બાદ શ્રી શ્રીમાએ કહ્યું : 'ગુરુ વિશે કેટલીક વાત કહેવાની છે પણ આજે સમય નથી. ફરી કોઈક વાર કરીશ.'

દીક્ષા સંપન્ન થઇ ત્યારથી માંડીને છેવટ સુધી મારા અને ડૉ. બિપીનના પરિવાર પર શ્રી ભાસ્કરાનંદજીનો અનન્ય પ્રેમ સતત વરસતો રહ્યો. ક્યારેક અમેરિકાથી, ક્યારેક લંડનથી તો ક્યારેક દહેરાદૂનથી સ્વામીજીનો પત્રપ્રસાદ પ્રસંગોપાત્ત મળતો રહ્યો. સ્વામીજીએ કરેલ શ્રી શ્રીમાની સેવાથી સૌ કોઈ પરિચિત છે. એનો સહેજ અણસાર આપે તેવા પ્રસંગે હું હાજર હતો. એક વાર અમદાવાદનાં એક ભક્ત બહેને સ્વામીજીને

કહ્યું : "સ્વામીજી, તમે કેટલા નસીબદાર છો કે સતત તમને શ્રી શ્રીમાની નિશ્રામાં રહેવાનું, ફરવાનું મળે છે." ત્યારે સ્વામીજીએ એ બહેનને કહ્યું : "તમે માનો છો એટલું એ સરળ નથી. ઘણી વાર માએ કહેવું પડે છે : "भास्कर पानी पीले तेरा गला सूख रहा है !"

કૉલેજમાં અર્થશાસ્ત્ર વિષયના અધ્યાપન અને લેખનમાંથી સ્વૈચ્છિક રીતે મુક્ત થયા પછી સત્સંગના ભાગ-રૂપે અધ્યાત્મ-વિષયક લેખો અને પુસ્તકો લખવાની શરૂઆત શ્રી શ્રીમાની કૃપાથી થઈ. પ્રગટ થતા પ્રત્યેક પુસ્તકની નકલ સ્વામીજીને મોકલતો અને સ્વામીજી વધુ ને વધુ લખવા માટે મને પ્રોત્સાહિત કરતા હતા. તેમણે મને પ્રેમાદેશ આપતાં કહ્યું હતું : "લખવાનું છોડીશ નહીં, ચાલુ રાખજે." એપ્રિલ, ૨૦૦૮માં ઇમેજ પબ્લિકેશન (મુંબઈ-અમદાવાદ) દ્વારા પ્રકાશિત 'અધ્યાત્મ-ચિંતનનાં મોતી' સ્વામીજીને અર્પણ કરવાનું પરમ સદ્‌ભાગ્ય મને એમની અનુમતિથી મળ્યું હતું. ત્રૈમાસિક 'અમૃતવાર્તા'ની સંપાદન સમિતિમાં તેમણે મારી અનિચ્છા છતાં આગ્રહપૂર્વક મને રખાવ્યો અને કહ્યું : "ચિંતા ના કરીશ, તારે બીજું કાંઈ કરવાનું નથી, ક્યારેક ક્યારેક લખીને 'અમૃતવાર્તા'માં મોકલજે. પ્રત્યેક લેખ એમને વંચાવ્યા પછી જ 'અમૃતવાર્તા'માં મોકલવાનો ક્રમ મેં જાળવી રાખ્યો હતો.

૨૦૦૭ના ફેબ્રુઆરી મહિનાની ૨૩મી તારીખે સાંજે ૫:૩૦ વાગે અચાનક સ્વામીજી મારા ચન્દ્રનગર, પાલડી અમદાવાદના નિવાસસ્થાને પધાર્યા. અમારા સૌના આનંદનો પાર ના રહ્યો. સાથે શ્રી જગદીશભાઈ અને ડૉ. કાંતિભાઈ પણ હતા. ઝાંપામાં દાખલ થતાંની સાથે જ મને કહેવા લાગ્યા : "મને તારી કુટિયામાં લઈ જા." પિતાજીની લાંબી માંદગી અને ત્યાર બાદ માતાજીની લાંબી માંદગીને કારણે અને અધિક અંશે મારી પ્રકૃતિને કારણે હું સામાન્ય રીતે આશ્રમના કોઈ કાર્યક્રમમાં ભાગ લેતો નહીં. સ્વામીજી મને કહેતા : "તમે જે ઘેર રહીને કરો છો તે બરાબર છે." મને કશા માટે આગ્રહ કરતા નહીં. મારા ઘરમાં તથા સત્સંગ માટે ઘરના પાછળના ભાગમાં બાંધેલ ઓરડામાં સ્વામીજીએ પોતાનાં પાવન પગલાં પાડ્યાં અને જતાં જતાં કહેતા ગયા : "અહીં (કુટિયામાં) આવીને બે-એક દિવસ રહીશ." જો કે તેમની અસ્વસ્થ અને કથળતી જતી તબિયતને કારણે આ શક્ય ન બન્યું. જેવી ઈશ્વરની ઇચ્છા ! સ્વામીજી કહેતા : "લોકો એમના સાંસારિક અને દુનિયાદારીના પ્રશ્નો લઈને આવે છે, ભાગ્યે જ કોઈ ઈશ્વર તરફ વળવાની વાત લઈને આવે છે."

સ્વામીજી ભાગ્યે જ એમની સિદ્ધિઓની જાણ કોઈને થવા દેતા હતા. આમ છતાં આજે જ્યારે એમને સંસ્મરણો દ્વારા અંજલિ આપવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો છે ત્યારે બે-એક વાતનો ઉલ્લેખ અસ્થાને નહીં લેખાય. શ્રી શ્રીમાના અનન્ય ભક્ત, સરળ, શાંત અને સેવાભાવી પ્રકૃતિના શ્રી રમેશભાઈ ત્રિવેદી જેઓ શ્રી શ્રીમાના વર્તુળમાં 'ફાધર' તરીકે ઓળખાતા તેઓએ સ્વામીજીને એકવાર પૂછ્યું : "હું (રમેશભાઈ) કેટલા વર્ષ જીવવાનો છું ?" ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું : "૮૦ વર્ષ સુધીની મને ખબર છે." રમેશભાઈ ૮૦ વર્ષ સુધી જીવીને અવસાન પામ્યા હતા. ડૉ. બિપીનભાઈનો નાનો પુત્ર અનુપ બાલ્યાવસ્થાથી જ ભગવદ્-અભિમુખ છે. સ્વામીજીએ તેના પર સવિશેષ પ્રેમ વરસાવ્યો હતો અને કહ્યું હતું : "આગલા જન્મમાં તે દંડીસ્વામી હતો." સ્વામીજીએ એમ કહ્યું હતું કે તેઓ જેને યાદ કરે તે વ્યક્તિ તે સમયે જે કરતી હોય તે તો દેખાય પરંતુ તેનાં મનાદિ કરણમાં જે ચાલતું હોય તેની પણ તેમને જાણ થાય. પછી પ્રયત્નપૂર્વક તેઓએ તેમાંથી બહાર આવવું પડે.

સ્વામીજી મારા નિવાસસ્થાને પધાર્યા ત્યારે અમુક એક રકમનું કવર અમે તેમને અર્પણ કર્યું ત્યારે તેઓએ તે મને પાછું આપતાં કહ્યું : "જેને આપવાનું છે એ સંન્યાસી તારે ત્યાં આવશે ત્યારે તેમને તે આપજે, સાચવીને રાખજે." લગભગ આઠેક મહિના બાદ સ્વામીજીને ક્યારેય ન મળ્યા હોય તેવાં એક સાધ્વીજી સુલભાનંદા સરસ્વતી મારે ત્યાં ભિક્ષા લેવા માટે પધાર્યાં. સ્વામીજીએ કહેલી વાત મેં તેમને કહી એ કવર તેઓને અર્પણ કર્યું. એમણે સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીના દર્શન અને મુલાકાતે જવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. પૂર્વાશ્રમમાં 'મેનેજમેન્ટ' વિષયના પ્રોફેસર આ બહેને દયાનંદ સરસ્વતીજી પાસેથી ક્રમિક દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. ૧૧ માર્ચ, ૨૦૧૦ના રોજ તેમની અંતિમ દીક્ષા સંપન્ન થઇ. શ્રી શ્રીમાએ દીક્ષાના જુદા જુદા પ્રકારોમાં આ ક્રમિક દીક્ષાની વાત પણ કરી છે.

કોબામાં શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર સાધના-કેન્દ્રમાં મારી સાથે આ સાધ્વીજી પણ પધાર્યાં અને સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીનાં દર્શન કરી કૃતાર્થતાનો અનુભવ કર્યો. સાધ્વીજી અને ભાસ્કરાનંદજી વચ્ચે થયેલ ટૂંકો વાર્તાલાપ નીચે પ્રમાણે છે જેની નોંધ સાધ્વીજીએ પૂરી પાડી છે.

સાધ્વીજી : આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક એક જ છે તે કઈ રીતે સમજાવી શકાય ?

સ્વામીજી : એક જ ઈશ્વર આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક રૂપે અભિવ્યક્ત થાય છે. વ્યષ્ટિ, સમષ્ટિ અને તેના નિયંતા દેવતાઓ એક જ ઈશ્વરનાં વિવિધ રૂપો છે.

દૃષ્ટાંત તરીકે : મનુષ્યની આંખ - આધ્યાત્મિક સ્તરે
સૂર્યનો ગોળો - આધિભૌતિક સ્તરે
અને સૂર્યનારાયણ : આધિદૈવિક સ્તરે પરસ્પર સંકળાયેલા છે. એટલે જ આંખના રોગોના નિદાન માટે સૂર્યના ગોળાનું આલંબન લઈ સૂર્યનારાયણ દેવતાની ઉપાસના કરવામાં આવે છે અને કર્મફળદાતારૂપે ઈશ્વર આંખના રોગને દૂર કરે છે.

સાધ્વીજી : ત્રણેય સ્તરે રહેલી એકતા ક્યારે સમજી શકાય ?

સ્વામીજી : જ્યારે સાધક અત્યંત નિર્મળ ચિત્તવાળો બને અને ઈશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જન્મે ત્યારે આ ગુહ્ય એકતા ધીમે ધીમે અંતર્ચક્ષુ સમક્ષ પ્રગટ થાય છે.

સ્વામીજીની અસ્વસ્થ તબિયત અને બ્લડપ્રેશરની વધઘટને કારણે વધારે વાતચીત થઇ શકી નહીં. પ્રણામ કરી અમે રવાના થયાં.

સ્વામીજીએ મને કહ્યું હતું : "રોજ પાંચ મિનિટ શ્વાસ જોવાનું રાખીશ તો ઝડપી આધ્યાત્મિક પ્રગતિ થશે."

એક પત્રમાં તેઓએ મને લખ્યું હતું :

"શ્વાસ-પ્રશ્વાસ માટે (તમે) જે લખ્યું તે જાણ્યું. કુંભક વગેરે થાય છે તે સારું, પરંતુ આ ક્રિયા પણ ચેતન બની રહે અને ક્રિયા સહજ અને સ્વાભાવિક બને અને જરા પણ Tension ન આવે તે જોવાનું. વિચારોનું સ્પંદન સ્વાભાવિક થાય – બહુ સૂક્ષ્મ થઇ જાય અને ચેતનાની અનુભૂતિ બની રહે અને અંતરબાહ્યવૃત્તિનું કેટલું Transformation થાય છે તે જોવું."

સંબંધ વ્યાવહારિક હોય કે આધ્યાત્મિક, એની ગહનતા કે ઊંડાણનો આધાર તમે કેટલી વાર મળો છો તેના પર નહીં, પરંતુ જ્યારે તમે મળો છો ત્યારે કેવી રીતે મળો છો તેના પર રહેલો છે. સ્વામીજીને ઝાઝું મળવાનું થતું નહીં, ઝાઝી વાતચીત પણ થતી નહીં પરંતુ એમનું સ્મિત, એમનો સ્પર્શ, એમની મૌન વાણી ઘણું બધું આપી દેતાં હતાં. શ્રી દાદીમાના બ્રહ્મલીન થયા પછી સ્વામીજી દીક્ષા આપતા હતા, પરંતુ તેઓ કહેતા : "અમે તો માત્ર 'સોલ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર છીએ." વિશ્વપ્રસિદ્ધ તત્ત્વચિંતક વિમલાબહેન ઠકારે કહ્યું હતું : "આવી વ્યક્તિઓને જો ક્યારેક પણ મળવાનું થાય તો ભવોભવનો આધ્યાત્મિક નાતો બંધાઈ જાય"

સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીએ તા. ૮/૪/૨૦૧૦ના રોજ પરોઢિયે મહાપ્રયાણ આદર્યું. શ્રી રમણ મહર્ષિના આ શબ્દો આપણને સૌને સાંત્વના આપે તેવા છે :

"જીવન્મુક્ત મહાત્મા તો પહેલેથી જ, એટલે કે દેહ હોય ત્યારે પણ, સર્વાત્મા પરમતત્ત્વ સાથે સભાનપણે એકરૂપ થયેલો હોય છે. તેથી સદેહ અવસ્થામાં દીક્ષા આપવી અને માર્ગદર્શન કરવું અસંગત ન હોય તો વિદેહ અવસ્થામાં પણ નથી. મૃત્યુ એમના સ્વરૂપ, એમની અવસ્થામાં કોઈ ફેરફાર કરતું નથી."

❁ ❁ ❁

'त्वया सह'

"એક બ્રાહ્મણ સંધ્યાકાળે નદીકિનારે સંધ્યાવંદન કરવા બેઠા. સંધ્યાકાળે કોઇ લોકો નદીકિનારે હતા નહીં. એ સમયે એક સ્ત્રી પાણી ભરવા આવી. બ્રાહ્મણ આંખો બંધ રાખીને જપ કરી રહ્યા હતા. એ જ સમયે એમને કોઇ સ્ત્રીનો છીંક આવવાનો અવાજ સંભળાયો. બ્રાહ્મણનું પૂર્વશિક્ષણ એ હતું કે જો કોઇને છીંક આવે તો એને 'जीव सहस्रम्' (ઘણું જીવો) અથવા 'जीव' (જીવો) કહીને આશીર્વાદ આપવા જોઈએ અને જેને છીંક આવી હોય તે વ્યક્તિ આ આશીર્વાદને સાંભળીને કહે 'त्वया सह' (તારી સાથે, તમે પણ). એટલા માટે સ્ત્રીનો છીંકવાનો અવાજ સાંભળીને તે બ્રાહ્મણ સંધ્યાવંદન છોડીને બોલી ઊઠ્યો : 'जीव' અને કાન દઇને સાંભળવા લાગ્યો કે એ સ્ત્રી 'त्वया सह' કહે છે કે નહીં. પરંતુ એ સ્ત્રી 'जीव' અથવા 'त्वया सह' કશું જ જાણતી ન હતી. એ તો ઘડામાં પાણી ભરીને ચાલતી થઇ. એને આ રીતે (બોલ્યા વગર) જતી જોઈને બ્રાહ્મણ જોરથી બોલી ઊઠ્યા : 'બેટી તું 'त्वया सह' કહ્યા વગર ચાલવા લાગી ?' બ્રાહ્મણની આ વાત સાંભળીને સ્ત્રી વિચારવા લાગી કે 'એ શું કહી રહ્યા છે ? ઘાટ ઉપર બીજો કોઈ માણસ તો છે નહીં. શું આ પાગલ તો નથી ?' એમ વિચારીને તે ઝડપથી ચાલવા લાગી. બ્રાહ્મણ પોતાના આસન પરથી ઊભો થઇ ગયો. 'त्वया सह કહીને જા.' એમ કહીને એનો પીછો કરવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણને પોતાની પાછળ પાછળ આવતો જોઈ એ સ્ત્રીને થયું કે, 'ચોક્કસ, આ માણસ પાગલ છે,' ત્યારે તે દોડવા લાગી. બ્રાહ્મણ પણ એની પાછળ દોડવા લાગ્યો. સ્ત્રીએ ઘેર પહોંચીને ઘરનો દરવાજો બંધ કરી દીધો. બ્રાહ્મણ પણ છોડવાનો નહોતો. તે દરવાજા પાસે ઊભો રહીને કહેવા લાગ્યો : 'બેટી, તું એક વાર 'त्वया सह' કહી દે. હું ચાલ્યો જઈશ. મારું સંધ્યાવંદન બાકી છે.' ઘોંઘાટ સાંભળીને લોકો એકઠા થઇ ગયા. ત્યારે બધાંને સમજાયું કે વાસ્તવમાં વાત શું છે ? આપણા લોકોની પણ આ જ હાલત થાય છે. અસલી વસ્તુ પ્રતિ આપણું લક્ષ્ય નથી રહેતું અને બેકાર વસ્તુઓની પાછળ દોડતાં રહીએ છીએ."

❖ શ્રી શ્રીમા આનંદમયી

।। પૂર્ણતાની પરાકાષ્ઠા : સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ।।

– બકુલેશ ભટ્ટ

આપણે સ્વામીજીથી પરિચિત તો હતાં જ ઘણાંને તેમની સેવા અને સત્સંગનાં સુ અવસર મળેલા, ને કેટલાંકને તો તેમના અંતેવાસી બનવાનો પણ લાભ મળેલો, પણ અહીં તો તેમના વ્યક્તિત્વનાં કેટલાંક વિશિષ્ટ પાસાંઓનું દર્શન કરવું અને કરાવવું છે, શાસ્ત્રોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં.

આપણા શાસ્ત્રોના સાંખ્યસૂત્રમાં કપિલ મુનિની વાત આવે છે. તેમને ઈશ્વરના અવતાર ગણતા, તેથી જ ઋષિ – મુનિઓ, સિદ્ધો, સંતો અને તેમના ભક્તો તેમના નામનો ઉલ્લેખ ભગવાન કપિલ મુનિ તરીકે કરતા. શાસ્ત્રોમાં ચાર ઈશ્વરીય અંશનો ઉલ્લેખ આવે છે, જે ચારે અંશો ભગવાન કપિલ મુનિમાં દૃષ્ટિગોચર થતા.

કયા એ ચાર અંશો ? જેનું વિદ્યમાન હોવું માત્ર, મનુષ્યને ઈશ્વરની, ભગવાનની કોટિએ પહોંચાડી દે છે ? તે વખતના ઋષિ-મુનિઓએ આ ચાર અંશો વિશે દેવહુતિને વિસ્તારથી સમજાવેલું, જે છે :

ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્ય.

આ ચાર અંશોનો ક્રમ પણ એ રીતે ગોઠવાયો છે કે, આત્માની ઉન્નતિ જેમ જેમ થતી જાય, તેમ તેમ ઉત્ક્રાંતિ પ્રમાણે આ અંશો પ્રગટ થતા જાય !

સાંખ્યસૂત્રમાં વર્ણવાયેલા આ ચારેય ઈશ્વરીય અંશો આપણા પરમ પૂજ્ય, વિદ્વત્ – વરેણ્ય, શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ શ્રી ભાસ્કરાનંદજીમાં વિદ્યમાન હતા, જે તેમને ભગવાનની કોટિની સમીપે લઈ ગયા હતા.

આવો, આ ચારે પાસાંનાં આપણે દર્શન કરીએ :

૧. ધર્મ : શાસ્ત્રો કહે છે જેની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ, શાસ્ત્ર, ઈશ્વર-આજ્ઞા, રાષ્ટ્ર કે વ્યક્તિવિરોધી ન હોય તેને ધર્મ કહેવાય. આવા પ્રકારને ધર્માચરણ કહી શકાય.

સ્વામીજીના આચરણમાં આપણને આવા અવિરોધી આચરણનાં દર્શન થાય છે. તેમના આવા વલણને આપણે સકારાત્મક કે નકારાત્મક વલણથી પણ પર, ઊંચી કક્ષાએ મૂકી શકીએ. મા કહેતાને, તેવું વલણ : 'જો હો જાય !'

કંઈ કેટલાય ભાગવત સપ્તાહો, ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને સંયમ સપ્તાહો એમની ઉપસ્થિતિમાં, એમની પ્રેરણાથી થયા, પણ સંપૂર્ણ કર્તાભાવ વગર ! 'સ્વ'ને તેમણે સંપૂર્ણ ઓગાળી નાખ્યું હતું

૨. જ્ઞાન : સકલ વિશ્વમાં, સર્વ જ્ઞાનમાં, સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાન કયું ? તો કે' આત્મજ્ઞાન ! માના સતત સંપર્કમાં રહીને જેમ પારસમણિના સંપર્કથી સુવર્ણ બની જવાય, તેમ સ્વામીજી પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા હતા ! જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા !

૩.વૈરાગ્ય : ધર્માચરણથી આત્મા ઉન્નતિ સાધે છે, જેને પરિણામે તેને સાચા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અસાર સંસારની નશ્વરતા અને દેહની ક્ષણભંગુરતાનું જ્ઞાન થાય છે. તે છે આત્મજ્ઞાનની સીડીનું પહેલું પગથિયું !

આ અસારતાના અહેસાસથી વૈરાગ્યનો જન્મ થાય છે. આપણે યાદ કરીએ, તો સ્વામીજીના દરેક ક્રિયાકલાપોમાં ઉચ્ચ પ્રકારની અનાસક્તિ દેખાતી હતી. એ જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણને અનાસક્ત ભાવે જોતા, એ વાત તો એમના પ્રથમ દર્શને આવનારને પણ દેખાઈ આવતી હતી !

૪.ઐશ્વર્ય : ધર્માચરણથી જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે, ને જ્ઞાનમાંથી વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. આ વૈરાગ્યમાંથી અનિચ્છા ઉદ્‌ભવે છે અને એનો ઉલ્લેખ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતાની ગીતામાં દસમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે : "ઐશ્વર્ય તેમનો અંશ છે."

કોઈ પણ ઈચ્છા ન રહે, ન થાય તે સહુથી મોટું ઐશ્વર્ય છે ! આ કક્ષાની વ્યક્તિઓને કદાચને ઈચ્છા થાય તો તે તુરંત પૂરી થઈ જાય !

સ્વામીજીની એક માત્ર ઈચ્છા હતી, સર્વના કલ્યાણની ! એટલે જ તો આટલી વયોવૃધ્ધ વયે, સર્વના કલ્યાણાર્થે, બહુજનહિતાય, બહુજનસુખાય, સદા સર્વદા પર્યટન કરતા રહેતા ! જ્યાં સુધી શરીરે સાથ આપ્યો, ત્યાં સુધી !

આમ, તેમનામાં ચારેય ઈશ્વરીય અંશો હતા શાસ્ત્રપ્રમાણિત - ધર્મ, જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્ય.

ધન્ય થયા અમે સ્વામીજી, તમને પામીને ! કે માએ તમને મેળવી આપ્યા ! તમે માં (ઈશ્વર) અને અમ- પામર આત્માને જોડતી કડી હતા !

પરમ પૂજ્ય, વીતરાગ - વરેણ્ય, શ્રોત્રિય, બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામીજીને અમારા શત - સહસ્ર પ્રણામ !

॥ જય મા ॥

નર અને નારી

પ્રત્યેક નરમાં એક નારી રહેલી છે અને પ્રત્યેક નારીમાં એક નર રહેલો છે. નરમાં જો નારીનો અંશ રહેલો ન હોત તો તે નારીને સમજી ન શકત. નર એ જગતને ધારણ કરનાર પરમ પુરુષનું પ્રતિબિંબ છે. સાચું પૌરુષ એટલે દિવ્યતા. નારીનું કર્તવ્ય પોતાનામાં રહેલા નરને - પુરુષને શોધી કાઢવાનું પણ છે. આત્મા સ્ત્રી-પુરુષના, નર-નારીના દ્વંદ્વથી પર છે. પ્રત્યેકે પોતાની અંદર છુપાઈ રહેલા આત્માને શોધી કાઢવાનો છે. પોતાનામાં બીજ રૂપે નિહિત એવાં નર અને નારીને પુષ્પની જેમ ઉઘાડવાનું - ખીલવવાનું અને નર-નારીથી પર એવા આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાનું પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

।। સાચું હાસ્ય ।।

– કાર્તિકેય અ. ભટ્ટ

સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજીની એક વિશેષતા એ હતી કે સદાય તેઓ પ્રસન્ન રહેતા હતા. અવાર-નવાર તેમનામાં વિનોદવૃત્તિનાં પણ દર્શન થતાં હતાં. એક વાર ફોન પર મેં સ્વામીજીને કહ્યું : "સ્વામીજી, મારા પ્રણામનો સ્વીકાર કરો." સ્વામીજી બોલ્યા : "કાર્તિકભાઈ, મેં તમારા પ્રણામને મારા પોકેટમાં મૂકી દીધા."

સદાય તેમના ચહેરા પર સ્મિત રમ્યા કરતું. એક વાર શ્રી શ્રીમા આનંદમયીએ હાસ્યની મહત્તા સમજાવતાં કહ્યું હતું : "જેટલું હસાય તેટલું હંમેશા હસ્યા કરો. એથી શરીરની જડગ્રંથિઓ ખૂલી જશે. માત્ર બહારના હાસ્યથી કામ નહિ ચાલે, અંદર અને બહાર બન્નેનું ઐક્ય કરીને હસવું પડશે. એ હાસ્ય કેવું હોય છે તે જાણો છો?" એવા હાસ્યમાં આખું શરીર હચમચી ઊઠે છે અને શરીરનું પ્રત્યેક અંગ સ્ફૂર્તિમય બની જાય છે. તમે લોકો ઉપર ઉપરથી હસો છો અને મનમાં તો કંઈ જુદી જ વાત દબાવી રાખો છો. હું તો તમે શરીર, મન અને હૃદયના ભાવોને વહેતા મૂકીને ખુલ્લું હાસ્ય કરો એમ ઇચ્છું છું. એવા હાસ્ય સાથે આત્મશક્તિ પર દૃઢ વિશ્વાસ રાખી આંતર-બાહ્યનું અનુસંધાન કરવાનો પ્રયત્ન કરો. જીવનમાં ભાવનાશુદ્ધિ કરતાં મહાશક્તિને ચરણે આત્મસમર્પણ કરી દો. ત્યારે તમારી અંદર એક એવું હાસ્ય ઉત્પન્ન થશે કે સમસ્ત સંસાર તમારી સાથે હસતાં હસતાં લોટ-પોટ થઇ જશે." શ્રી શ્રીમા કહેતાં : "ખૂબ હસો, ન હસાય તો છેવટે કૃત્રિમ રીતે પણ હસો."

એક વખત શ્રી શ્રીમાની દિવ્ય, પવિત્ર વાણીનું ધ્વનિમુદ્રણ કરતી વખતે મા ખૂબ હસ્યાં હતાં. આ મુક્ત, દિવ્ય, સરળ હાસ્ય આજે પણ શ્રી શ્રીમાની (એચ.એમ.વી.) લોંગપ્લે રેકોર્ડમાં ધ્વનિમુદ્રિત છે. ભગવદ્‌ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે પણ કહ્યું છે : "પ્રસન્ન ચિત્તવાળાઓની બુદ્ધિ જલદી સ્થિર થાય છે. અધ્યાત્મ-માર્ગમાં ચિત્તની પ્રસન્નતાને શ્રદ્ધા કહેવામાં આવે છે, તેનાથી સાધનામાં અભિરુચિ પ્રગટ થાય છે. અને વિશ્વાસ દૃઢ થતો જાય છે." મહર્ષિ અરવિંદે કહ્યું છે : "હાસ્ય એ સુખનું ક્રિયાત્મક પાસું છે. આનંદીપણા અને ખુશ-મિજાજીપણાની એક ક્રિયાશીલ આંતરિક અવસ્થા હોય છે. જેને કોઈ ખરાબ અનુભવ (મનોમય કે શારીરિક) અસર કરી શકતો નથી."

ડિવાઇન મધરે કહ્યું છે : "જે કોઈ સર્વ સંજોગોમાં હસી જાણે છે તે આત્માની, સમતાની અવસ્થાની ખૂબ નજીક છે એમ જાણવું." અપ્રસિદ્ધ મહાત્મા જ્ઞાનયોગી શ્રી ચંદુભાઈએ સાધક માટે આનંદવૃત્તિની અનિવાર્યતા દર્શાવતાં કહ્યું હતું : "યોગશાસ્ત્રમાં મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા આ ચાર ભાવનાઓ કરવાની કહી છે, પરંતુ આ સાથે પાંચમી ભાવના આનંદવૃત્તિ ઉમેરવી જોઈએ. આ પાંચ ભાવનાઓ રાગદ્વેષ ઓછા કરીને વ્યક્તિમાં પરિવર્તન આણે છે, શાંતિ અને પ્રસન્નતા પ્રસારે છે."

શ્રીમાને પ્રણામનિષેધનો આદેશ

એક દિવસ શ્રીમાને પોતાની અંદરથી સ્પષ્ટ આદેશ મળ્યો કે, 'આજથી કોઈને પ્રણામ કરીશ નહીં.' આ પ્રસંગને આપણે શ્રીમાના શબ્દોમાં જ જોઈશું. "મેં પૂછ્યું : 'તમે કોણ છો ?' જવાબ મળ્યો : 'તમારી જ શક્તિ.' હું સમજી કે મારી અંદર એક પૃથક શક્તિ છે જે મને આદેશ આપે છે અને ચલાવે છે. સાધનાની અવસ્થા હોવાથી જ્ઞાન ખંડ, ખંડભાવથી આવી રહ્યું હતું. આ શરીરનું (શ્રીમાનું) અખંડ જ્ઞાન એ સમયે ખંડ થઈ ગયું હતું અને એક અજ્ઞાનતાનો ભાવ વર્તાઈ રહ્યો હતો. એ સમયગાળા દરમિયાન એકવાર (હું) મૌની થઈ ગઈ હતી અને તે પણ આ રીતનો આદેશ મળવાથી. ખાવા-પીવાનું સાવ સામાન્ય હતું. એ કાળે આ શરીરના પિતાજી મને મળવા આવ્યા. પિતાજીને પ્રણામ કર્યા નહીં. મારી ઇચ્છાથી એમ કર્યું એમ નહીં. આ બધા આદેશોને પરિણામે આ શરીર એ ભાવથી વર્તી રહ્યું હતું. કારણ કે આદેશથી વિપરીત કોઈ કામ આ શરીરથી થઈ શકતું નહોતું. પરંતુ હું મૌની હોવાને કારણે મારું વર્તન એમને (પિતાજીને) સમજાવી શકી નહીં. એમને મારી સ્થિતિના સંબંધમાં સંદેહ થયો. એમણે વિચાર્યું કે મારી આ સ્થિતિ જો ધર્મને અનુકૂળ (અનુરૂપ) છે તો પિતા-માતા પ્રત્યે મારી અશ્રધ્ધા શા માટે ? તો શું મારા ઉપર ભૂતનો જ આદેશ થયો છે ? એમના આ સંદેહ (શંકાને) કારણે તેઓ અનેક લોકો સમક્ષ મારી આ સ્થિતિ વિશે પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા.

આ બાજુ શિવરાત્રી આવી. આ શરીરના પિતાજીને સંપૂર્ણ રાત જાગીને શિવપૂજા કરવાનો અભ્યાસ હતો. ચાર પ્રહરની પૂજા ચાર વાર કરતા અને એક એક પ્રહરની પૂજા એક એક વ્યક્તિના ઉદ્દેશ્યથી કરતા. આ વખતે તેઓએ પૂજાનો આરંભ કર્યો અને પૂરી રાત જાગીને પૂજા કરવા લાગ્યા. ત્રણ પ્રહરની પૂજા ત્રણવાર કર્યા પછી, ચોથા પ્રહરની પૂજા આ શરીરના ઉદ્દેશ્યથી કરવા લાગ્યા ત્યારે આ શરીરથી મંત્ર, સ્તવન વગેરે આપોઆપ ઉચ્ચારિત થવાં લાગ્યાં. તેઓ પૂજા કરતી વખતે પૂજાના જેટલા મંત્ર, સ્તવન વગેરે બોલતા હોય છે એ બધાં જ હું જોરથી (ઊંચા સ્વરે) બોલી રહી હતી. આ સાંભળીને તેઓ આશ્ચર્યચકિત થયા અને વચ્ચે વચ્ચે મારી સામે જોવા લાગ્યા.

જે પણ હોય, થોડા દિવસ પછી ફરીથી મેં મારી અંદરથી સાંભળ્યું : 'તું કોને પ્રણામ કરીશ ? સર્વ કાંઈ તું જ છે.' એ સાથે જ મેં જોયું (અનુભવ્યું) કે 'સર્વ કાંઈ હું જ છું.' આ સમયે પૂર્વેનું ખંડજ્ઞાન દૂર થઈ અખંડ જ્ઞાનનો ઉદય થયો. ત્યારે મને સમજાયું કે : 'एक ही बहु हो गया है।' આટલા દિવસો સુધી પ્રણામનો નિષેધ કેમ હતો એ આટલા દિવસોમાં હું સમજી શકી."

❖ શ્રી શ્રીમા આનંદમયી

।। એક અનોખું વ્યક્તિત્વ : સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી ।।

– શિલ્પી કાન્તિભાઈ બી. પટેલ

જય મા. પૂજ્ય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી વિશે લખવું અતિ મુશ્કેલ લાગે છે. છતાં હૃદયમાં જે ઊભરી આવ્યું તે અત્રે મૂકું છું.

હરિ ૐ આશ્રમના પૂજ્ય શ્રીમોટા તથા શ્રી શ્રીમા આનંદમયીના પાવન ચરણોમાં બેસવાનો તથા તેમના સત્સંગનો અપૂર્વ લાભ મને પ્રાપ્ત થયો હતો. પૂજ્ય શ્રીમોટા કહેતા : "આવા મહાત્માઓ 'માઇક્રોસ્કોપિક માઇનોરિટીમાં' હોય છે." મારું પરમ સદ્‌ભાગ્ય છે કે આ બેઉ સંતોના બ્રહ્મલીન થયા પછી મને પ્રાતઃસ્મરણીય અને વિશેષ કરીને શ્રી રમણ મહર્ષિની પેઠે સસ્મિત મૌન દ્વારા આપણા મનાદિકરણને શુદ્ધ કરીને શાંતિ બક્ષનારા સ્વામીશ્રી ભાસ્કરાનંદજીનાં દર્શન અને સત્સંગનો લાભ મળ્યો.

પરમ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી વિષે બોલવામાં કે લખવામાં વ્યક્ત થઇ શકે તેમ નથી. તેઓ તો પ્રકાશમય હતા, આનંદરૂપ હતા, જેનો અનુભવ તો મૌનવાણીમાં સહજ ભાવે તેઓની નિકટમાં બેસવા માત્રથી થાય. અપાર શાન્તિ આપણા અન્તરમાં અનુભવાય. અરે, માત્ર આંખો બંધ કરીને પણ તેઓના નિર્મળ આંદોલનોનો અનુભવ થતો લાગે. તેઓનું આવું અનોખું વ્યક્તિત્વ હતું.

આજે તેઓ સદેહે નથી, છતાં પણ તેઓની હાજરીનો અનુભવ જરૂર થાય છે. દેહરૂપે તો તેઓ બાળક જેવા હતા અને અવતાર જાણે પ્રેમના હતા. આજે પણ અનુભવાય છે કે અમારા બધાં ઉપર પ્રેમની વર્ષા કરીને અમને પાવન કરી રહ્યા છે. અમ માનવ દેહધારીને અમારામાં જે કાંઈ ખૂટતું હોય તે અમને આજે પણ આપતા રહે છે. આમ તેઓની હાજરી અનુભવવાનું સદ્‌ભાગ્ય અમ સૌને મળેલ છે. આવી મહામૂલી ભેટની અમે રક્ષા કરીને ધન્યતા અનુભવીએ છીએ. કેવી છે આ તેઓની મહાન કૃપા !

નિષ્કામ કર્મનું લક્ષણ

"નિષ્કામ કર્મનાં લક્ષણ છે : સાધારણ રીતે અનેક સમયે જે કર્મ નિષ્કામ મનાય તે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં સમજાય છે કે વાસ્તવમાં તે નિષ્કામ કર્મ નથી." શ્રીમા કહે છે : "ગ્રંથિમુક્ત થયા વિના બરાબર નિષ્કામ કર્મ નથી થતું. ગ્રંથિમુક્ત થતાં સુખ-દુઃખ, સ્તુતિ-નિંદા અથવા માન-અપમાન કંઈ પણ પોતાને સ્પર્શતું નથી. સ્વાભાવના પ્રવાહમાં જે થવાનું હોય તે થઇ જાય છે. પરંતુ એનાથી ચિત્તમાં કોઈ પ્રકારનો વિકાર ઉત્પન્ન નથી થતો. પ્રતિષ્ઠા-રહિત કર્મ એ નિષ્કામ કર્મ — એમાં પોતાના નામ કે યશની આકાંક્ષા રહેતી નથી અને બીજા કોઈ પ્રકારના ફળની અભિલાષા પણ રહેતી નથી. ક્ષુદ્ર અહંભાવ જ્યાં સુધી લુપ્ત ના થાય ત્યાં સુધી આવી આકાંક્ષા દૂર થતી નથી. 'કદાચ કોઈ એક સારું કામ મેં કર્યું છે,' વળી 'લોકો જાણે છે કે તે મેં નથી કર્યું, બીજા કોઈએ કર્યું છે એ રીતનો પ્રચાર કરે છે'— એ સમયે મારું ચિત્ત એ સઘળું જાણવા છતાં પણ જો ક્ષુબ્ધ ના થાય અથવા તો નિર્વિકાર રહે તો એવી અવસ્થામાં સમજવું કે મારી ગ્રંથિ ખૂલી છે. એ નિષ્કામ ભાવનું લક્ષણ."

।। नैष्ठिक ब्रह्मचारी स्वामी श्री भास्करानंदजी ।।

– ब्रह्मचारी गुणिता

''तुम क्या करते हो ? क्यों आना चाहते हो ? कौन कौन घर पर है ?
कितने भाई है ?.....इतने है तो एक आध जाए तो क्या फर्क पडता है ।''

स्नेहमयी, ममतामयी, प्रेममयी श्री श्रीमाँ आनंदमयीने ऐसा कहकर स्वामी श्री भास्करानंदजीको पूर्णरूपसे अपना लिया । भास्करानंदजी का पूर्वाश्रम का नाम भरतभाई था । ब्राह्मण परिवारमें पैदा होनेवाले भास्करानंदजी को धर्म और अध्यात्म के संस्कार अपने घर से ही मिले थे । बचपन से ही वे भगवानमें रुचि रखते थे । पाँच साल की उम्र से ही वे बार बार संतो से भेंट करने चले जाते थे।

सामान्यत: ऐसा होता है कि कोई न कोई आघात, या दु:ख, या जीवनमें हुई दुर्घटना को लेकर आदमी भगवान की ओर उन्मुख होता है । लेकिन स्वामीजी के जीवन में ऐसा कुछ भी नहीं हुआ था। शायद पूर्वजन्म के शुभ संस्कार और साधना को लेकर स्वामीजी श्री माँ की ओर आकृष्ट हुए थे । कुछ ज्योतिषीने भी उनका भविष्य देखकर कहा था : 'यह बच्चा घरमें नहीं रहेगा ।' महर्षि अरविंदने कहा है : ''पहले भगवान मनुष्य को पसंद करते हैं, बादमें मनुष्य भगवान को पसंद करते हैं। भगवान स्वरूप श्री श्रीमाँने स्वामीजी को पहले से ही अपना लिया था ।

सर्व प्रथम स्वामीजी ने अहमदाबादमें श्री माँ का दर्शन किया था । श्री श्रीमाँ की शरणमें आने से अनेक रूप से उनकी साधना होने लगी थी । किसी इच्छा, अपेक्षा या आकांक्षा के बिना स्वामीजीने श्री श्रीमाँ की सूचना अनुसार कठोर तपस्या की थी । श्री श्रीमाँ के अनन्य भक्त श्री ज्योतिषचन्द्र रोय को लेखनीका बडा प्रभाव स्वामीजी पर पडा था । ऐसा कहा जाता है कि पुरुषार्थ की गति से एक हजार गुना ज्यादा गति शरणागतिमें होती है । स्वामीजीने शरणागति के साथ प्रखर पुरुषार्थ किया था।

श्री श्रीमाँ की शरणमें आने के बारह साल बाद माँने १९६२में हरिद्वार में स्वामीजी को गायत्री पुरश्चरण करने को कहा था । एक वार्तालाप में स्वामीजी ने कहा था : ''केवल कहा ही नहीं अपितु ममतामयी मानवी माँ की तरह तीन वर्ष तक पूरा ध्यान रखते हुए अपनी स्नेहछायामें यह कठिन अनुष्ठान संपूर्ण कराया। पुरश्चरणमें हम तीन थे, मैं, निर्वाणानंद और निर्मलानंद ।''

यह लिखते लिखते मुझे माँ की एक बात स्मरण में आती है। भक्तों से बातचीत के सिल सिलेमें एक बार श्री श्रीमाँ ने कहा था की तुम्हारी दुन्यवी माँ से माँ (श्रीमाँ) अलग है । दुन्यवी माँ संसार के सुखों के लिये तुम्हें कष्ट देकर तैयार करती है, जब ये माँ अपने बच्चों का अपने जैसा बनाने के उद्देश्य से कष्ट देती है, तैयार करती है ।'' कितनी बडी बात है न !

स्वामी भास्करानंदजी बाल सहज स्वभाव के थे। लंबे अर्से तक श्री श्रीमाँ के साथ सत्संग करने वाले श्री गोपीनाथ कविराज को उनकी साधना संबंधी मार्गदर्शन देते हुए उन के गुरु विशुद्धानंदजी ने एक पत्र में गोपीनाथजी को लिखा था : "कितने ही शास्त्रों का अध्ययन क्यों न हो, कोई तत्त्वज्ञानी हो नहीं सकता। अन्त में बालक के सदृश सरल दशा को प्राप्त कर लेते ही जगज्जननी सम्बन्धी ज्ञान में अधिकार प्राप्त होता है।" अपने भास्करानंदजी सचमुच बालक सहज सरलदशा वाले महापुरुष थे।

अब श्री श्री आनंदमयी संघ के इतिहास में नैष्ठिक ब्रह्मचारी के रूपमें ब्रह्मचारी भास्करानंद, ब्रह्मचारी निर्वाणानंद तथा ब्रह्मचारी निर्मलानंद जी को देखते हैं। भास्करानंद जी को मुख्य रूप से सेवा थी, श्री श्रीमाँ के साथ रहना माँ के पास आने वाले विशिष्ट भक्तगणों से बातचीत एवं उनकी समस्याओं से माँ को लौकिक रूप से अवगत कराना। श्री श्रीमाँ की पूजा आदि का कार्य ब्रह्मचारी निर्वाणानंद जी को दिया गया तथा आश्रम संचालन के कार्य में ब्रह्मचारी निर्मलानन्द जी को रखा गया। इसके अलावा श्री श्रीमाँ की माताजी श्री श्री १००८ स्वामी मुक्तानंद गिरि जी के १९७० में ब्रह्मलीन होने के पश्चात् श्री श्री आनंदमयी संघ से दीक्षा देने का अधिकार भी इन तीन ब्रह्मचारीयों को माँ के सानिध्य में माँ के ही विशेष ख्याल से दिया गया। दीक्षा प्रदान करते समय श्री श्रीमाँ स्वयं उपस्थित रहा करती थी।

श्री श्रीमाँ के साथ स्वामी जी को सदा देखा जाता था। स्वामी जी के हाथ में माँ के मस्तक पर ढाकने का तौलिया सदा रहता था। कोई कोई आश्रमवासी स्वामी जी को माँ का पायलट भी कहा करते थे। हँसमुख स्वामी जी माँ के दर्शनार्थीयों को कभी निराश नहीं करते थे। किसी न किसी प्रकार वह माँ के पास उनको पहुँचा देते थे। अतः स्वामी जी सभी भक्तजनों के लिये अत्यंत प्रिय थे।

श्री श्रीमाँ के अव्यक्त में प्रवेश अर्थात् २७ अगस्त १९८२ में पूज्य स्वामी जी, निर्वाणानन्द जी तथा संघ के प्रमुख स्वामी स्वरूपानन्द जी उपस्थित नहीं थे। उन दिनों वे कैलास दर्शन के लिये कैलास मानसरोवर में थे, जहाँ उनको भारत सरकार की तरफ से विशेष सूचना पहुँचायी गई और विशेष यान से उन्हें वापस लाया गया। पू. स्वामीजीगण जब लौटे तब तक श्री श्री माँ की महासमाधि बन चूकी थी। वहाँ आरती पूजन प्रारम्भ हो चूका था। पू. स्वामीजीगण पहुँचते ही महासमाधि पर फफक फफक कर रो पड़े।

अब सभी भक्तों को एक आधार की आवश्यकता थी। पू. स्वामी जी ने भक्तों को सहारा दिया। कुछ दिनों के बाद ब्रह्मचारी भास्करानन्द जी ने आश्रम के ही वयोवृद्ध संन्यासी स्वामी सच्चिदानंद जी से संन्यास दीक्षा प्राप्त की और स्वामी भास्करानन्द जी के रूप में भक्तों में उपस्थित हुये।

श्री श्रीमाँ की शारीरिक अनुपस्थिति के उपरान्त पू. स्वामी भास्करानन्द जी ने माँ के पास आने वाले भक्तों को यथोचित सहारा दिया, तथा नवागतों को माँ की अमृतमयी संनिधि से जोडने का अथक प्रयत्न किया। यद्यपि आपके स्वास्थ्य ने बाधा उत्पन्न की पर स्वामी जी रुके नहीं, अनेक विरोध आपत्तियों के बाद भी वे विदेश गये वहाँ श्री श्री माँ की अमृतवाणी का प्रचार किया, जहाँ भी कोई

माँ के नाम से कुछ अच्छा कार्य करना चाहता था। स्वामी जी उनको पूर्ण सहयोग प्रदान करते। आवश्यकता पड़ने पर आर्थिक सहयोग भी दिलाते थे। चाहे आनंदमयी संघ के अन्तर्गत हो या बाहर, श्री श्रीमाँ का नाम प्रवाह चारों ओर प्रवाहित हो–बिना किसी रोक टोक–के यह उनका उद्देश्य था। गुजरात में पूज्य स्वामी जी के प्रयास से श्री श्री माँ के जीवनचरित्र को पाठ्यपुस्तकों में रखा गया।

मुख्यतः गुजरात के बड़ौदा क्षेत्र में चाणोद जिला के अन्तर्गत श्री श्री माँ के प्राचीन आश्रम को पूज्य स्वामी जी ने एक विशेष साधना केन्द्र के रूप में परिणत करने का प्रयास किया। नर्मदा के तट पर यह माँ का एक विशेष आश्रम है जिसकी स्थापना १९३९ के दशक में श्री गुरुप्रिया दीदी के पूज्य पिता श्री अखण्डानन्द गिरि महाराज द्वारा माँ के सांनिध्य में की गयी थी।

पहले ही कहा जा चुका है स्वामी जी का स्वास्थ्य उनके अनुकूल नहीं रहता था पर फिर भी उन्होंनें अपनी यात्रायें बन्द नहीं की। गतवर्ष संयम सप्ताह के साठवे महाव्रत में चिकित्सकों के मना करने पर भी उन्होंनें योगदान किया, ऐसा था उनका समर्पण।

सभी क्षेत्र के भक्तगण नानाविध कारणों से कार्तिक में होने वाले संयम महाव्रत में कभी कभी समवेत नहीं हो पाते हैं। अतः उन्होंनें जनवरी के अंतिम सप्ताह से छ. फरवरी तक भीमपुरा आश्रम में कुछ वर्षो से साधना सप्ताह का प्रारम्भ किया, जो आपकी जन्मतिथि ७ फरवरी को समाप्त होता है। जिस में अनेक नवागत भक्त सम्मिलित होते हैं। पूज्य स्वामी जी की एक विशेषता यह भी थी कि उन्होंनें आज के अनेक नवयुवकों को श्री श्री माँ के चरणों से जोड़ा इससे बड़ी सेवा और क्या हो सकती है ?

श्री श्री आनंदमयी संघ के प्रमुख, साधु, संचालक परमपूज्य स्वामी भास्करानंद जी महाराज, ८ अप्रेल २०१०, गुरुवार प्रातः ५ बजे की बेला में माँ नर्मदा तट पर स्थित श्री श्री माँ के भीमपुरा आश्रम में सदा के लिए श्री श्रीमाँ के चरणों में ब्रह्मलीन हो गये।

पू. स्वामी जी के अन्तिम दर्शनों के लिए पाँच सौ से अधिक जनसमुदाय एकत्रित हुआ। नडियाद संतराम मंदिर के संतजन भी काफी संख्या में उपस्थित हुये थे। पू. स्वामी जी के पार्थिव शरीर को विधिवत् स्नानादि करवाकर नवीन वस्त्र धारण कराकर फूलों से विशेष शृंगार किया गया, तदुपरान्त नाम संकीर्तन करते हुए पालकी में विराजमान कर आपको नर्मदा किनारे लाया गया। जहाँ सुसज्जित नौकायें तैयार थी। पुष्प सुसज्जित नाव पर मंच तैयार था जिस पर स्वामीजी को विराजमान किया गया।

पू. स्वामी जी की नाव पर विशेषतः संतजन विराजमान थे। अन्य नौकाओं पर भक्तजन सवार थे। माँ नर्मदा के ईठलाती लहरों पर नौकायें हिलोरे ले रही थीं। मैया नर्मदा की मध्य धारा में शताधिक कण्ठों से झंकृत "हर हर नर्मदे" की ध्वनि के साथ पू. स्वामी जी को उन्हें अतिशय प्रिय माता नर्मदा के चिरन्तन गोद में विसर्जित कर दिया गया। ऊपर से पुष्पमाल्यादि समर्पित कर दिये गये। एक समर्पित जीवन का नित्य समर्पण सम्पन्न हुआ। भर्तृहरिशतक, शंकरवंदना के साथ मैं अपनी लेखनी को समाप्त करती हूँ।

धन्यानां गिरिकन्दरेषु वसतां ज्योतिः परं ध्यायता-
मानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शकुना निःशङ्कशया: ।
अस्माकं तु मनोरथोपरचितप्रासादवापीतटे
क्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परिक्षीयते ॥

(भर्तृहरिशतक शंकरवन्दना)

अर्थ : हमारी गोद में आकर बैठने वाले पक्षी पहाडो की कन्दराओं में रहने वाले ब्रह्मज्ञान का चिन्तन करने वाले महात्माओं के आनन्द अश्रुओं का पान करतें है, महल बावडियों और बागों के किनारे ।

आज पूज्य स्वामी जी के अभाव को भक्तगण विशेष रूप से अनुभव कर रहे है, उनका कहना है हम अपनी समस्याओं को लेकर कहाँ जायेंगे ? हम अनाथ हो गये । सभी भक्तगणों को श्री श्री माँ की यह वाणी निरन्तर ध्यान में रखनी चाहिये जो कि पूज्य स्वामी जी उनको सुनाया करते थे, माँ कहती है : "यह शरीर आगे भी था अभी भी है, और भविष्य में भी रहेगा" श्री श्रीमाँ नित्य रूप से सदा चैतन्यमयी के रूप से सभी भक्तों के साथ सदा सर्वदा है । हमारे प्रिय पूज्य स्वामी जी भास्करानन्द जी श्री श्रीमाँ की नित्य सेवा में पहुँच गये है । हम यदि अन्तर्मन से अपनी समस्याओं को यथावत् उनके चरणों में निवेदन करें तो अवश्य ही उसका समाधान हमें पूर्ववत् मिलता जाएगा । "माँ है किसकी चिन्ता ?"

जय माँ

भगवान से ही माँगो

मैं तो कहती हूँ यदि कुछ माँगना है तो भगवान से ही माँगो । तुम्हारा जो कुछ है उसे लेकर ही उनके सामने उपस्थित हो । वे कृपामय कल्पतरु हैं । उनसे लोग जो चाहते है वह मिलता है । एक कहानी है : एक व्यक्ति चलते चलते कल्पवृक्ष के नीचे जाकर बैठा । वह जानता नहीं था कि यह कल्पवृक्ष है । चलते चलते वह थक गया था । उसने सोचा : 'यदि ठण्डी हवा मिलती तो जान आ जाती' इतना सोचते ही ठण्डी हवा बहने लगी, उसकी थकान दूर हो गयी । तब उसे स्नान एवं भोजन की इच्छा हुई । इच्छा के अनुसार नहाने का जल व भोजन आ गया । कहाँ से यह सब आ रहा है वह कुछ समझ नहीं पा रहा था, जो भी हो स्नान-भोजनादि के बाद उसकी सोने की इच्छा हुई एवं तभी देखता है कि एक बढिया बिस्तर आ गया । वह खुशी से उस पर लेट गया । उसके मन में आया बिछौना तो बहुत सुन्दर है अब यदि हाथ पैर दबाने के लिये एक सेवादासी मिल जाये तो आराम होता, सोचने के साथ ही एक सेवादासी आकर उसके पैर दबाने लगी । यह देख कर उसने सोचा यह तो बहुत मजे की बात हो रही है । यदि डाकू आकर मुझे मारपीट कर सब ले जाय तो बडी मुसीबत होगी । जैसा सोचना वैसा होना । इतने में एक डाकू आया उसे पकडकर बहुत मारा और उसकी सारी चीजें लेकर चला गया । इसीलिये भगवान् से यदि कुछ माँगना है तो उनको ही माँगना चाहीये । कारण उनको पाने से ही सब कुछ पाया जा सकता है ।

● श्री श्रीमाँ आनन्दमयी

।। शब्द - सुमन - श्रद्धांजली ।।

— विद्यावाचस्पति अशोक कुलकर्णी

पू. ब्रह्मलीन स्वामी भास्करानंदजी महाराज परम पूजनीया श्री श्री माँ के प्रधान लीलासहचरों में से एक थे । माँ की पूर्व जीवनलीलामें दादा महाशय (श्री विपिनविहारीजी) दीदी माँ (श्री मुक्तानंद गीरीजी) तथा श्री भोलानाथजी (श्री रमणीमोहन चक्रवर्तीजी) यह त्रयी प्रधान रूपसे दिखती है । मध्य जीवन लीलामें श्री भाईजी, श्री गुरु प्रिया दीदी तथा श्री परमानंद स्वामीजी इस त्रयीका प्रधान दर्शन होता है । उसी प्रकार उनकी उत्तर लीलामें श्री निर्वाणानंदजी श्री भास्करानंदजी और श्री निर्मलानंदजी यह त्रयी प्रमुखत: दृग्गोचर होती है ।

श्रीमद् भागवत के दशमस्कंधमें श्री भगवान उद्धवजी से गोपियों के संबंधमें जो कहते है —

"ता: मन्मनस्का, मत्प्राणा: मदर्थे त्यक्तदैहिका: ।"

— मैं हि उनका मन, प्राण हूँ, मेरे लिये उन्होने देहधर्म का भी त्याग किया है ।"

यह उक्ति उपरोक्त त्रयीमें (स्वामी भास्करानंदजी में भी) संपूर्ण सत्य साबित होती है ।

श्री श्री माँ के पावन सान्निध्यमें अनेक आर्त, जिज्ञासु, अर्थार्थी तथा ज्ञानी भक्तों का मेला लगता था । उनकी आंतरिक अपेक्षामें सहृदयता से सहभागी होकर, उन्हें श्री श्री माँ के चरणोंमें पहुँचाते थे। कई बार श्री श्री माँ स्वामीजी के द्वारा हि उनको अनुष्ठानोंमें प्रेरणा देती थी, और मार्गदर्शन भी कराती थी ।

ब्रह्मलीन स्वामीजी का दर्शन आनंद और उत्साह का अक्षुण्ण स्रोत था । ठीक से समझाकर साधनापथमें अग्रेसर कराने की अपूर्व क्षमता उनमें थी । त्रिविध तापोसे पीडित जीवको सांत्वना देने का कौशल्य उनमें था । चिकित्सकों की बौद्धिक शंकाओंका समाधान करने की तरल बुद्धिमत्ता उनमें थी ।

श्री श्रीमाँ का सांप्रदीयदायित्य उनमें पूणरूपसे संक्रमित था । ऐहिक तथा पारलौकिक उन्नति के लिये विष्णुसहस्त्रनाम, शिवमहिम्न, गणपति-अथर्वशीर्ष, दुर्गासप्तशती (चंडी), गायत्री-पुरश्चरण आदि का आदेश वो देते थे । किसी विशिष्ट देवता की उपासना का आग्रह नहि रखते थे । जहाँ जहाँ रहेंगे वहाँ वहाँ उपरोक्त पंचदेवता का अनुष्ठान सामुदायिक रीतिसे भी कराते थे ।

श्री श्री माँ से किसी को कृपा प्राप्त हो जाय तो स्वयं अत्यंत आनंदित होते थे । एक बार कनखलमें श्री श्री माँ के भवनमें माँ कुछ चीजें हटाने का काम करवा रही थी । मैं सेवा कर रहा था । इतने में अनजानेमें मुझसे कुछ भूल हो गयी । श्री माँने एकदम जोरसे डाँटी । स्वामीजी इस समय, बरामदेमें खडे थे । वे एकदम जोर से हस पडे । माँ की डाँट का नहि किन्तु स्वामी जी की हँसी का मुझे दु:ख

हुआ । काम पूर्ण हो जाने के बाद मैं बाहर आया । स्वामीजी से ढूंढ कर पूछा : "आप क्यों हस पडे ?" स्वामीजी कहते है : "अशोक भाई, तुम को माँ ने डाँटा इससे मुझे आनंद हुआ और मैं हस पडा ।" यह जवाब सुनकर मैं अधिक दुःखी हो गया । तुरंत स्वामीजी कहते है : "आनंद की वजह जानते हो ? माँ जिसे अपना मानती है उसे ही डाँटती है ।" यह सुनकर मैं अपने को सँभाल नहि सका। आँखसे आंसू बहने लगे ।

श्री श्री माँ का सब के प्रति वात्सल्यभाव स्वामीजीमें प्रतिबिंबित होता था । अनेक 'आर्त, जिज्ञासु, अर्थार्थी' जीव माँ के पास आते थे । इन सबके प्रति स्वामीजी का अपूर्व प्रेम व्यवहार था । मुझे और मेरी पत्नी (कै. दया) को कइ बार श्री श्री माँ के अज्ञातवासमें तथा अन्य उत्सवप्रसंगमें उपस्थित रहकर सेवा करनेका सौभाग्य प्राप्त हुआ है । अलग अलग स्थानोमें अलग अलग ऋतुमें । जब जहाँ स्वामीजी उपस्थित रहते थे, वे हमारी खबर सदैव पूछते रहते थे । वैसे तो व्यवहारतः उपस्थितोमें हम नगण्य थे । लेकिन खानापीना, शारीरिक स्वास्थ्य, ईलादि का परामर्श लेते रहते थे । यही व्यवहार आनेवाले सभी भक्तों के साथ था ।

श्री श्री माँ के पास अनेक दीक्षार्थी आते थे । आवश्यक सामग्री खरीदनेका सामर्थ्य अगर किसीमें नहि हो तो (बिना कहे स्वयं जानकर) पूर्ण मदद करते थे । जीव को दीक्षा द्वारा श्री श्री माँ के पावन सान्निध्यमें उपस्थित कराना हि उत्तरकालमें उनका प्रधान जीवित कार्य रहा । डॉक्टरने तथा अन्य आश्रमवासी संबंधियोंने मना करने पर भी दीक्षा कार्य अप्रतिहत शुरु रहा था । कहते थे : "चाहनेवाले को दीक्षा नहि देना अपराध है ।"

इस पार्श्वभूमि पर एक प्रसंग याद आता है । स्वामी जी पूना आश्रममें थे । दीक्षा का एकदिन पक्का हो गया था । दीक्षार्थीयों को स्वामीजी उसी दिन आने को कह रहे थे । एक दिन एक जवान लडका आया । कहता था : "मैं कृष्णभक्त हूँ । दीक्षा लेना चाहता हूँ ।" स्वामी जीने उसे कहा : "कल आ जाओ । बादमें दीक्षा कब होगी बतायेंगे ।" इस व्यवहार से मैं आश्चर्यमें पड गया । यह पूर्व रीति से विपरीत ही था । लडका चले जाने से मैंने पूछा : "ऐसा क्यों ? सबको आप दीक्षा का दिन बताते हो । उसे भी बता सकते थे । फिर कल आने को क्यों कहा ?" स्वामी जी कुछ बोले नहि । ईतना ही कहा : "कल आने के बाद उसे भी कहा जायेगा ।" दूसरे दिन वह लडका आ गया । कहने लगा : "मुझे क्षमा करो । मैंने एक बात आपसे छिपाई । मैं कृष्णभक्त हूँ, बात सत्य है । किंतु मैं मुस्लिम हूँ । मेरी माँ ने किए हुए संस्कारोंसे कृष्णभक्त बन गया हूँ । सुना था यहाँ अपने अपने धर्म तथा संप्रदाय के अनुसार दीक्षा दी जाती है । इसलिये मुझे भी मुस्लिम धर्म अनुसार दीक्षा मिलेगी ऐसा सोचकर मैंने अपना धर्म छिपाकर 'कृष्णभक्त' कह दिया । लेकिन यहाँ से जाने के बाद मन बेचैन हो उठा । श्री गुरुसे बात छिपाना महापाप है । पूरी रात छटपटा रहा । सुबह निश्चय किया : 'जा कर वस्तुस्थिति आपके चरणोंमें निवेदन करुँ बादमें देखा जायेगा ।" यह सुनकर स्वामीजी हँसे । मुझे बुलाकर सब बातें बताई । उसे दीक्षा के पूर्व नियोजित दिवस पर आने को कहा । उसे कृष्णमंत्र में हि दीक्षा मिली । स्वामीजीने मुझसे कहा : "यह लडका आते हि मनमें बात उठी की यह विधर्मी है । मनही मन जान गया – कल तक बातें ठीक हो

जायेंगी। अब खोलकर बोला। इसलिये उसे आज बुलाया था।" स्वामी जी के आंतरिक शक्तिस्रोत का यह एक अल्प दर्शन है।

स्वामी जी श्री श्री माँ की परंपरामें दीक्षा प्रदान करते थे। श्री विद्या की दीक्षा भी चाहनेवालों को — अगर वे पात्र हो — देते थे। बालामंत्र, पंचदशी मंत्र तथा षोडशी तक भी दीक्षा देते थे। श्री श्री माँ द्वारा हमें प्राप्त श्री विद्या यंत्र, मंत्र, नाम — के संदर्भमें कभी कभी उनसे वार्तालाप होता था। उस समय उनकी श्री श्री माँ से आंतरिक एकरूपता स्पष्ट दृग्गोचर होती थी। अनेक भक्तों के जीवनमें घटी हुई मातृलीला के वे एक साक्षीदार थे।

श्री श्री माँ की तिरोधान लीला के बाद उत्सवोमें अथवा अन्य प्रसंगोमें सम्मीलित होनेवाले भक्तों को मानसिक आधार देकर माँ दर्शित पदपथ पर चलने का उत्साह देते थे। उनसे जपानुष्ठान, पुरश्चरण इत्यादि करवाते थे। श्री श्री माँ के परिवार की हर एक छोटी-मोटी व्यक्ति इसलिये उनकी सदैव ऋणी रहेगी।

एक गुरु — दूसरा गुरु

उसी तरह देखो, लोग एक गुरु को छोडकर दूसरा गुरु ग्रहण करते हैं। एक से दीक्षा लेते हैं, कुछ दिन बाद वह अच्छा नहीं लगा, पुनः एक और गुरु किया। यह कोई अवस्था नहीं हैं। यह सामयिक उत्तेजना मात्र है, किन्तु ऐसा भी हो सकता है कि उसके भीतर शान्ति और आनन्द पाने की उत्कण्ठा इतनी प्रबल भाव से जाग उठती है, कि वह एक गुरु से दूसरे गुरु के पास दौंडता है — यह स्थिति मौनी माँ की हुई थी, यह साधना की एक अवस्था है, इस अवस्था में किसी भी गुरु को छोडकर दूसरे गुरु के पास दौड रहा है पर उसका मनोभाव उस स्थिति में कुछ कुछ इस तरह को होता है : "हे गुरो मैं आपको अश्रद्धा या अस्वीकार नहीं कर रहा हूँ। पर मैं शान्ति चाहता हूँ। जो मुझे शान्ति दे सकेंगे वे ही मेरे गुरु है। जिस स्वरूप में आने पर मुझे शान्ति और आनन्द मिले तुम उसी रूप में मेरे सामने प्रकट हो जाओ। इस दौडधूप में भी उसमें एक निष्ठा का भाव रहता है। ऐसा भी देखा जाता, अनेक जन एक निष्ठ होकर एक ही गुरु को लेकर पडे है यह भी निष्ठा की एक विधा है, यह भी सुन्दर है।

विषय की आकांक्षा

विषय की आकांक्षा ही जीव को बाँधकर रखती है। बँधने का अर्थ ही नष्ट होना है। बँधे हुवे जल में कीडे जनम लेते है। पर इस जल को यदि फिलटर्ड कर लिया जाय तो पीने लायक हो जाता है। तब उसमें बँधने का दोष नहीं रहता। बँधा जल होने पर भी जल ही तो है। जीवात्मा और परमात्मा का सम्बन्ध भी उसी तरह है परमात्मा आबद्ध होकर जीव बने है। आवरण हट जाये तो जो परमात्मा वही परमात्मा रहते हैं। — श्री श्रीमाँ आनन्दमयी

॥ एक वार्ता स्वामी श्री भास्करानंदजी महाराज के साथ ॥*

– डो. रामनारायण तिवारी

स्वामी भास्करानंद श्री श्रीमाँ आनंदमयी संघ का जाना पहचाना नाम है । जी हाँ हम बात कर रहे हैं माँ आनंदमयी संघ के जनरल सचिव और हम सब के अत्यन्त प्रिय स्वामी भास्करानंद जिन्हें सब लोग भास्कर दा के नाम से जानते हैं ।

यह मेरा अत्यन्त सौभाग्य है कि, मैं स्वामी जी के संपर्क में आया । मेरी पहली भेंट श्री श्री माँ आनंदमयी आश्रम भोपाल में हुई जब स्वामी जी गोपाल दास जी के साथ दिसंबर के अंतिम सप्ताह में आये थे । मैंने जब स्वामी जी को देखा तो मेरे हृदय में एक अनकही शांति का अनुभव हुआ, कितने सौम्य, कितने सरल और कितने निर्विकार हैं स्वामी जी । वे हम स्कूल के सदस्यों से इस प्रकार मिले जैसे हमें वर्षों से जानते हो । इतने वृद्ध होने के बाद भी उन्होंने श्री श्री माता आनंदमयी शिक्षा उपवन भोपाल के बच्चों को योगासन सिखाये ये बातें मेरे लिए आश्चर्य से कम नहीं थीं ।

मेरी दूसरी भेंट स्वामी जी से भीमपुरा आश्रम में हुई । गुनीता जी के कहने पर जब मैंने स्वामी जी से एक इन्टरव्यु करने का आग्रह किया । अपार भक्तों के मध्य से समय निकालकर एकांत में उन्होंने मुझे जो बातें बताई उसका वर्णन निम्न प्रकार है । ....

प्रश्न : स्वामी भास्कर दा जी, वैसे सन्यासी का कोई घर परिवार, माता-पिता तो होते नहीं हैं वह सबका होता है परंतु फिर भी मैं आपके बचपन के पारिवारिक स्थिति के बारे में जानना चाहता हूँ...।

स्वामी जी : हमारे पिताजी बडे डॉक्टर थे । हमारे घर में संत महात्मा लोग बहुत आते थे । हमको यह बात बहुत अच्छी लगती थी । हमारे स्कूल में शनिवार, रविवार की छुट्टी रहती थी तो मैं जंगल में ऐसे ही अकेला चला जाता था । तब सब लोग मुझे चिढा कर कहते थे... घर गृहस्थी नहीं बसायेगा, स्वामी बन जायेगा । यह बात मेरे पिता जी भी कहते थे । कुछ ज्योतिषी या महापुरुष आते थे वे मुझे देखकर कह देते थे : "यह घर में नहीं रहेगा ।" इस कारण मेरे पिता जी मेरा बहुत ख्याल रखते थे कि मैं कहीं चला न जाऊं। पर मैं पाँच साल की उम्र से ही छुट्टी मिलते ही संतो से मिलने चला जाता था, उनसे बहुत बातें भी करता था पर अपनी पढाई भी करता था।

प्रश्न : स्वामी जी, आपकी प्रारंभिक शिक्षा-दीक्षा कहाँ पर हुई ?

---

* 'माँ आनन्दमयी अमृतवार्ता' के ३ जुलाई, २००४ से १ जनवरी, २००५ के अंकोमें प्रकाशित लेखों से साभार ।

स्वामी जी : पहले मैंने श्यामल दास कॉलेज भावनगर सौराष्ट्र में पढाई की । उसके पश्चात् मैं बाम्बे चला गया जहाँ एक साल कोर्स ट्रेनिंग लिया और वहाँसे वह ट्रेनिंग उत्तीर्ण कर लिया।

प्रश्न : माँ के बारे में आपको कैसे पता लगा ?

स्वामी जी : माँ के बारे में हमें बाम्बे में पता चला । हमारे एक मित्र हैं, जिन्होंने अरविंद आश्रम, रमणाश्रम, रामदास आश्रम और माँ की किताबें मुझे दी । पढाई तो हो गई थी और अपना खर्चा चलाने के लिए पार्टटाइम काम भी करते थे । उसी समय मैंने वकालत पढी । और साथ-साथ माँ की बहुत सी किताबें भी पढता था । उस समय मेरी उम्र २२-२३ साल की रही होगी । पर बचपन से ही मेरा मन सांसारिकता में नहीं लगता था ।

प्रश्न : स्वामी जी, आपने कहा कि आपने पहली बार माँ के बारे में बाम्बे में सुना, पर आप माँ के संपर्क में पहली बार कब आये ?

स्वामी जी : जब हम पढते थे तो अहमदाबाद में एक समर्थेश्वर महादेव है वहाँ के लॉ (Law) कॉलेज के प्रिंसिपल माँ के बहुत भक्त थे । उन्होंने हमारे क्लास में कहा : "एक महान विभूति आई हैं, तुम लोग दर्शन करना, यहीं पास में ही ठहरी हैं ।" हमारे हॉस्टेल के सामने एक शिवमंदिर था, मैं अपने कमरे में नहीं पढता था, मंदिर के गर्भगृह में ही बैठ कर पढता था । माँ टीनशेड में ठहरी थीं। माँ मौन में थी, मैं दर्शन करने के लिए आया था। मेरे साथ जो विद्यार्थी थे वे सभी माँ के दर्शन के लिए आये थे, जहाँ माँ रुकी थीं । तो मैंने ऐसे ही (casually) वहाँ माँ के दर्शन कर लिये । मुझे माँ के दर्शन करने में ज्यादा परेशानी नहीं हुई । बाद में जब मैं बाम्बे में था वहाँ हमारे चाचा के घर जब मैं शाम को गया तो वहाँ चाचा के सिवा कोई नहीं था मैंने पूछा सब लोग कहाँ गये हैं तो चाचा ने कहा कि सब स्टेशन गये हैं क्योंकि माँ आनंदमयी आई हैं तो उन्हें स्टेशन में बिदाई देने सब गये हैं । मैंने कहा कौन सी ट्रेन में ? तो उन्होंने कहा गुजरात मेल में। और ट्रेन अभी-अभी जाने वाली है । मैंने कहा मैं भी जाऊँगा, उन्होंने कहा अभी तो ट्रेन जाने वाली है तुम वहाँ नहीं पहुँच सकोगे । मैंने कहा कोशिश करता हूँ, यदि माँ के दर्शन हो गये तो ठीक रहेगा । मैं स्टेशन अकेला ही जल्दी-जल्दी आया। रास्ते में बहुत भीड थी । मैं रास्ते में आया तो देखा कि वहाँ सेन्ट्रल स्टेशन की बस खडी थी जबकि बस वहाँ खडी नहीं होती थी । मैं बस में चढकर जल्दी से स्टेशन पहुँचा । वहाँ मैंने (whistle) सुना । मैंने जल्दी से टिकट का पूछा । टिकट देने वाले ने कहा : "कहाँ का टिकट दूँ ?" तो मैंने जल्दी से बोल दिया : "गुजरात मेल का ।" मैं जल्दी से टिकट लेकर गाडी के पास पहुँचा whistle के बाद गाडी चलने लगी । जो लोग माँ को छोडने आए थे, वे मेरे सामने आये तो मैंने पूछा : "माँ कहाँ है ?" उन्होंने कहा : "कौन माँ ?" सब कोई अचम्भित हो गये । मेरे चाचा ने कहा ट्रेन कम्पार्टमेंट स्टेशन छोड कर जा रहा है। उसमें माँ का हल्का सा मुँह दिखा । मैंने भाग कर दर्शन किया ।

'यह मेरे जीवन का टर्निंग पाइन्ट था ।'

(दूसरा चरण)

पूज्य स्वामी भास्करानंद जी ने साक्षात्कार वार्ता के प्रथम चरण में "माँ के संम्पर्क में आप पहली बार कब आये ?" इस प्रश्न की विस्तृत जानकारी देते हुए अंत में कहा था : "यह मेरे जीवन का टर्निंग पाइट था ।"

साक्षात्कार वार्ता में जिज्ञासाओं का सिल सिला पुनः प्रारम्भ होता है ।

प्रश्न : क्या यहीं से आपका आध्यात्मिक जीवन प्रारंभ हुआ ?

स्वामी जी : ऐसा तो मेरा आध्यात्मिक जीवन ही था लेकिन यह कुछ विशेष था । मैं बाम्बे में सर्विस करता था । मैं चाहता था कि किसी पर बोझ न बनूँ । अपना खर्च खुद वहन कर लूँ। यह सब आजादी के पहले की बात है । माँ के सम्पर्क में आने के बाद से तो Transformation ऐसा होने लगा कि कुछ feeling ही नहीं । अर्थात् इस संसार में कुछ नहीं है । ऐसा लगने लगा । मैं काम पर जाता पर किसी से मिलना जुलना नहीं, बस काम से काम रखता था । अन्दर से कुछ ऐसी भावनाएँ आने लगीं । बाकी समय चुपचाप पड़ा रहता था । समय पर खाना-पीना सब छूट गया ।

प्रश्न : आपके इस आकस्मिक परिवर्तन से आपके घरवालों पर क्या असर हुआ ?

स्वामी जी : घर में सब यही कहते थे इस को क्या हो गया । धीरे-धीरे अन्दर से सब change होने लगा। जब विवाह का प्रसंग आया तो कहा शादी-वादी नहीं करूँगा । परिवार वालों का ज्यादा दबाव नहीं था, क्योंकि उन्होंने पहले ही ज्योतिषी को दिखाया था और ज्योतिषी ने भविष्यवाणी कर दी थी कि ये गृहस्थ में नहीं जायगा ।

प्रश्न : आप के भीतर ही भीतर सब परिवर्तन की स्थिति चल रही थी, तो आपने क्या सोचा ?

स्वामी जी : इलाहाबाद में अर्धकुम्भ होने वाला था । मेरे साथ मेरा एक मित्र भी काम करता था । मैंने उसको कहा कि अर्धकुम्भ में इलाहाबाद जाना है । मैं उसके घर गया तो उसकी माँ ने कहा : "देखो, वह अकेला जा रहा है, तुम क्यों नहीं जाते ?" मित्र ने कहा : "कोशिश करूँगा ।"

प्रश्न : आप पहली बार कुम्भ में जा रहे थे ?

स्वामी जी : ऐसा ही है, मुझे तो कुछ ख्याल ही नहीं था । क्या कपडा लेना है, क्या टिकट होगा, मेरा इस ओर बिल्कुल ध्यान ही नहीं था । भगवान की इच्छा से जो होना है होगा । मित्र ने ही सारी व्यवस्था कर दी । एक बैग में कपडे रख दिये, टिकट की व्यवस्था कर दी। मेरे पास भक्त डो. पन्नालाल की एक चिठ्ठी थी जिसमें कुम्भ मेले में माँ के शिविर का signmark था ।

हम रात के नौ-दस बजे इलाहाबाद पहुँचे मेला एक्स प्रेस से। दोस्त साथ था। हमने मेला ग्राउन्ड में पहुँचने के लिए टाँगा लिया। करीब रात के बारह-एक बजे मेला ग्राउन्ड पहुँचे। वहाँ जाकर माँ के शिविर में पहुँचने के मार्ग पूछने पर हमें बता दिया गया। करीब रात्रि के १:३० बजे हम माँ के शिविर में पहुँचे। अंदर पहुँचे तो माँ का दर्शन तो सम्भव ही नहीं था इतनी रात हो चुकी थी। हम माँ के टेन्ट के सामने गये, प्रणाम करने, तम्बू का दरवाजा बन्द हो चुका था। बाहर से ही प्रणाम निवेदन किया मन ही मन। माँ को बाहरी दृष्टि से तो मेरे आने का पता नहीं था। पर भीतर से बडे ही अपनेपन से माँ ने कहा : "कल सुबह तैयार रहना स्नान है। एक टेन्ट में जाकर सो जाना। सुबह पाँच बजे जाना है।"

प्रश्न : माँ के द्वारा आपको न देखकर ही ऐसा कहना आपको कैसा अनुभव हुआ ?

स्वामी जी : यह तो कहा नहीं जा सकता, इसके लिए शब्द नहीं है। सुबह मैंने माँ के साथ स्नान किया। स्नान के उपरान्त माँ इलाहाबाद से बनारस चली गयी। मुझे केवल इतना ही कहा : "आना"। इधर क्या हुआ था, टाँगे में हमारा सूटकेस छूट गया था। उसमें चार-पाँच सेट कपडे थे। मुझे तो कुछ ख्याल नहीं रहता था। फिर भी सुबह जैसे-तैसे माँ के साथ स्नान कर लिया। माँ ने सिर्फ "आना" इतना ही कहा। माँ से कुछ और बात न हो सकी, वहाँ तो भयंकर भीड़ रहती है।

प्रश्न : माँ ने आपको केवल "आना" इतना ही कहा था। आपने कहाँ जाना, कैसे जाना कुछ पूछा भी नहीं। आपने फिर क्या किया ?

स्वामी जी : मैं वहाँ किसी को पहचानता भी नहीं था।

माँ के चले जाने के बाद टेन्ट खाली हो गया था। दोस्त ने कहा चलो स्टेशन चलें। पास में दारागंज स्टेशन था। मेरे दोस्त ने टाँगेवालों से कहा, परसों हम लोग एक टाँगे से आये थे, उसमें हमारा एक सूटकेस छूट गया था। मेरा दोस्त ही सब कुछ करने वाला था, क्योंकि मेरे से तो कुछ बनता नहीं था। हमारी बात को सुनकर एक छोटा लडका बोल पडा : "हाँ आपका सूटकेस आप भूल गये थे।" एक टाँगे वाले ने कहा : "मैं आपको उसके घर ले चलता हूँ।" वह हमको उस टाँगे वाले के घर पर ले गया जिसके टाँगे से हम इलाहाबाद स्टेशन से कैम्प तक आये थे। सबने हमसे हमारे सामान के बारे में पूछा, हमने बताया कि कैसा है हमारा सामान। सबने उसको कहा कि : "ये बहुत घूम कर आये हैं, इनको इनका सामान दे दो।" सबके कहने पर उसने हमें सूटकेस दे दिया। मित्र ने उसको दस रुपये दिये।

इलाहाबाद से बनारस एक मेला स्पेशल ट्रेन चलती थी। हमें बनारस में माँ के आश्रम का कुछ पता नहीं था। हम मेला स्पेशल में बैठ गये। रात के बारह-एक बजे बनारस

पहुँचे। पर आश्रम का पता न रहने के कारण रात को स्टेशन पर ही रुक गये । सुबह चार बजे उठकर दतौन मंजन करके तैयार हुए । इतने में धोती कुर्ता पहना साँवला सा युवक आया । उसने पूछा : "क्या आप गुजरात से आये हैं ?" मैंने सोचा यह कौन है मैं तो नहीं जानता । मैंने उससे कहा कि मुझे आनंदमयी आश्रम जाना है । उसने कहा : "मैं वहीं तो रहता हूँ ।" माँ ही यह संयोग करा देती हैं । इसने कहा : "मैं आपको एक रिक्शा कर देता हूँ । आप उसको इतना पैसा दे देना, वह आपको आश्रम पहुँचा देगा ।" जाते समय मैंने कहा : "आपका नाम क्या है ? ताकि आपका परिचय मैं माँ को दे सकूँ ।" उसने कहा : "मैं आश्रम में रहता हूँ । मेरा नाम 'गोपाल' है ।"

आश्रम पहुँचा । माँ वहां से दो दिन बाद अन्यत्र जाने वाली थीं । मैंने माँ से एकान्त वार्ता की । जिसमें व्यक्तिगत चर्चा मुख्य थी । माँ ने मेरे से पूछा : "तुम क्या करते हो ? क्यों आना चाहते हो ? कौन-कौन घर पर हैं ? कितने भाई हैं ?" मैंने सब विस्तार से बताया । माँ ने कहा : "इतने हैं तो एक आध आ जाए तो क्या फर्क पडता है ।" माँ दो दिनों के बाद अन्यत्र चली गयीं ।

(तीसरा चरण)

प्रश्न : आपने आश्रमवास का निर्णय कैसे लिया ?

स्वामी जी : मुंबई में सायन नामक एक जगह है वहाँ मुलजी भाई (नन्दुबहन के पिता, गोपालदास के चाचा) नामक एक गुजराती भक्त रहते थे । उनका एक शिवमन्दिर था । माँ मुंबई जातीं तो अक्सर वहीं ठहरती थीं । उनके मकान के सामने टीन की छत के दो कमरे बने थे। पास ही एक तालाब था, पीछे पहाडी थी । मैं उनसे मिला एवं अपने बारे में बताया, उन्होंने मुझे वहीं रहने का आग्रह किया । थोडे दिन बाद मैंने वहीं पर अपना डेरा डाल लिया। माँ कभी-कभी वहाँ आकर ठहरती थीं, यह तो मैं पहले ही कह चुका हूँ । मैंने एक बार माँ से यह पूछा था : "मैं जो काम (नौकरी) कर रहा हूँ उसे छोड दूँ ?" माँ ने कहा : "अभी नहीं, महीने दो महीने मैं साल भर में आते रहना ।" मैं हर साल एक दो महीना समय निकाल कर माँ के पास चला जाता था ।

गर्मी में हम शिमला जाया करते थे । मेरा धीरे-धीरे सभी से परिचय हो गया था । माँ सोलन में थीं । माँ ने मुझे बुलाया, मैं हर समय अपने पास Resignation letter रखता था । चार पाँच सरकारी नौकरियाँ थी पर छुट्टी कोई नहीं देता । मैंने सोचा मुझे नोकरी से तो मतलब नहीं है । खाली रहना ठीक नहीं है इसलिए अपनी खुशी के लिए काम करता हूँ । अतः मुझे कोई कभी कुछ नहीं कहता था । माँ ने मुझसे सोलन में पूछा : "क्या अब तुम काम छोड सकते हो ?" यह अर्धकुम्भ के दो एक साल बाद की बात है । माँ ने मुझे विन्ध्याचल जाने का निर्देश दिया ।

मेरे साथ गुजरात के राज्यपाल श्रीरामकृष्ण त्रिवेदी के पिता श्री महावीर त्रिवेदी थे । उन्होंने मुझसे कहा : "तुम विन्ध्याचल चले जाओ ।" मैं विन्ध्याचल आ गया । वहाँ मैं बिलकुल अनजान था । मैंने वहाँ अपने बारेमें बताया, मुझे कहा गया, तुमको यहाँ के आश्रम की देख रेख का भार दिया जाएगा । किस तरह सब संभालना है, मुझे बता दिया गया । उन दिनों महीने के १६ रु. मिलते थे । खाने की व्यवस्था अलग थी । पानी की व्यवस्था नहीं थी । विन्ध्याचल में माँ का आश्रम अष्टभुजा पहाडी पर है । पानी नीचे से मटकियों में भरकर आता है । उसमें से ही पेड-पौधों को देते, स्नान के लिए रखते, रसोई एवं पीने की व्यवस्था भी उसी पानी से ही करनी पडती । विन्ध्याचल आश्रम में माँ का प्रभाव आज भी समझ में आता है । वहाँ मुझे अच्छी अनुभूति हुई थी । (स्वामीजी इन दिनों भीमपुरा आश्रम में है) जैसे यहाँ एक गुफा है वहाँ भी एक गुफा थी । मैं वहाँ बैठता था । माँ ने कहा था, वहाँ बहुत गर्मी होती है । बहुत पत्थर हैं। जैसे ओंकारेश्वर में पत्थर हैं । सुबह के साढे सात बजे ऐसी धूप तपती थी मानो दिन के १२ बजे हों, माँ ने मुझसे कह दिया था, तुम दिन के साढे सात-आठ बजे नीचे गुफा में चले जाना शाम को बाहर आना । शाम को ही खाना इत्यादि बनाना। मैं माँ के निर्देशानुसार चलने का प्रयास करने लगा ।

प्रश्न : आपके मित्र जो आपके साथ रहते थे, उनका क्या हुआ ?

स्वामी जी : मेरा दोस्त तो बम्बई में ही रह गया । उनकी शादी हो गयी । मैं तो बचपन से ही फक्कडराम था ।

प्रश्न : आप की साधना किस प्रकार होती थी ?

स्वामी जी : मैंने यह सोचा मुझे माँ ने यहाँ भेज दिया पर यह नहीं कहा, क्या जप करना है । मैं अपने अन्दर से जो आता उसी प्रकार ध्यान आदि करता । मैं इन दिनों भाईजी की माँ के सम्बन्ध में लिखी पुस्तकें पढा करता था । मुझे उन पुस्तकों के पढने से यह बोध हुआ कि भाईजी में तीव्र वैराग्य एवं अपने इष्ट व आराध्य के प्रति इतनी लगन थी कि वे माँ को जहाँ तहाँ देख लेते थे ।

मेरी स्थिति पहले जैसी ही थी, भोजन इत्यादि का तो ध्यान ही नहीं रहता था । एक दिन अचानक माँ आ गयीं । मेरी सारी दिनचर्या देखीं । माँ ने मुझे अपने साथ चलने को कहा । परमानन्द स्वामीजी भी उन दिनों वहाँ आये थे, वहाँ रिपेयर का काम चल रहा था ।

प्रश्न : आपका खर्चा कैसे चलता था ?

स्वामी जी : बनारस से महीने दो महीने में पैसा आया करता थ । पर एक महीने से कुछ पैसा नहीं आया था । मुझे इसकी कोई फीक्र नहीं थी । स्वामीजी ने पूछा : "तुमने लिखा क्यों नहीं पैसे के लिए ?" मैंने कहा : "उनके पास होत तो जरूर भेजते ।" मैं तो साग उबाल

कर भी अपना काम चला लेता था। परमानन्द स्वामीजी के साथ महावीर त्रिवेदीजी भी आये थे। उन दिनों माँ भी आ गयी थीं। स्वामीजी ने माँ से कहा : "देखो काशी आश्रम में सब खाते पीते हैं। ये अकेला रहता है, पूरे नियम से चलता है। कोई इच्छा नहीं रखता। अपने हाथ से पकाकर खाता है। इसका ध्यान कोई नहीं रखता कि समय से पैसा भिजवाना चाहिये। माँ ने कहा, स्वामी परमानन्द की रसोई मैं बनवाऊँगी, तुम हमारे साथ खिचड़ी खाना। मैं स्वामीजी के साथ खाना खाता था। वह जो काम कहते थे वही करता था। बाजार से सामान, सब्जी आदि ले आता था। भोजन तो मुझे मिल ही जाता था।

प्रश्न : माँ ने यह सब सुनकर क्या कहा ?

स्वामी जी : माँ मुझे अपने साथ बनारस ले आयीं। माँ ने सब मुखिया व्यक्तियों को बुलाकर पूछा : "क्या तुमलोग बिना भोजन के रह सकते हो ? इसने डेढ महीना बिना पैसे का व्यतीत किया, किसी को लिखा तक नहीं।" सभी एक दूसरे पर जवाबदारी डालने लगे। माँ ने कहा : "विन्ध्याचल आश्रम में कोई जाता नहीं है। यह वहाँ रह रहा है। इसकी व्यवस्था होनी चाहिये।" इस प्रकार माँ ने विन्ध्याचल में मेरी रहने की व्यवस्था करवा दी।

प्रश्न : ऐसी प्रत्यक्ष घटना जिसमें माँ ने तुरन्त आपकी मनोभावना को स्वीकार कर लिया हो, सुनाइये।

स्वामी जी : ऐसा तो अनेक बार हुआ है पर यह पहला अवसर था माँ की अनुकम्पा ने मुझे गद्‌गद् कर दिया था। मेरी माँ की सालाना बरसी थी। मुझे तो कुछ करना आता नहीं था। कुछ साधु मेरे पास आते थे। मैंने उनको भोजन करवाने का कार्यक्रम रखा। उन दिनों आश्रमवासिनी एक दीदी जी वहां थीं, उनसे मैंने दो साधुओं का भोजन बनवाने को कहा। उन्होंने बहुत प्रेम से भोजन बनाया। दो साधु दोपहर को आये एवं भोजन पाया। विन्ध्याचल आश्रम के नीचे गुरुप्रिया दीदी की बहन रहती थीं। वही विन्ध्याचल आश्रम का मुख्य रूप से देखभाल करती थीं। मैंने उनसे प्रसाद लेने का आग्रह किया। उन्होंने यह कह कर मना कर दिया : "मैं श्राद्ध का भोजन नहीं करती।" मेरे मन में आया माँ यदि आतीं तो अच्छा होता, माँ का प्रसाद हो जाता। इतने में किसी ने आकर मुझे खबर दी कि बनारस से सूचना आयी है, माँ एक घन्टे बाद आ रही हैं। जो सोचा था हो गया। और भी सुनने में आया। माँ सत्संग में बैठी थीं। माँ से भोजन की बात कहने पर माँ ने मना कर दिया एवं हाथ के इशारे से कहा मोटर की तैयारी करो, विन्ध्याचल जाऊँगी। अपने मन की भावना का इस प्रकार रिस्पाँस पाकर मुझे अत्यंत प्रसन्नता हुई।

जिन दीदी ने भोजन बनाया था मैंने उनसे जाकर कहा, माँ आ रही हैं। वह अत्यन्त खुश हो गयीं। इतने में माँ पहुँच ही गयीं। माँ ने कहा : "हमने कहा था न हमारा खाना ऊपर ले जाओ।" दीदी सीधी चली गयीं और माँ का भोग ले आयीं। माँ ने भोग ग्रहण

किया। मैं भी वहाँ खडा था। बेलू दी (गुरुप्रियादीदी की उक्त बहन) माँ को बिना खिलाये खाती नहीं थीं। माँ के भोग ग्रहण करने के बाद उन्होंने अच्छी तरह से माँ का प्रसाद पाया। यह सब अपनी-अपनी भावनाओं की बातें हैं। भगवान् सब जगह व्याप्त हैं। अन्तरयामी हैं। आप सोचें माँ आ जाएँ, माँ आ जाएँगी। विन्ध्याचल में ही एकाधिकबार मेरे साथ ऐसा हुआ है।

प्रश्न : आप तो छुट्टी लेकर आये थे ?

स्वामी जी : हाँ, मैं छुट्टी लेकर सोलन आया था। फिर वापस गया ही नहीं। घर जाना बन्द सा हो गया था। वहाँ से बनारस गया। उन दिनों संघ का मुख्य कार्यालय बनारस था। विन्ध्याचल में मैं डेढ साल था। वहां इतनी गर्मी पडती थी कि आठ बजते बजते लू के थपेडे शुरू हो जाते थे। मैं माँ के कथनानुसार नीचे गुफा में चला जाता था। अपना भजन करता था। शाम को जो भी हो पा लेता था। वहाँ आम के पेड बहुत थे। कच्चे आम भूनकर उसका शरबत (पना) बना कर पी लेता था। शाम को दूध आता था। माँने कहा था, दूध में एक दो रोटी डाल कर खा लेना रसोई नहीं करना। मैं वैसा ही कर लेता था।

ईस प्रकार करीब दो वर्ष तक मैं विन्ध्याचल रहा। माँ अक्सर वहाँ आया करती थीं। वहाँ अकेलापन बिल्कुल ही नहीं लगता था। ऐसा लगता था कि साथ में कोई खडा है। माँ की पुस्तक पढने लगा। पूज्य भाई जी (स्व. ज्योतिष चन्द्र राय) की हमारे ऊपर बडी कृपा रही। यद्यपि भाईजी शरीर में नहीं थे। जैसे 2+2=4 होता है ऐसे ही यह कुछ प्रत्यक्ष अनुभव थे।

प्रश्न : स्वामी जी आप को कैसा लग रहा था। आप अनुभवों का स्पर्श हमारे लिए किस प्रकार देना चाहेंगे।

स्वामी जी : बाहरी जगत् में तो सब अशांति है। असली शांति तो अन्दर है। उसको ढूँढना चाहिये। माँ के शब्दों में "अपने को जानना अपने को पाना" मनुष्य का कर्तव्य है।

मैं जब पुनः माँ के पास गया तो माँ ने कहा : "तुम उत्तर काशी चले जाओ। उत्तर काशी के कालीमन्दिर में तुमको सेवा करनी है।"

(चौथा चरण)

उत्तर काशी में अपनी दिनचर्या का विवरण सुनाते हुए स्वामी भास्करानंद जी आगे बढे।

स्वामी जी : यहाँ का जल मिट्टी वाला होता था। अतः माँ ने कहा था उसमें फटकरी डाल कर शुद्ध कर लेना। हम लोग वैसा ही करते थे। निर्वाणानन्द और मैं दोनों मिलकर खाना बनाते थे। गंगोत्री-यमुनोत्री के लिए उत्तर काशी से होकर जाना पडता था। हमने यमुनोत्री जाने की सोची। हमारे पास पैसे नहीं थे। निर्वाणानन्द के पास दस रुपये थे। हमने पैदल जाने का सोचा, हम पैदल यात्रा करते हुए यमुनोत्री पहुँचे। वहाँ बहुत ठंड थी। आस

पास ठहरने की कोई व्यवस्था नहीं थी । पुल पर से जाते हुए हमने एक मकान देखा । वहाँ जाकर पूछने पर भी कोई कमरा नहीं मिला । किसीने कहा कि यमुनोत्री में गर्म पानी का कुंड है, वहाँ गुफा जैसा भी है, वहीं जाकर बैठना । वहाँ गर्म पानी से भाप आती है । हम लोग कुंड पर पहुँचे और सारी रात वहीं बैठे रहे । वहीं पर बैठ कर अपना भजन सम्पन्न किया । दूसरे दिन वापस आये ।

कुछ दिनों के बाद मैं माँ के साथ कलकत्ता गया । १९६२ की बात है । माँ ने हम लोगों को हरिद्वार में पुरश्चरण करने के लिए कहा । केवल कहा ही नहीं अपितु ममतामयी मानवी माँ की तरह तीन वर्ष तक पूरा ध्यान रखते हुए अपने स्नेह छाया में यह कठिन अनुष्ठान सम्पूर्ण कराया । पुरश्चरण में हम तीन थे । मैं, निर्वाणानंद और निर्मलानंद । काशी से ढाका से दीप और अग्नि मँगायी थी और कहा कि रोज अखण्ड अग्नि रखना और हवन करना और तीन बार स्नान करना ।

भोजन भी हवन की अग्नि में ही पकाना पडता था । एक दीपक में दो ज्योति थी उससे आग जलाते थे । हम तीनों बारी-बारी से खाना पकाते थे । माँ ने कहा था एक जन हिसाब रखेगा, एक मदद करेगा । ऐसी नियमित जिन्दगी थी । हमलोग उन दिनों प्रातः चार बजे गंगा नहाने जाते थे । तीन बार गंगा नहाते थे । प्रातः दोपहर और शाम । स्थानीय पंडे लोग सब जान गये थे कि बाबा लोग सुबह नहाने आते हैं । हम लोग गरम कुंड पर नहाने जाते थे । वहाँ का ऐसा कठिन नियम था कि किसी माँ बहन का कपडा छू जाय तो पुनः स्नान करना पडता था ।

माँ तो हर समय रहती नहीं थीं । चैत्र के नवरात्र में माँ आनेवाली थीं । हमलोग बाजार की कोई चीज नहीं खाते थे । सप्तमी, अष्टमी, नवमी तीन दिन खाना माँ ने अपने हाथ से बनाया। माँ कहती थीं यह लोग बाहर का नहीं खाते । माँ के हाथ का बनाया हुआ साग अमृत जैसा होता था । हमें बहुत खुशी हुई ।

पुरश्चरण के तीन साल हम को एक ही स्थान पर रह कर पूरा करना था । कहाँ जाना-आना नहीं । हमारे मन में (Revolt) जैसा हो गया था कि हम लोग सब छोडकर दूसरी जगह पर चले जायेंगे । हमारी दिनचर्या की छोटी-छोटी सी चीजों को माँ ने नियमवर्तिता में बाँध दिया था । सुबह से हम काम में लग जाते थे । चार बजे उठते झाडू-पोंछा करते, फिर स्नान करते । क्या क्या करना, कब उठना, जप करना, अखण्ड ज्योति देखना इत्यादि। इस प्रकार साढे ग्यारह बज जाते थे । जिस दिन पुरश्चरण प्रारम्भ होने वाला था माँ ने हमारे दूसरे दिन प्रातः स्नान के लिए कपडा, तौलिया खुद ठीक करके रख दिया, अंगीठी में कोयला डाल कर रख दिया। चाकू रखा, सब्जी आदि टोकरी में सजा कर रख दिया, मिट्टी का तेल भी चुल्हा जलाने के लिए रखा था । जैसे दूसरे दिन हम शुरू करें तो हमें

सभी चीजें जगह पर मिल जायें। सोते समय कमरें में एक लाईट जलने की भी व्यवस्था रखी थी। माँ का एक कमरा बना था। हम तीनों जहाँ सोते थे वहाँ माँ का एक तख्ता रखा था। कभी-कभी माँ वहाँ सो जाती थीं। ऐसे माँ बारीकी से हर चीज का ध्यान रखती थीं। राजा हो या सामान्य आदमी, उद्योगपति हो या प्रोफेसर, साधु-महात्मा सब के साथ माँ उनके अनुकूल व्यवहार करती थीं। विशेष कोई आये तब भी। ईस तरह हम तीनों लोगों का भी खूब ध्यान रखती थीं।

प्रश्न : श्री श्री माँ का सिद्धांत क्या था ?

स्वामी जी : माँ का सिद्धांत था : मनुष्य जन्म मिला है तो भगवत्प्राप्ति के लिए। संसार में रहो तो गृहस्थाश्रम के धर्मों का पालन करो उसमें भगवत् प्राप्ति है। यदि साधु हो तो भजन करना गुरु–आदेशानुसार। माँ ने यह नहीं कहा कि भगवत्प्राप्ति के लिए घर छोड दो। यदि कोई योग-संयोग से ऐसा करे भी तो उसकी मना भी नहीं है। ऐसा भी हुआ कि किसी ने कहा हमको भगवत् मार्ग में जाना है। माँ उसके लिये भी सारी व्यवस्था करती थीं खाने पीने से लेकर सब। अगर तीन दिन भी इस भाव में व्यक्ति रह जायेगा तो यह भाव बीज रूप से उसके अन्दर रहेगा। माँ सबको प्रोत्साहन देती थीं। जिसकी जैसी भावना उसके साथ वैसा ही व्यवहार करती थीं।

प्रश्न : आज के युग में माँ के संदेशों का प्रभाव क्या होगा ?

स्वामी जी : प्रभाव ऐसा है कि जिसके योग्य कर्म होता है, अध्यात्म में उसे गुरु ढूँढना नहीं पडता, गुरु खुदबखुद सामने आ जाते हैं। माँ कहती थी : "सबके लिये सब नहीं है।" जैसे आपको कहें कि आपको सेवा के भाव से कार्य करना है। बस इच्छा न करो। माँ कहती हैं : "साधु होकर जंगल में रहो तो संसार का सोचो मत। अगर संसार में हो तो विरक्त भाव से। अतिथि की सेवा करो, वही जन्म सफल है।"

प्रश्न : माँ के प्रति लोगों की भावनाओं के सम्बन्ध में क्या कहना चाहेंगे ?

स्वामी जी : बंगला देश में जीवन्तकाली माँ कहलाती थीं। माँ का जन्म बंगाल में हुआ था। वहाँ सब लोग माँ के प्रति अतिशय श्रद्धा रखते थे। बंगाल में श्रीरामठाकुर नामक एक सिद्ध महात्मा हुए थे। माँ के सम्बन्ध में उनके भक्तों के द्वारा पूछे जाने पर उन्होंने कहा : माँ स्वयं अन्नपूर्णा हैं।" उन्होंने माँ को साष्टांग दंडवत् प्रणाम किया। उनके शिष्यों द्वारा प्रणाम करने का कारण पूछे जाने पर श्रीरामठाकुर ने कहा : "जो प्रणाम के योग्य होता है उसी को प्रणाम किया जाता है।" माँ कहती हैं : "जब किसी का परिचय नहीं हो सके उसे अपना मानना।"

प्रश्न : कोई विशेष घटना।

स्वामी जी : हमारे विन्ध्याचल आश्रम में उपेन बाबा नामक एक सज्जन रहते थे । उन्होंने हम को सुनाया। उन्होंने माँ से एक बार पूछा : "माँ विश्वरूप दर्शन क्या है ?" माँ ने हँसकर बात को टाल दिया। राजगीर आश्रम की बात थी । उस समय वहाँ कोई शौचागार आदि की व्यवस्था नहीं थी । सभी जंगल में जाते थे । जब एक बार वे जंगल में गये । जब वह शौच के लिए बैठे तो सामने देखा माँ है । वे शर्मिंदा हो गये । दूसरी जगह चले गये । सोचा माँ यहाँ कैसे आई। दूसरी जगह भी पेड के नीचे पेड के पत्तों में माँ को देखा । गंगा जल में देखा तो उसमें भी माँ । पृथ्वी, जल, स्थल सब जगह माँ । आकाश में भी । अखिल ब्रह्माण्ड में हवा चलती है तो उसमें भी श्री माँ का दर्शन हुआ । उस के बाद वे वापस आये तो माँ ने पूछा : "बाबा क्या हुआ । तुम्हारी आँखों में क्या ?" उन्होंने माँ को साष्टाङ्ग प्रणाम करके कहा : "आप तो जैसे जानती ही नहीं हो ऐसी बात है । मुझे आज आपके वास्तविक स्वरूप के दर्शन हुए।"

जड–समाधि

जड समाधि उस अवस्था को कहते है जब जागतिक विषयों के साथ सम्बन्ध विच्छेद हो जाता है। लेकिन आध्यात्मिक जगत् के साथ सम्बन्ध स्थापित नहीं हुआ है । वह जड–समाधि की प्रथम अवस्था है । उस अवस्था में आध्यात्मिक ज्ञान अवश्य नहीं होता, पर उस ज्ञान का बीज भीतर रह सकता है जो आगे चलकर थोडा-थोडा प्रकट होता है । जैसे अपने को अत्यन्त दीन समझना। हम लोग भद्रता और शिष्टाचार दिखाने के लिए अपने को दीन-हीन कहा करते हैं । लेकिन दीन भाव जब हृदय के अन्तःस्थल से प्रकट होता है तब लोगों से काफी अपमानित होने पर भी उसे क्रोध नहीं आता। कारण उस वक्त दीनता मौखिक बात नहीं होती । उसकी समस्त सत्ता के भीतर उसकी अनुभूति होती है । क्षमा-धैर्य आदि गुणों का विकास इसी प्रकार होता है । जिन लोगों को केवल भावावेश होता है, उनमें यह सब ज्ञान नहीं रहता । कारण भावावस्था में लोगों को सेवा ग्रहण करते देखा गया है। लेकिन जिनके भीतर खण्ड–खण्ड ज्ञान प्रस्फुटित होता है, उनके लिए अन्य लोगों का प्रणाम या सेवा ग्रहण करना संभव नहीं होता । भाव, समाधि ये सब कितने प्रकार के हो सकते हैं, उसे बताकर समाप्त नहीं किया जा सकता । हम लोगों का स्वभाव ऐसा है कि अगर किसी में किंचित् असाधारणत्व देखते है तो उसका वर्णन करते समय काफी बढा–चढाकर कहते हैं ।

❖ श्री श्रीमाँ आनन्दमयी

।। एक दिव्य संन्यासी ।।

-- स्वामी परमेश्वरानंद सरस्वती
कनखल, हरद्वार

श्री श्री माँ आनन्दमयी के परिकरों मे एक दिव्य संन्यासी स्वामी श्री भास्करानंदजी महाराज, जिनका जीवन अन्य संन्यासी एवं भक्तों के लिये प्रेरणास्रोत बना, एसा प्रतीत हुआ । मानो साक्षात् माँ का तेज ही इस रूपमें परिणत होकर सब के प्रेरणा का स्रोत बना हो । अथवा माँ का ही संकल्प हो -- जैसे भगवान कृष्ण ने अपना तेज श्रीमद्‌भागवत में स्थापित किया :

"स्वकीयं यद्‌भवेत्तेजस्तच्च भागवतेऽदधात्"

भागवत भगवान की वाङमयी मूर्ति है, वैसे ही माँ के संकल्प का रूप स्वामी श्री भास्करानंदजी हैं। इस रूपमें भक्तों का उद्धार कर रहे थे । स्वामीश्री का एक आकर्षक जीवन है, दर्शन मात्र से आनन्दाभूति होती थी। संपूर्ण व्यवहार ही शिक्षाप्रद परोपकारार्थ रहा । उनकी मधुर वाणी सुनकर व्यक्ति आकृष्ट हुए बिना नहीं रहता। हरद्वार माँ के आश्रममें संयम-सप्ताह के समय हमसे स्वामी जी ने कहा एक बार भीमपुरा आओ आप को बहुत अच्छा लगेगा । वहाँ माँ का आश्रम है । यहाँ आने पर स्वामी जी का वह प्रेम था जिस का हम वर्णन नहीं कर सकते । उसी प्रेम का परिणाम है जो हम लगभग एक मास पर्यन्त रहने लगे । स्वामी जी का जीवन सरल, विनम्र, निरभिमान छोटा-बडा सन्त हो, भक्त हो सब को सम्मान देना उनका स्वभाव था।

सन्त के लक्षणों में लिखा है :

"मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः ।
परगुणपरमाणून् पर्वतीकृत्य नित्यं निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥"

अर्थात् : सन्त का मन, वाणी, शरीर, पुण्यामृत से परिपूर्ण रहता है । एक लोक का नहीं। अपि तु "सर्वेभवन्तु सुखिनः, इस शुद्ध भावना से तीनों लोकों का उपकार करते हैं, दूसरे का परमाणु जितना गुण भी पर्वत के समान दिखाई देता है, और सदा अपने हृदय प्रफुल्लित रहते हैं। पूज्य स्वामी जी के जीवन में ये सब गुन रहे । ऐसे सन्त विरल होते हैं । वे लोग धन्य हैं जिन्होने उनका दर्शन, सन्त-संग, सांनिध्य, सेवा प्राप्त किये ।

एक स्थान में लिखा है :

गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा
पापं तापं च दैन्यं च हरेत् साधुसमागमः ॥

गंगा पाप को दूर करती है, चन्द्र ताप को, कल्पवृक्ष दीनता को दूर करता है। परन्तु सन्तसमागम पाप, ताप और दीनता को एक साथ दूर कर देता है। जिन भक्तों ने स्वामी जी का समागम, सत्संग किया है, आज भी उन की याद आने पर कृतज्ञता से हृदय भर आता है। अपनी कृतार्थता स्वीकार करते हैं। ऐसे महापुरुष के विषय में हम क्या लिख सकते हैं। श्री निरंजन भाई तथा श्री पद्मकान्त भाई की प्रेरणा से ये कुछ शब्दसुमन उनकी स्मृतिमें उनके चरणोंमें समर्पित।

''वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥

दीक्षा का समय, कुलगुरु, गुरुप्राप्ति आदि

भक्त : माँ दीक्षा का समय अर्थात् दिन-तिथि आदि होती है ?

श्री श्रीमाँ : यह संस्कार पर निर्भर करता है। सद्गुरु जब दीक्षा देते हैं तब वार, तिथि, शुचि-अशुचि आदि पर विचार नहीं करते। दूसरी ओर कभी-कभी इस पर विचार करना पड़ता है।

भक्त : 'गुरु अपने आप आते हैं' इस बात का क्या अर्थ है ?

श्री श्रीमाँ : 'सब तो अपने आप हो जाता है। हम लोग अज्ञानी हैं, इसलिए समझ नहीं पाते। लौकिक दृष्टि से देखने पर यह देखा जाता है कि लोगों में गुरु पाने की इच्छा जागृत होती है, और वे उसे खोज लेते हैं। इसके बाद उनसे दीक्षा ग्रहण करते हैं। लेकिन वास्तव में यह सब अपने आप हो जाता है। समय होने पर सब अपने आप हो जाता है तब इच्छा जाग्रत होती है और गुरु मिल जाते हैं। देखते होंगे कि बीज के बोने के बाद पौधा अपने आप निकलता है। उसके लिए प्रयत्न नहीं करना पड़ता। उसी प्रकार बिना प्रयत्न के जगत् की सारी चीजें अपने आप होती जा रही हैं। अगर कोई यह सोच ले कि मेरे गुरु अपने आप मेरे पास आकर मुझे दीक्षा देंगे और वह स्थिर होकर बैठ जाय तो गुरु जरूर उसके निकट आयेंगे। लेकिन यह भाव साधारण लोगों में नहीं होता। साधारण लोग गुरु को खोजकर उनसे दीक्षा लेते हैं।'

भक्त : कुलगुरु से दीक्षा ली जाती सकती है ?

श्री श्रीमाँ : अगर भक्ति विश्वास रहे तो क्यों नहीं ली जा सकती ? गृहस्थों को कुलगुरु से ही दीक्षा लेनी चाहिए। कुलगुरु वंश के मंगल की चिन्ता करते हैं। अतएव उनसे मन्त्र लेकर कार्य करना उत्तम है।

।। श्री श्री माँ चरणाश्रित स्वामी श्री भास्करानंद जी ।।

— भगवान दत्त पाठक

श्री श्री माँ की वाणी ''जिसने एक बार भी इस शरीर का दर्शन किया है वह लाख प्रयास के बाद भी उसे विस्मरण नहीं कर सकता।'' इस कथन का कोई अपवाद कैसे हो सकता है ? मैं अपने आप को भाग्यशाली समझता हूँ कि २-३ बार श्री श्रीमाँ के दर्शन का संयोग मुझे प्राप्त हुआ है। श्री श्रीमाँ के १९८२ में लीला संवरण के पश्चात् लगभग प्रत्येक रविवार को अवकाश के दिन विन्ध्याचल (अष्टभुजा) स्थित श्री श्रीमाँ के आश्रम में विचरण करता हुआ जाया करता था। ब्रह्मचारी मुक्तानंद जी की सरलता तथा मेरे प्रति अतीव सहृदयता विशेष उल्लेखनीय है। ब्रह्मचारी जी के हृदय में आश्रम के विख्यात संत स्वामी भास्करानंद जी के प्रति अगाध श्रद्धा थी। उन्होंने मुझे प्रेरित कर स्वामी जी का दर्शन सर्व प्रथम चित्रकूट में करवाया जहाँ स्वामी जी चातुर्मास कर रहे थे। स्वामी जी श्री श्रीमाँ के मानस पुत्रों में से एक थे।

श्री श्री माँ की अहैतुकी कृपा से दीक्षा के उद्देश्य से १९९१ में गुरुपूर्णिमा के अवसर पर कनखल-स्थित उनकी समाधि पर जाने का मुझे सौभाग्य प्राप्त हुआ। नियम से अनभिज्ञ बिना पूर्व सूचना के स्वामी भास्करानंद जी की शरण में जा पहुँचा। स्वामी जी की कृपा से मुझे जनरल सेक्रेटरी स्वामी स्वरूपानन्द जी के यज्ञमण्डप के पीछे वाले कमरे में उत्तरकाशी से पधारे एक डॉक्टर के साथ आवास की सुविधा प्रदान की। डोक्टर साहब दीनबंधु महाराज के अनन्य भक्त थे तथा उन्हीं के निर्देश पर उनका कनखल आगमन हुआ था। गुरुपूर्णिमा का प्रसंग आश्रम में भव्यरूप से मनाया गया तथा मेरी दीक्षा का कार्य भी सुचारु रूप से संपन्न हुआ। विदा लेने के उद्देश्य से मैं तथा डोक्टर साहब स्वामी भास्करानंद जी के पास गये थे। स्वामी जी ने डॉक्टर साहब को दीनबंधु महाराज के लिये श्री श्रीमाँ का वस्त्रादिक प्रसाद देते हुए कहा कि : ''जैसा वे इन दिनों सोच रहे हैं इसके लिये अभी उपयुक्त समय नहीं है।'' मैं उस समय स्वामी जी की बातों का रहस्य समझ न सका। अंत में डोक्टर साहब ने मेरी जिज्ञासा को शांत करते हुए कहा की इधर कुछ दिनों से दीनबंधु महाराज अपने शरीर को छोडने की बात बार-बार करते है। सच्चा संत दूसरे संत की मनःस्थिति को भली भाँति जान लेता है। वृन्दावन में एक बार श्री श्रीमाँ ने अपने श्रीमुख से दीनबंधु महाराज के पूर्व जीवन का रहस्योद्घाटन किया था।

विन्ध्याचल आश्रम के प्रति श्री श्रीमाँ की दृष्टि में विशेष आकर्षण था। यहाँ का मनोहर दृष्य एवं शांत परिवेष विशेष चित्ताकर्षक है। एकांतवास की दृष्टि से यहाँ श्री श्रीमाँ अक्सर आ-जाया करती थी। साधना की दृष्टि से उत्तम स्थान होने के कारण श्री श्रीमाँ ने स्वामी भास्करानंद जी को दो वर्षों तक यहाँ पर साधना करवायी थी। उन दिनों स्वामी जी को पंद्रह रुपया प्रति मास संघ से जीवन यापन के लिए प्राप्त होता था। आश्रमपरिसर में स्थित पहाड के नीचे कुआँ से दो घडा जल प्रति दिन पाँच

रुपया प्रति मास के भुगतान पर प्राप्त होता था। एक घडा स्नान व कपडा धोने में लगता था। यह सोचकर आश्चर्य होता है कि मात्र पंद्रह रुपये में स्वामी जी कैसे जीवन यापन करते थे ! इतना ही नहीं स्वामी जी के धैर्य का वास्तविक परिचय उस समय देखने को मिलता है जब संघ के पदाधिकारी एक माह स्वामी जी को पंद्रह रुपया भी भेजना भूल गये ! श्री श्रीमाँ ने इस भूल के लिये दोषी व्यक्ति से कहा कि यदि आप को ऐसे साधन रहित स्थान पर मात्र पंद्रह रुपये में दो मास रहना पडे तो कैसा अनुभव होगा ? ऐसी भयंकर भूल से पीडित स्वामी जीने बडे सहज रूप से यह कह कर टाल दिया की "भूल हो गयी !" ऐसा था स्वामी जी का धैर्य।

सत्संग की महिमा अवर्णनीय है। श्री श्रीमाँ का कथन था : "जागतिक व्यक्ति का संग करने से जैसे वह अपनी गुप्त बातों को प्रकट कर देता है उसी तरह परमात्मा का संग करने से वह भी अपने गुप्त रहस्यों को भक्त के सन्मुख प्रकट कर देता है।" रामकृष्ण परमहंस कहा करते थे की बगीचे के संबंध में पूर्ण जानकारी के लिए माली के बजाय बगीचे के मालिक से संबंध स्थापित कर लीजिये। बगीचे की पूरी जानकारी मिल जायेगी। स्वामी तुलसी दास का कथन था :

बिनु संतसंग विवेक न होई ।
राम कृपा बिनु सुलभ न सोई ॥

स्वामी भास्करानंद जी के जीवन में प्रातःकालीन व सायंकालीन सत्संग तथा रात्रिमें ८.४५ से ९.०० बजे तक का भक्तों के संग सामूहिक ध्यान का विशेष महत्त्व था। स्वामी जी ने विन्ध्याचल आश्रम के भक्तों को निर्देश दिया : "तुम लोग हर रविवार को आश्रम में सत्संग किया करो तथा स्वतः ब्रह्म खिचडी बनाकर प्रसाद ग्रहण करना।" हम लोगों के लिए सौभाग्य की बात है कि हर रविवार को सत्संग की परंपरा स्वामी जी की प्रेरणा से आज तक चल रही है।

स्वामी जी श्री श्रीमाँ के नाम से जुडे देश व विदेश के सभी आश्रमों व स्थानों पर बारी-बारी से जाया करते थे। स्वामी जी की हार्दिक ईच्छा रहती थी की श्री श्रीमाँ के सभी आश्रम आर्थिक दृष्टि से सुदृढ तथा धार्मिक गतिविधियों के केन्द्र बने रहे। स्वामी जी के आर्थिक दृष्टि से सुदृढ भक्तगण कमजोर आश्रमों को सहायता दिया करते थे। एक वर्ष मैं स्वामी जी के दर्शनार्थ अल्मोडा गया। वहाँ पहुँचने पर ज्ञात हुआ की स्वामी जी व निर्वाणानंद व शान्तिब्रत (वर्तमान निर्गुणानंद) धवलचीना आश्रम में प्रवास कर रहे हैं। श्री श्रीमाँ का धवलचीनास्थित आश्रम प्राकृतिक सौन्दर्य का खजाना है। वहाँ से लौटते समय स्वामी जी ने मुझे एक लिफाफा दिया जो उत्तरकाशी के स्वामी अखंडानंद को भेजना था। उस वर्ष उत्तरकाशी में भयंकर भूकंप आया था, जिससे वहाँ की अधिकांश इमारतें क्षतिग्रस्त हो गयी थी। अगले वर्ष मुझे उत्तरकाशी में स्वामी अखंडानंद के दर्शन का सौभाग्य प्राप्त हुआ। स्वामी अखंडानंद ने स्वामी भास्करानंद जी के संबंध में कहा "He is the rare saint in Shree Shree Ma's sangh." ऐसी थी स्वामी जी की महिमा।

श्री श्री माँ १९८२ में शरीर छोडने के पूर्व स्वामी भास्करानंद, स्वामी स्वरूपानंद, ब्र. निर्वाणानंद व ब्र. शान्तिव्रत को कैलास यात्रा पर भेज दिया था। श्री श्रीमाँ ने इन लोगों को शरीर छोडने के पूर्व दूर रखना ही उचित समझा। श्री श्रीमाँने भोलानाथ जी महाराज के शरीर छोडने के समय भी ऐसा ही किया था। स्वामी जी को आशंका हो गयी थी की श्री श्रीमाँ लीलासंवरण करने वाली है। पर श्री श्रीमाँ के आदेश का पालन तो होना ही था। प्रधानमंत्री इन्दिरा गाँधी के कार्यालय के सहयोग से यात्रासंबंधी सभी औपचारिकताएँ शीघ्र संपन्न हो गई और वे लोग यात्रा के लिये चल पडे। इधर श्री श्रीमाँ ने अपना शरीर छोड दिया। स्वामी जी आदि को कैलास से लौटते समय मार्ग में ही श्री श्रीमाँ के शरीर छोडने की सूचना प्राप्त हो गयी थी। समाधि के पूर्व श्री श्रीमाँ के पार्थिव शरीर के दर्शन को लेकर भी संदेह था, सच भी वही हुआ। कनखल लौटने पर स्वामी जी का अधिकांश समय श्री श्रीमाँ के समाधि के समीप व्यतीत होने लगा। कालान्तर में स्वामी जीने श्री श्रीमाँ के भक्तों की संख्या-वृद्धि तथा श्री श्रीमाँ के नाम से जुडे सभी आश्रमों की देख-भाल के उद्देश्य से एक स्थान से दूसरे स्थान का भ्रमण प्रारम्भ कर दिया।

श्री श्रीमाँ की अनुकंपा से स्वामी जी को अर्न्तदृष्टि प्राप्त थी। सन् २००१ के प्रयागराज कुंभ के पर्व पर पूर्व की भांति श्री श्रीमाँ का केम्प क्षेत्र में लगा था। संघ के अन्य संतो के साथ स्वामी जी भी कैंप मे विराजमान थे। पर्व के मुख्य स्नान के पश्चात् स्वामी जी को वहाँ से शीघ्र प्रस्थान करना था। अपार जन समुदाय के कारण क्षेत्र में निजी वाहन का प्रवेश वर्जित था पर संन्यासिनी पूर्णानंद — जो की उपराष्ट्रपति स्व. गोपाल स्वरूप पाठक की सुपुत्री थी — उनके प्रयास से स्वामी जी के वाहन को प्रशासन द्वारा विशेष छूट प्राप्त हुई। हम लोग स्वामी जी के दर्शनार्थ स्टेशन पहुँचे। वहाँ से जानकारी प्राप्त हुइ की गाडी अनिश्चित काल के लिये लेट है। अपार भीड में स्वामी जी को हमलोग खोज भी नहीं पाये। स्वामी जी को पुनः क्षेत्र में वापस जाना संभव नहीं था। अतः स्वामी जी हम लोगों के भाग्य से मेरी बहन के घर पहुँच गये थे। बहन के घर में लोग चिंतित थे की स्वामी जी यहाँ आ गये हैं और मैं पता नहीं कहाँ कहाँ भटक रहा हूँ। स्वामी जी ने लोगों से कहा : 'चिंता की बात नहीं है, उसको पता लग गया है, और वह भागता हुआ यहाँ आ रहा है।' सच भी यही था कि स्टेशन से लौटते समय मार्ग में ही मुझे स्वामी जी व गोपाल को बहन के घर पहुँचने की सूचना मिल गयी थी और मैं भागता हुआ स्वामी जी के दर्शनार्थ आ रहा था। कुछ वर्ष पूर्व मैं गंभीर रूप से अस्वस्थ हुआ। मेरी बचने की कोई आशा नहीं थी। उन्ही दिनों श्री श्रीमाँ के अनन्य भक्त अग्रवाल परिवार की एक भद्र महिला — जो की स्वामी जी के द्वारा दीक्षित भी है — स्वामी जी के दर्शनार्थ 'कल्याणवन' देहरादून गई थी। उन्होंने मेरी अस्वस्थता की सूचना स्वामी जी को दे दी। स्वामी जी ने कहा : "मुझे मालूम है!" जब की स्थूलरूप से उन को मेरी अस्वस्थता की कोई सूचना नहीं थी। स्वामी जी के अन्तर्दृष्टि का एक उदाहरण श्री गोपाल दास के मुख से सुनने में आया। हरिद्वार के स्टेशन मास्टर स्वामी जी के भक्त थे। कभी-कभी वे अपनी पुत्री को लेकर भी स्वामी जी के दर्शनार्थ आया करते थे।

उनकी पुत्री को कोई संतान नहीं था। यह पुत्री ने एक बच्चे को गोद ले लिया था। बच्चे को लेकर स्टेशन मास्टर व उनकी पुत्री स्वामी जी के पास आशीर्वाद के लिए पहुँचे। स्वामी जी ने उनकी पुत्री से कहा : "जल्दी कर दिया।" स्टेशन मास्टर की पुत्री ने बाद में एक पुत्री को जन्म दिया। स्वामी जी के सूक्ष्मदृष्टि के अनेक उदाहरण हैं, पर लेख का विस्तार हो जाने के भय से उनका उल्लेख उचित नहीं है।

शिवमहिम्न में पुष्पदंत अपनी, शिव जी की महिमा को लिपिबद्ध करने की, धृष्टता को न्यायोचित सिद्ध करते हुए तर्क देता है कि वैसे तो श्रुतियाँ भी शिव की महिमा का वर्णन करने में असमर्थ है लेकिन उसने अपनी वाणी को पवित्र करने के लिए ही शिव महिम्न की रचना की है। श्री श्रीमाँ तथा उनके भक्त स्वामी जी के संबंध में मैं कुछ लिखने में अपने आप को असमर्थ, एवं अयोग्य ही समझता हूँ पर अपने जीवन के कुछ क्षण को पवित्र करने के लिए मैंने यह धृष्टता की है।

जय माँ।

सत् चित् आनन्द

चित् का अर्थ है चेतन, ज्ञान, चित् से चित्त अलग है, चित है घिसने मलने की चीज है, जिसे चित्शुद्धि करना कहा जा सकता है, चित् शुद्धि होने से चित् का प्रकाश होता है। एक ही वस्तु के तीन नाम कैसे हो सकते है? सत्, चित्, आनन्द अलग अलग नहीं है। सत् अर्थात् सत्य में प्रतिष्ठित सत्यमें प्रतिष्ठित होते ही उसमें चित् विकसित हो जाता है, चित् या ज्ञान का प्रकाश होते ही आनन्द का प्रकाश होता है। सत् का प्रकाश पूर्ण भाव से न होने पर चित् का प्रकाश नहीं होता। उसका आभास मात्र आ सकता है। जब सत्य का पूर्ण प्रकाश होता है तब चित् का प्रकाश प्रारम्भ होता है। चेतन जितना ही पूर्ण भाव से प्रकाशित होगा आनन्द उतने ही पूर्ण भाव से विकसित होता जायेगा। अतएव सत् चित् आनन्द एक ही वस्तु है, इसी को तुम ब्रह्म कहते हो। सत् एक होकर भी अनन्त हो सकता है, सत् को खण्ड खण्ड भाव से देखने पर ही वह अनन्त है। उसी तरह चित् और आनन्द है साधना करते करते सत्य को खण्डभाव से पाया जा सकता है। भगवान की कृपा से पूर्ण सत्य को एक बार में भी पाया जा सकता है, सत्य कितने ही तरह का होता है।

❖ श्री श्रीमाँ आनन्दमयी

॥ SWAMI BHASKARANANDA : A PERFECT PERSONALITY ॥

– Swami Nirgunananda

To describe Shree Shree Ma in very simple expression one can say that she is the bliss-permeated mother. Likewise to describe Swamiji I can say that he is the bliss-permeated child of the bliss-permeated mother. In my association with Swamiji for more than three decades sometimes as his personal aide I had the chance to taste the nectar of his love a little bit with my limited capability.

I remember an incident on the way back from our pilgrimage to Kailash and Mansarovar. I was the first person to know about Ma's physical withdrawal. I felt orphaned and tried to do away with my life by jumping from a hill top of 16000 ft high. It was swami Swarupanandaji, the then General secretary of the Sangha who stopped and rescued me. However, I expressed to Bhaskarda my reluctance to go back to the ashram where I would not enjoy Ma's company and love any more. At that moment Swamiji's counselling with all embracing love and compassion made me feel for the first time that as long as Swamiji is with me at no point time I shall be deprived of love of Ma. Swamiji was the living representation of Ma's all-pervading love. I am incapable of assessing Swamiji's spiritual height and attainment as I do not have any effective unit to measure that, but I can declare without an iota of reservation that after Ma if I am asked to name a perfect personality I had so far interacted with, the first name will be Swami Bhaskarananda. In Swamiji one could easily notice Sankaracharya's wisdom, Buddha's compassion and Shree Shree Ma's all-encompassing love without any expectation of reciprocation.

Jai Ma.

"Have Faith in this body. Your whole-hearted faith will itself open your eyes."

❖ Sri Sri Ma

ll HOMAGE TO SWAMI BHASKARANANDA ll

– Christopher

I have asked to write a few words about Swamiji.

I first remember meeting him in Ranchi in 1973. From the very beginning he was most unassuming, and though constantly busy, would always be helpful to the 'foreigners' or rather Western devotees.

He always preferred to sit at the back, if there was a choice, but when the need arose he would also accept that he had to perform a function in front of "many."

When one was with him one felt one was not with anyone apart from oneself. This quality of his meant take that there was a rapport with those who came in contact with him, from the person pushing his wheelchair at the airport, to the millionnaire.

Once I asked if I might take his photo. There was an immediate show of uncharacterstic anger : "Why do you want a photo, when everything is 'Ma' ?" Remembering this I would always be reticent with a camera, taking care to use if only when the situation approved. I puzzled over his meaningful response, and my conclusion was that as he perceived only Ma everywhere, it was contrary to the truth by which he lived, to have the image of his body representing him.

He would sometimes give advice for sadhana very quietly, so one could easily dismiss it as a casual comment. However listening to and following such advice would be most beneficial. If he asked one to do something, again it would turn out far better than one would emagine it could.

As with Ma, coincidences were evident in his proximity. One day I went to work at the office in London as on many previous, and subsequent days. But instead of returning home as usual, I found myself on my way to the airport, and to Delhi. Some urgent documents for a court case had to be with the lawyers in Delhi by next day. The cheapest means was to send someone directly from the office and I happened to have a current Indian visa. Upon arrival I phoned the Delhi ashram to see where Swamiji might

be, and was told he was at an address only 20 mins. away. I could thus spend the afternoon with him on office time – when annual holidays were short, and every day precious for satsang...

Even in his last days things occurred that could be ascribed to being for the devotees' best – the protracted illness easing for them the transition to when he would no longer be physically present. Quite often I used to feel in his presence that whilst the form could be seen, actually there was no one there. Now the form too went from our experiance.

One time, in the last weeks, watching him lying apparently unconsious with the ventilator, it became apparent that he was with me. This is something very simple, and characteristic of the man.

He never refused Ma anything, up to the end. What an example for us to follow !

Jai Ma.

Unity And Harmony

This body has no need of doing or saying anything. There was no such need before nor is there any now, nor will there be any afterwards. Whatever has been and is being manifested through this body are for the sake of you. If you want to declare something as belonging particularly to this body, you may state that the whole universe is its own."

"Some teaching or doctrine is inferior and some superior, or some path is more true and some less; this body has nothing to do with such controversies and conflicts. Whatever anybody says is right from his stand point. Each person realises in his own way the Infinite and the Supreme Reality. So it is but natural, that there must be diversity or variety in men's attempts to express or reveal Him. In that Infinite Reality is to be found the unity and harmony that subsists even in the midst of conflicting and divergent doctrines and opinions. Nothing is outside the Infinite Totality or the whole (अखंड), not even the "non-existent."

❖ Sri Sri Ma Anandamayee

॥ ACHARYA SWAMI SHRI BHASKARANANDAJI ॥

– Claude Portal

While in Bhimpura, in February 2005, Milan Da asked me to write about Ma and Swami Bhaskarananda, which means to put words on them. I like to read about Ma, therefore, as asked I give my little contribution. My words can be none but an attempt to express a limited personal view and experience. Ma and Swamiji will certainly fill my frame, like any other frame. The Absolute, the all in all fills any frame !

Milan asked : "Why did you come to India and to Ma ?" Well, India has taught me that we can answer only to the question "How", but the answer to "Why" is beyond our capacity of understanding ! What I can say is that I had for long a strong desire to see living saints, and that the first touch of Ma came through a book issued in french.

I related some details about how it started in a previous narration (Amrita Varta 04-96).

Before I had Ma's darshan, I had the good luck of being in the presence of Ma's sayings, and "Matri Vani II" became a basic book. I was quickly and deeply related to Her words, so that when I came to Kankhal in May 1978, for Ma's darshan, I had "my" pre-conception and conviction of whom I was going to see, and it has remained so since then, without at any time the least doubt about it.

Along the way, this conviction has been all the time backed up and enlarged by what I was given to understand through the coherence, the implications of her words, some practice and a little of experience. How immensely grateful I am, for this grace of Ma cannot be expressed in words.

Moreover, I was given a threefold priceless blessing, which is, in my view, the greatest a human being may hope for, before liberation : to know the goal of life, to know the way to the goal and to be granted of a total faith in these two. Among Ma's sayings many were most striking to my mind and most challenging for my inllect. Two of them, related to identity, are really amazing to me.

The first one is Ma's answer to someone who said : "Ma, you are my guru", Ma said "(I am) whatever you may say is right (no more, no less)." I

have never read or heard anybody saying so. This is all-inclusive. Most of them give some identity or relate to somebody or something or eventually one does not find any answer to the question.

The second one is possibly the first answer of Ma to the question : "Who are you ?" The answer came : "Purna Brahma Narayana (Narayani)". These words are unknown to someone who is not in touch with the Indian culture and Hinduism, so that it took time to enter into their meaning. I understood "God", again all-inclusive, whatsoever conception, projection or experience.

Among Ma's kirtan three of them touch me most "He Bhagavan", "Satyam Jnanam", and Sri Guru Sharanam". They appear to me respectively as the essence of devotion, knowledge and path. The words are universal, simple, and Ma's voice echoed direct intense intimity in the depths of my heart. They did and do rapture my whole being when listening or singing.

Among the images in my memory, the most vivid are Ma looking at me and Swami Chidananda doing pranam to Ma when entering the Sanyam Saptah Hall. These two pictures remain printed on my mental screen, these experiences are engraved in my whole being, alive, reality beyond time, unforgettable lila.

After this first visit, I attend the Sanyam Saptah in Ma's physical presence in Nadiad, Kurukshetra, Rishikesh and Kankhal, but it so occured that I never talked to Ma verbally.

I was given diksha on Gurupurnima in Dehradun in 1982 by Swami Bhaskarananda, as Acharya (preceptor), who naturally appeared, at that time, as the link to Ma. After Ma's physical departure, I remained in touch as a participant to most of the Sanyam Saptah in Kankhal and visited India, for some weeks every year, as a pilgrim in different holy places and Ma took me to the darshan of several saints.

A special opportunity to come closer to Swamiji occured when I came for the Kumbh Mela in Allahabad in 1989. I do remember Swamiji's kind and loving welcome and his gracious attention in the midst of the rules of Ma's camp. It was a wonderful happening to walk along during the procession of Ma's devotees, to take bath, and some days later to enjoy the blessing of a bath with Swamiji and 2 or 3 companions including Shantivrat (Swami Nirgunananda).

From 1996 on, the year of Ma's birth centenary anniversary, the relation with Swamiji as Guru entered a new phase, characterized by an expo-

nential unfolding momentum in the experience. It is an unexpressible wonder and amazement to live close to Swamiji, to experience and witness Ma's proximity and presence in Swamiji.

Ma is giving Herself in Swamiji. Ma said Swamiji is Acharya. In "my" mind the link has become Ma in fullness. How wonderful !

More & more I experience Swamiji as the guru-mother and the mother-guru, showering his infinite sweetness, affection, forgiveness and love unconditional.

Ma and Swamiji are one.

If I may put it in christian terms, I would say : Swamiji appears to me in relation to Ma, just like Jesus in relation to His Father. "My Father and I are one."

When in the presence of Swamiji, I feel just the same as it was Ma's physical presence and comes to my mind Jesus' answer to Philip asking "Lord, Show us the Father" : "He that hath seen me hath seen the Father".

After Swamiji's physical departure I do remember the immense privilege and blessing of Swamiji's visits in France and give a short overview hereafter.

Swamiji has answered the call of devotees from abroad after Ma's 100 years birthday anniversary, celebrated in 1995-1996, and France was one of the countries to be graced several times during his European tours.

His first visit was in 1998, when he came from the U.S.A. with Mahadev Patel and again we had the invaluable boon of his physical presence with his assistant Gopaldas in 2001, 2005.

He filled the hearts of a number of devotees and seekers, bringing along the strong feeling of Ma's presence. His memory is kept to-day as the most valuable treasure, very vivid, actual and full of love in the hearts and minds of all those who had the opportunity to meet him in one way or another, some as disciples, others as participants to satsangs, having private meeting or simply having Swamiji's darshan.

His holy presence also blessed the participants to some of the spiritual retreats, similar to Sanyam Saptah, which took place in France.

His infinite sweetness, his unconditional love, his all embracing motherhood are just alive in remembering his holy name Bhaskarananda.

Jai Guru ! Jai Ma !

‖ SPIRITUAL ASPIRANT SWAMI BHASKARANANDA ‖

– Purna

I first met Swamiji in March 2004 at Dehradun. I had only been in India once before - in October 2003, on a tourist trip travelling down the Ganges. But, on that pilgrimage I encountered Sri Ma and subsequently met Chris Pegler who, with his wife Zarine, brought me to meet 'A very senior Swami of Ma's. Very old and humble.'

At first sight, of course he was very old and humble, and also very tiny. He appealed to me as a small innocent child and he seemed to emanate great goodheartedness, great spirituality and fun. As there were few of us in this group and because of the delapidated nature of the ashram accomodation, Swamiji invited the three ladies to share his bathroom with him. So, there I was first visit the great Swami meeting his false teeth in a glass each morning as I bathed ! What a wonderful introduction to the spiritual life.

So much of the first three years was spent in fun and laughter. Swamiji made us feel at ease always and was concerned about every aspect and detail of the arrangments that we would enjoy - the food, our rooms, our clothes etc. He would always come to visit us to make sure that we were comfortable and to bless our accomodation and our shrines. Even in Chaturmas last year when I was doing a fairly long silent retreat, he asked to be pushed in his wheelchair to visit me; he would not come inside my room and did not want to disturb me; but he wanted me to know that I was not forgotten. I found this behaviour very touching and very typically him - we all felt and knew that he couldn't do enough for us. He would give the western ladies Indian clothes as gifts. I have a beautiful saree and some shawls that he gave. Later the clothes were white and that I even more appreciated. In the end we begged him to stop all this giving - and he would agree and then forget or pretend to forget, and we would have to continue to beg him to stop.

And, of course, this was all part of Swamiji's teaching. We had a life like an everlasting delighful picnic and then the serious nature of his message came through. Too many gifts made renunciates of us with ease (at least in the realm of clothes and domestic gifts). I jockingly asked him one

day why he was not giving us ochre clothes - he replied 'you are too greedy.' So what should we do with all these items ? Should we give them to other people ? 'No', he replied : 'things from my warehouse you need to use for some time and then pass on.' Sometimes the gifts were quite unexpected and even unwanted. How to receive an unwanted gift with equanimity when you knew that you wanted something quite different. And all the time aware of being far too priviledged, materialistic devotees. The Lord plays so we can learn.

There were also direct observations and teachings. Sharply accurate little words appeared out of seemingly nowhere and disappeared amidst many, many stories of Ma and general conversations. Swamiji had a very dry sense of humour and he always seemed to be silently watching over everything even in the midst of quite hectic activity. Always the sense of the expansive and impersonal behind every wonderful moment with him. Always the awareness that everybody was special and equally special to him. The gifts to the Westerners and time spent with them merely because, unfortunately for us, we needed concrete proof of being loved and time and money seem to be the measure of that love.

Swamiji himself was pure simplicity. He radiated Ma in all doings. He never seemed to be in a bad mood, he was never anything but even tempered. He clearly was not in the least disturbed by what was going on around him, and yet he was concerned. He was always positive in his attitude. It was very rare to see him chastise people, and he always had a good word to say about people no matter how difficult their behaviour seemed to us. But he could be displeased and was so with me once when I brought a photo of my first grandchild to show him and for his blessing. I showed him the picture and he gave it strait back to me saying acidly : 'Do you celebrate like this every time a child gets born in your town ?' It was meant to shake my mind and for me to take a more detached stance - and it worked. The time between 2004 and Swamiji's death passed in a haze of different places; his 'camping', his unexpectedness and slow drip feeding of spiritual jewels, advices and practices. I found it very difficult to distinguish him from Ma - his manner, style, movements and spiritual energy clearly came from long, long association with Her, at least, if not complete union. Swamiji said he had 'no heart and no mind' and I know that was true. Ma was his heart and mind. Even as time passed and his bursts of illness were more frequent, he still retained his spiritual strength and complete surrender to all that was hap-

pening. Even to the very end that was so.

Some particularly fond memories of Swamiji :

Seeing him on the verandah at Bhimpura sitting in complete serenity in the sunlight with thirty or so devotees at his feet in silent contemplation.

Walking into his room and discovering him clad only in his orange underpants, arms outstretched waiting for Vishwanath to wind his cloth around him - the merriment in his face when he saw my consternation and embarrasment.

Swamiji curled up asleep on the grass next to us as we chatted quietly after lunch one day at Kodai Canal.

Swamiji lying asleep on the steps of the Shiva temple at Bhimpura in the early morning sun like an offering of himself.

Him doing a headstand (age 90 !) during an impromptu hatha yoga session in London. I could hardly bear to watch as I thought it would end in tragedy

The long, long look of love he gave to one of the nurses that came during his final weeks at Bhimpura.

The quiet placing of his hand on my head when I left one time in 2009 with the words : 'What is inevitable will happen, everything is predestined. Everything is predestined.' Those words gave me so much hope even though I understood that he was saying we would soon be walking in the valley of the shadow of death with him.

I do not think Swamiji existed at all in his own right even though he was totally self sufficient. I am sure that his only existance in the body was to allow divinity to shine through for us. He embodied the perfect life of the devotee, the perfect life of the spiritual aspirant. He was all loving, detached and observing in all his dealings and was always communicating Ma. I felt he was offering every one of us the possibility of eternal life, the eternal life he had attained through Ma. How foolish it would be of us to walk away from this, to turn down this offer.

A little while before his final heart attack, I asked Swamiji the question : 'How will we know you are around after you have left the body ?' 'The Self,' he replied. 'In the self'. In another person, in a flower, in an idea, in a teaching in a book, in the clear blue sky, in the self.'

So be it then, dear Swamiji, so be it. Jai, Jai Ma.

ǁ THE BELOVED SON OF MA ANANDAMAYEE ǁ

– Swami Mahananda Giri
Translated by : **Dr. Dhrubajyoti Chakraborty**

Narration of the glory of *Lord Sri Rama* was chanted by his twin sons, *Lab* and *Kush*, prior to His departure from this material world. Thus the divine grace of the great deeds of Sri Rama, the living image of god in human physique, was spread everywhere.

Lord Sri Krishna, too, left the earth and then His supernatural activities and philosophical doctrines were delineated and explainned by the sage *Shukadeva* to king *Parikshit*, successor of *Kuru-Pandava* dynasty. This worthy knowledge is scripted in the holy book *Shrimad Bhagabatam*. People of present era *(Kali-yuga)*, which is full of tensions and disturbances, could get mental peace to be introduced with that great concept.

After the mysterious disappearance of the great prophet *Sri Chaitanya Deva*, His six identified discilpes, known a *'Ṣaḍ Goswami'* (six *Vaisnava saints*), who inherited His *'Love Region'*, emerged as spiritual saviors to thousands of persons possessing divine quest.

The great Avatar (incarnation of god) *Sri Ramakrishna* abandoned His godly but earthy existance. His disciples *Swami Vivekananda*, *Swami Bramhananda* etc. who were the living icons of selflessness and sacrifice, placed His better half *Sri Ma Sharada* in front of their vision as the primmest source of their inspiration. With Her blessings they initiated and leaded *'Sri Ramakrishna Ideological Movement'* throughout the world, which was trantamount to a unique renaissance that united the East with West.

The replica of divine eternity and sacredness, Her Holiness, *Sri Sri Ma Anandamayee* has also exulted to join the inexplicable ectasy of the Supreme Soul leaving this material world. Then Mā devolved, too, upon a number of Her committed successors like *Swami Virajananda, Swami Chinmayananda, Swami Swarupananda, Swami Shivananda* etc. who attained their sainthood from Her, and also many devout and *Bramhacharis-Bramhacharinis*(righteous males and females who practice and observe strict religious regulations, moral rectitude and celibacy throught their lives), to carry out Her revelations and varities, and to share these with the devotees.

The great saying of Ma – 'Immortal Soul Follows Immortal Way – Knowing Of Oneself' *(Amar Atma–Amar Panthi–Apnake Jana).* Accordingly by the grace of Ma, the above-mentioned personalities, duly designated by Ma, have dedicated their lives to provide innumerable common people with the glow of knowledge, holding their hands to assist them consistently in their efforts to be aware of that wisdom for self-enlightenment, eradicating the darkness in their mind.

Amongst those great personalities one of the most worth mentioning leaders is *Swami Bhaskarananda Giri Maharaj.* Following Sri Ma's guideline, he has meticulously instructed many salvation-seekers from both of our country and abroad, regarding their rites and scrupulous duties – shown them each of their different personal *'Ista Mantra'* (holy linguistic symbols provided during baptizing a person, by recitation and meditation of which one can attain god or the ever expected emancipation in actual sense) according to their own individual nature and deserving extent as traditionally prescribed in Hinduism – a religion par excellence, synonymous to eternity.

Srimad Bhagabad Geeta announced, 'Be free from any form of acrimony and be affable and bounteous to all...' *(adbestaa sarbabhutanaam moitrah karuna eba cha... – Geeta, 12/13).* In reality *Swami Bhaskarananda's* character was fully enriched with such rare qualities. One can get ample evidence about the above statement from Swamiji's heavenly life, a few of which are being mentioned presently.

At the utter divine emotionally pick moment of *'Mouna Dhyana'* (silent meditation) during the concluding part of *'Sanyama Saptaha'* (a week's observation of the vow for a ritual to maintain religious sanctity with prescribed restrictions and control upon life), being celebrated in Ma's temple and Ashram, Kankhal, Haridwar; suddenly a crazy guy strongly hit at Swamiji's forehead. This man used to stay at Ma's Ashram who has been struck with temporary insanity. Bleeding from the wound got clotted at last but Swamiji who is ever enemy-less in true sense, became faint. He carried the sign of that wound till the end of his life.

But Swamiji afterwards not only forgave that aberrant but treated him also with spontaneous affection and care which caused his spiritual upliftment eradicating his mental disorder. *Christ* and *Prabhu Nityananda* could be recalled in this context.

Another instance can be presented which is the story of a spiritual metamorphosis by Swamiji of a highly educated young man, who was professionally placed in a high position. He met a fatal accident which took away the lives of his parents, his wife and two sons – in a word, his whole family along with the driver of the car, in seconds. He fell in a deep trauma. At last he came in close contact with Swamiji's unending magical compassionate flow of sympathy and kindness, which not only expunged his deep pain due to the loss of his dearest family members but also transformed him to a completely different person with a keen desire to attain god, unlike his previous nature.

This young man resigned from his profitable professional portfolio and left almost every of his possessions and dedicated himself in deep and rigorous religious exercises under the guidence of Swamiji.

In fact Swamiji Bhaskananda, by dint of his superb elegent skill has remodelled this young man with such an extent of uniqueness that the very person has become transmuted to a saintly identity with much dependable and charming personality that made him today very popular to many devotees as well as the spiritual stalwarts.

A pious and sincere young lady thought herself ill-fated and was deeply aggrieved due to the adverse scenario in her family life, since she was facing an unreasonable apathy from her in-law relations. She was helplessly crying silently at the bank of Narmada river. Besides her there were her husband and child daughter. Overwhelmed with sorrow she decided to stop taking meal. But the situation changed with *Swami Bhaskarananda's* splendid affectionate action to her. He slowly stepped in front of her and the young lady came to know that if she does not take food Swamiji will also eat or drink nothing.

With her tearful eyes, she became astonished to think how Swamiji could know where she would be staying at this moment, because she was weeping hiding herself behind a vast Banyan tree, the wide spread aerial roots of which were suspended from its upper branches covering a large area. She couldn't understand also, how Swamiji came to know her agony and the decision to starve.

Then *Swami Bhaskarananda,* the living image of divine decency and tenderness, blessed the lady advising her never to be deflected from her duties for her family even despite adversities. He also consoled her by

saying that Ma would make all situations convenient since Ma always stays besides a devotee. Woe of lady was appeased and she has been maintaining her family life skillfully last seven-eight years keeping Swamiji's suggestion in mind.

This lady stays almost two thousand miles away from Swamiji. She therefore, consults regarding her situations with Swamiji over telephone, time to time, to get Swamiji's worthy directions and suggestions over phone whenever she feels it necessary. She availed the vicinity of Ma during her childhood. Still she remembers how that auspicious occasion came in her life. After Ma's unification with *Param Bramha* (The Supreme Soul), nowadays, the eyes of this lady often become full of tears in the pain due to that great loss, again for the second time, when she was heard the news of the great departure of *Swami Bhaskarananda*.

A person aged about forty years awoke suddenly from slumber and was able to think and offer *Pranama* before his Guru's holy feet, just prior to his demise within moments, due to cardiac arrest. His seventy year's old mom became fuddled in the pain for loss of her son. She came to Swamiji at Bhimpura. Swamiji, an effigy of utter kindness and simpathy, assimilated as if, the woe of that mother being devoid of her son, deep into his own heart and accommodated to sit her alone before the holy altar of Ma, ensconced in the sacred cave of Bhimpura, an auspicious place of worship by many a devout.

Boundless tears from that woman's eyes deluged the floor, as it were; all the dry dusts have been flushed off. She bowed down before Swamiji after a prolonged course of Japa (recurrent silent enunciation and meditation of *Mantra*). Swamiji advised her to recite the holy *Bhagbatam* daily by taking her son's photograph in her palms. The woman returned home and now spends a calm and peaceful life.

Not much far away, surrounding Bhimpura village in a semi-circular style, the sacred river Narmada flows with a keen urge dreaming her great union with the sea. The semi-circular route as it were, resembles a naturally created *Mekhala* (a girdle made of holy *Kush* grass, being worn sorrounding one's waist during *Upanayana* i.e. *'sacred thread wearing ceremony'* by the Brahmins). It is true that the mother goddess *Dakshayani* alias *Sati*, as described in the ancient *Purana* literature, and today's Sri Sri Anandamayee

Ma are same. According to Her divine wish, by dint of the earnest efforts of Her devotees, Ma's Ashram – the holy place of worship in this heavenly carvern, has been set up.

This of the nature's spiritual paradise possesses the great tradition of religious cogitation by hundreds of hermits and spiritual stalwarts, adherent to god, since unknown past, which is flowing continuously like the stream of the river Narmada who is considered as the daughter of god *Shiva.* Among those stalwarts, one of the most revered is *Swami Bhaskarananda* in the context of virtuosity whose height and firmness, resemble the tall apexes of the strong and vast Banyan trees found in plenty in this region.

A salvation-seeking person came and sat down before Swamiji's feet. He used to wear nothing but a small piece of loincloth similar to a *Kaopin* (worn after the fashion of a suspensor by Indian ascetics). He used to stay in the trance of meditation most of the time day and night. In the river water or in its bank during dawn or in a small room at *Anandamayee Ma's* Ashram– wherever it may be, always he is found to be submerged in meditation. None knows when at night he goes for a doze of only two hours' span. Small quantity of milk and fruit he takes as food. He does not inherit *Brahmin* tradition by birth. But by virtue of his perseverance and devotion he is maintaining a restricted life approximately for twelve to fourteen years to observe the very hard vow like *Gayatri Purashcharan* (revival of *Gayatri Mantra* within oneself) and rigorous practice of other strenuous curriculums under the guidance of *Swami Bhaskarananda.* Today his uniqueness has earned a very distinguished and revered attention among the ascetics.

His past identity reveals that he belongs to one of the few most affluent persons of Vadodara. Practically speaking, he is an example of that individual about whom the poet says _ *"To achive thee, O Lord ! indifferent to regal treasure and pleasure – a prince doth wear rugged wrapper..."*

Now, big amount of donations are being provided by his brothers, wife and sons as the charity for the destitute, devotees, clergies and as well as for maintenances of temples from his huge funds. A number of print media from Gujarat wrote about him along with his photographs.

He was going well with the so-called material solvency and happiness. But the auspicious moment he met *Swami Bhaskarananda* as his mentor, the consignee and exponent of Ma's divine tradition, his comlpete transformation had been brought about by Swamiji's magical touch.

A teenager from Kolkatta, with a deep pain for loss of his mom that roused his earnest quest to resort to a competent Guru, used to roam here and there viz. either on the bank of rivers or in the holy places or on the cremation-grounds. He met Ma in his forty-two years of age to seek *Deeksha* (initiation to spirituality) from Her. This occured at *Puri Dham* (one of the holiest places according to Hindu religion in Orissa, considered as the domain of *Prabhu Jagannatha* i.e. the *Supreme Lord of the world*) in the year 1979.

Ma asked him to go to *Bhaskaranandaji* who was then in his *Bramhachari* stage. The person at first visited *Bhaskaranandaji* according to Ma's instruction. But after a few days again he came to Ma for *Deeksha* as per *Bhaskara-nandaji's* advice and saw that *Bhaskaranandaji* himself was sitting beside Ma. He was struck with a little bit of hesitation because he was preoccupied with the fact that *Deeksha* is an extremely confidential process where none other than Guru could be present, though he did not express his thought any way.

But Ma who has the godly splendor of knowing other's mind, said to him in a very significant divine attitude : "Do you know my son, in what a very high spiritual stage this *Brahmachari* stays ?" Not only that but by stretching both of her arms upwards very worthily and blissfully, she also added : "The ascetics, monks, *Brahmacharis* and *Bramhacharinis* or the devotees whoever came to this Physique, belong to higher or much upgraded spiritual stages according to their respective degrees of competence. Not only that but here those who are washing utensils, purchasing commodities or even who are washing the drains, this Physique possesses vital connections with them also. That *Deeksha*-seeking person was extent and therefore, overwhelmed with emotion, to bow down before both Ma and *Bhaskaranandaji*, too. The person has been intiated with the auspicious *Deeksha* which he sought for."

In fact this great vision of Ma preveiled in the context where *Bhaskaranandaji* could be considered as the central character. Since that very day, all the monks, *Brahmacharis* and *Brahmacharinis* of the Ashram have been reckoned with ever revered by that initiated person.

This momentous maxim of Ma is though unquestionable, still its perpetuity becomes unfolded in the following incidents. One day with a divine

frenzy, the great Yogi Neem Karali Baba came to Ma's Ashram in Varanasi. No sooner than he entered the Ashram, he did lie prostrate upon the soil suddenly to pay obeisance (*Pranam*) even to a person who was then engaged in washing drains. He stood up & again started to go inside when he found *Bhahmachari* Panuda, an ardent devotee of Ma. He tried to bow down before Panuda's feet also. But Panuda fled away to get rid of the situation of accepting *Pranam* from a highly respected person like Neem Karali Baba.

One day during *Puja* (worship) in the temple of Ma's Ashram at Agarpara, *Swami Nirvananandaji* was performing *Arati* (an act of greeting god or goddess before His or Her image) by waving a lamp containing five burning wicks held by his one hand and a bell (used during worship) by the other and *Bhaskaranandaji* was waving large fan, holding it by both of his hands. A yonger monk, *Nirmalanandaji* was standing there to assist them by supplying *Arati* materials in their hands.

Satidi, a keen devotee to Ma was present there. She meditated by closing her eyes praying to Ma so that she could realize any divine supernatural act of Ma. Along with Satidi everyone present there saw that suddenly Ma paid obeisance to both *Nirvananandaji*, the main worshiper and *Bhaskaranandaji*, in the gesture of *Pranam* by touching their hands, which they could not resist since both of their hands remained engaged for *Arati* rendition. Both of them felt abashed. *Nirmalanandaji* tried for sidestep. But Ma summoned him and paid a *Pranam* to him, too, when he came to Ma immediately. Her divine voice announced : "This Physique has already consumed both Bhaskar and Nirvan... The rest one was Nirmal... Of late consumption of him, too, is complete..."

Thus Ma clarified Her previous gracious comment regarding the upgraded state of Her devotee ascetics. In Agarpara Ashram many visitors and devout were extent to visualize such of a divine activity of Ma that day. It is undoubtedly true that all of us possess 'Immortal Eternity (*Amrita*)' according to the sayings of Ma. As per the great Saint *Anirvanji's* opinion, the eloquence of Ma can be termed as the *Fifth Veda*. The verse – the depiction of Ma is equivalent to the elixir as Amrita and the devotees who listen it become ever blessed and gratified.

The holy topic of *Swami Bhaskaranandaji* is also impressively graceful. Swamiji hailed from a well off and a cultural-prone family of Gujarat. His

father's name was Dr. Mohanlal Dave, who was pious as well as a righteous person. He used to maintain the ritual to stay in starvation during all nine days of *Nava Ratri* (Holy nine nights) to observe the vow consisting of the worship of relevant mother goddess concerned. Swamiji's grandfather was very popular in the locality and was well known for his wholehearted dedication to spirituality.

Dr. Mohanlal was an eminent physician of the state who did not demand any fee for treatment of the poor and ascetics. He was earnestly effortful to attain the sick people at his earliest opportunity by reaching them in person and used to stay always trustful at their services. Many devotees and saintly persons, adherent to spirituality used to visit this ideal family.

Swamiji's mother's name was Kanti Devi. She had eight sons, all of whom were highly established at homeland and abroad, too. Her second son's name was Bharat Bhai, who afterwards had adopted his saintly name as *Swami Bhaskaranand Giri*. Since childhood he was inclined to spirituality. Well before hand, the astrologers and clergies predicted that he would not enter into the conventional family life.

He has completed his study from Bhavanagar College and was placed in a part time job in Mumbai where simultaneously he studied Law also. Approximately in his twenty two or twenty three years of age he met Ma for the first time at Mumbai. Later on, he came to Allahabad along with one of his friends to join the *Ardha Kumbha Mela* (half a duodecimal religious assemblage with a special gathering of ascetics and devout at particular holy places).

Not only when they reached at Ma's Tent in the *Mela* ground during midnight, it was closed but there was also a factor that no member of the Tent knows them. However, they decided their *Pranam* to Ma from outside. And instantaneously Ma responded to them staying inside the Tent. "Go and get resort to any of the other tents available here... Take rest tonight...Tomorrow at five during dawn should come for the holy bath in the *Sangam* (union point of sacred rivers)..." They complied with that of Ma's instruction accordingly and accompanied by other devotees, got the opportunity to partaking the holy bath at the *Sangam* with Ma. On the verge of their pilgrimage to Varanasi by train, Ma requested them to come again.

They reached at Varanasi but address of Ashram was unknown to them. They were enquiring the address. In the mean time a young person dressed

in a typical Indian style asked them : "Do you come from Gujarat ?" Answering affirmative they asked him whether he knew the address of Ashram. "Yes, I stay there...." The young man answered and arranged a car so that they could reach there comfortably. His name was asked by them and from his reply it had been known that his name was *Gopal*. The young man also told them that there was a big temple of *Gopal* (an appellation of *Lord Krishna's* young age concerned with pastoral habit), where that *Gopal's* voice demanding for little offerings could be heard sometimes by the devotees. Saying this very mysteriously the young person became invisible. May be this strange incident indicates that *Gopal* – an appellation of *Lord Krishna*, himself, showed the direction of Ma's Ashram to Swamiji and his friend in the gesture of that young man.

Later on after more then two years, *Swami Bhaskarananda* again met Ma at Solon (near Simla). Ma cordially accepted him and advised him to set out for Vindhyachal Ashram. There are many evidences which show that Ma's unconditional blessings have been bestowed upon him. Swamiji did inherit those outstanding qualities of Ma i.e. equal justice to everyone, establishing heartiest relationship with all the devotees and a sincere attitude to assist them. Whatever the purpose may be, whoever sought for an appointment of Ma and asked Swamiji's assistance for this, Swamiji used to enable him or her to meet Ma despite her busy schedules, every time. In many cases he abridged the relationship between Ma and the devotees. Some of Ma's followers told that he had even cured the ailments of their children, too.

After the holy disappearance of Ma, many helpless persons came to Swamiji for pertinent solutions regarding different types of their personal difficulties. With a sympathetic attitude he used to listen to their problems and being submerged in a deep trance concerned with a supernatural extent that goes beyond common intellect, he used to keep his right palm upwards touching his right ear, and therafter, with a divine smiling look he used to say : "Ma is there..." Subcequently, all the tough problems are found to be solved very strangely.

Many occasions could exemplify such of *Swami Bhaskarananda's* broadness, one of which is as follows. Calamity came to a pious lady's family life. *Swami Shivananda* was very affectionate to her and used to provide her

with blessings. He advised her to inform about her family unrest to *Swami Bhaskarananda*, the beloved son of *Ma Anandamayee,* actually who was the *Acharya Guru* (Spiritual mentor) of her family. Since Swamiji was in a distant place she faced difficulty to inform him about her family problem. It was such a problem, consultation with Swamiji regarding which cannot even be possible over telephone. In the mean time, she met one of their family friends who was also a devotee to Ma. That person was then going to *Bhaskaranandaji* at Bhimpura. With tearful eyes she asked him to inform about the adversities faced by her to Swamiji. She also requested him to apprise Swamiji about *Swami Shivananda's* suggetion to her to seek solutions from Bhaskaranandaji in this regard. The person honored her to keep her requests.

Listening to the problems of the lady, Swamiji uttered with his known style of smiling look ; "Ma is there..." It semed to be really astonishing that within a few days the clouds which remained pervaded deeply upon the lady's life, were removed away. One of Swamiji's close assistants used to say jockingly : "Swamiji ! Please start a consultancy firm to solve family problems !" Much patiently and calmly Swamiji answered : "Where they would go who faced much trouble and sorrow in their lives and then intend to come at Ma's shelter ?"

Some devotees, such as Mr. Clod, Mr. Christopher and others used to do *Satsang* (religious discussions, reading holy books etc.) according to Ma's direction in London. There, they regularly read and chant *Siva-Mahimna Stotram* (the encomium that eulogizes the glory of *Lord Siva*), *Chandi Stotram* (encomium of *Goddess Durga*), *Vishnu Sahasra Naam* (the hymnody consisting of thousand names of *Lord Vishnu*) with correct pronunciation.

They come to Bhimpura Ashram during *Sanyam Week* and take no food except drinking water only throughout the week in course to observe this particular vow in a perfect righteous manner. In this occasion they spend seven to eight hours sitting at a particular place in style of immovable images, in deep meditation everyday. Many devotees from different countries like France, Italy, Germany, America, Japan etc. also come to *Swami Bhaskarananda* at Bhimpura, nowadays. Swamiji had spent some of his valuable time in Europe and America during last few years to circulate the great sayings of Ma – to propagate the philosophical directions of Ma, bebing

invited by the devotees from nonresident Indians as well as the foreigners. He was the General Secretary of *Anandmayee Sangha* for some period.

Prior to be succumbed to the eternity for about two months, Swamiji's divine consciousness stayed almost entirely in the stage of abnegation to the outer world. During this time everyday almost more than a hundred of disciples, devotees, ascetics, social workers and service providers from both Ma's Ashram at different places and other Ashrams; eminent physicians from Mumbai, Vadodara and Ahmedabad used to come to him to engage themselves in different sacred activities like attending him on regular basis, devoting themselves to holy prayers, continuous recitation of encomiums of god and silent rosaries by sitting before Swamiji's holy feet. This unique and splendid sight illustrates undoubtedly the rarest image of candor and sincerity in mind.

On 8th April(7th as per Indian calender) 2010, in the holy moment of *Mahendrakshan* (considered as celestially very much auspicious according to Indian astronomy), the sentient soul of *Ma Anandamayee's* beloved son *Swami Bhaskarananda Maharaj* – an immortal icon of ectacy, has been merged with the super-consciouness of *Param Siva* (the ultimate entity), the Supreme Soul, in Bhimpura Ashram which was glorified with the gracious presence of Ma, situated at the bank of holy river Narmada – a place concerned with the tradition of age-old religious austerities where the direct propinquity of Anandeswar Siva (God Siva as a resource of endless divine exaltation) is perceivable. However, thus this propitious phenomenon of conjuction of these trio-factors, so far as the sacred place is concerned, has revealed its great significance, in respect to the moment of denouement of Swamiji's absolute union with the limitless transcendence of joy.

"In The Domain Of Joy, In The Domain Of Weal – Do exit, O Graceful Truth..."
"Thy Glory is Manifested In The Stellar Sky..." – Rabindranath Tagore

Swamiji – it's next to impossible for a person like me lacking adequate competence and proper confidence to eulogize you perfectly ! Still, may I dare to be effortful for this task, almost unattainable by a person like me, remembering the verse of *Puspadanta*, the great devotee to *Siva;*

"It they have not been disregarded yet, who have composed your encomium as per limits of their own knowledge; hope that this effort of mine to eulogize you not be disapproved."

– (Rest part of the first stanza from Shlok-1, Siva Mahimna Stotram by Puspadanta).

***"Always chant the glory of Sri Ma – Adore Muktananda Giri** (mother of Her Holiness Anandamayee Ma) **as Param Guru** (most revered preceptor)..."*

– Swami Omkarananda Giri

"Let us join the ovation to glorify Ma Narmada ! We pay obeisance to Goddess Narmada at her lotus feet..."

–Shankaracharya.

Swamiji ! You are blessed and ever respected – we are gratified also, coming to your holy feet !

– Ever resorted to Ma's Holy Feet

Swami Mahananda Giri(Ascetic name after being initiated by Swami Bhaskarananda Giri Maharaj; Names in family life and religious mendicant-hoods, viz. Milan Kusum Bhattacharya and Hrishikesh Kasyap respectively).

❀ ❀ ❀

Mother and Sadhana

Que. : We asked to practise self-restraint and sadhana. we are trying our best, but we do not find God. What are we to do ?

Ma : Do not relax your efforts, go on steadily. Just as when you study you pass your exams and then become an officer automatically, and in course of time get your pension; similarly, in the spiritual field also, if you preserve and continue with seadfastness, everything will come to you of itself.

Que : What you say gives us great hope.

Ma : It is indeed as has just been explained.

Que. : It is possible for a liberated person to have a desire ?

Ma : To be liberated and have a desire is a contradiction in terms. Liberation implies desirelessness. How can one be liberated and still have a desire ?

Que. : But has not God divided Himself into the many because He desired to do so ?

Ma : Yes, that is so.

Que. : But you have just said that one who is liberated cannot have desires.

Ma : There is a great difference between God's desire and personal desire. Divine desire is Divine Will and quite another matter.

॥ શોકસંદેશ ॥

– નિરંજન મહેતા

૮મી એપ્રિલ ૨૦૧૦, હૃષીકેશ. સવારના લગભગ સાત વાગે અચાનક જ મારા મોબાઇલ ઉપર સંદેશો આવ્યો : 'પૂ. સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી શ્રી શ્રીમાનાં ચરણોમાં હંમેશ માટે વિલીન થયા.' ગયા અઠવાડિયે તેઓનાં દર્શન કરીને અત્રે આવેલ. આ સમાચારે અંતરમાં અજંપો થયો અને મા-ગંગાને પ્રાર્થના થઈ ગઈ અને અનેક સંસ્મરણો ફલક ઉપર આવતાં રહ્યાં. તેમનો સ્નેહભાવ-પ્રેમ અતૂટ અને અખૂટ હતો. બે ચાતુર્માસ માટે તેઓએ સાથે રાખવાની કૃપા કરેલી, અને નિકટનું સાંનિધ્ય મળેલું.

શું શબ્દોમાં તેનું માપ નીકળી શકે ? તેઓનો પ્રેમ અસીમ હતો - અવર્ણનીય હતો. શબ્દ કે વર્ણનમાં તો સીમા બંધાય — આજે પણ નજર સમક્ષ તેમનું દર્શન સતત રહ્યા કરે છે. સાંત્વના મેળવવા થોડા સંદેશાઓ મોકલ્યા. જવાબ આવ્યા તેમાંના થોડા સંદેશાઓ આ સાથે સામેલ કરું છું.

પૂ. સ્વામીજીનાં ચરણોમાં હૃદયપૂર્વક પ્રણામ.

❖ Hari Om. Prostrations at the Holy Feet of Pujya Swamiji. Am indebted to you for Pujya Swamiji's darshan. Pranams.

Br. Atharvan Chaitanya (Chinmaya Mission, Ahmedabad)

❖ I am sorry to learn that you have lost one more shelter. May God give you strength to bear this loss.

Swami Viditatmanand Saraswati (Adhyatma Vidya Mandir, Ab'ad)

❖ Jai Ma. Knew that Swamiji has merged in the Supreme Brahman and become one with Ma. May his blessings be with us....

Swami Tyagavairagyanand (Shivanand Ashram, Bhavnagar)

❖ We are all grieved to know about Revered Swami Bhaskeranandji giving up body on 8th. Our prayer to Sri Bhagavan outered.

Y. S. Ramanan (President, Sri Ramanashramam)

❖ My heartfelt homage to the revered Swamiji. His devotion, dedication, and simplicity to rearch to the hearts of seekers shall remain always. May his journey continue towards Sri Sri Ma's sea of love.

Sarica Gokani

સ્વામી શ્રી ભાસ્કરાનંદજી

જન્મ: તા. ૭ - ૨ - ૧૯૧૮ દેહવિલય : તા. ૮ - ૪ - ૨૦૧૦

Goodbye...

'Death is the golden key
that opens the
Place of Eternity
- Milton

Published by :
Shri Shri Maa Anandmayi Ashram,
Bhimpura, Chandod - 391105.
Gujarat (India)